

Боротьба
за волю

~~III~~ ~~3414P.~~
~~34188~~
?

БОРОТЬБА ЗА ВОЛЮ

В. Гукотом

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

Гукотом
1921/2

01384775Z

Замовляйте в канцелярії Тов-а „Просвіта“

отсі дешеві книжочки:

1. Метричні міри з додатком Відбудова церков.
2. З минулого й сучасного.
3. Наш шлях до освіти.
4. Старі і нові держави, написав Мирон Кордуба.
5. Сотник Черник і інші оповідання.
6. Національні пісні і гимни.
7. Земля у вселенній, написав Д-р Іван Раковський.

ЛНУ України
о. Стефаника

34488

Львів. Бібліотека
АН УРСР

Львівська державна
наукова бібліотека

393

5328938

Наш прапор.

Кожний нарід, кожда держава, а навіть і деякі партії мають свої окремі відзнаки. Тими відзнаками є прапори (стяги) особливих фарб та герби. Наш нарід мав свої прапори ще тисяч років перед нами. Як виглядали ті прапори в давнину, то можна бачити по стародавніх образках, але яка була їх краса, то годі про те довідатися, бо тоді люде не змілі ще відбивати в книжках барвних (кольорових) образків. Не знати також, чи на прапорах були які знаки або герби. Дехто думає, що в старому Києві за киявських часів таким знаком-гербом був образ св. арх. Михайла. Але то невірно, бо це сталося значно пізніше — аж в козацьку добу нашої історії. Зате знаємо, що на монетах Володимира Великого з одного боку була вистиснена подоба князя в імператорській короні, а з другого боку був вистиснений тризуб. Цей тризуб і був гербом Володимира Вел., а через те й стародавній української киявської держави. І звідси то пішло, що з воскресенням української державности Центральна Рада в Києві постановила привернути нашій державі старий державний знак — тризуб. З XIII ст., з часів галицько-волинської держави, коли Київ був в упадку, відомий нам знак лева, що драпається на скелю. Цей знак був довго захований у нас, в Галичині, як національний український герб. При воскресенні галицько-української державности Українська Національна Рада у Львові ухвалила в листопаді 1918 р. привернути і старий державний герб. Та постанова з 13 листопада 1918 р. звучить: „Гербом Західно-Української Народної Республіки є золотий лев на синім полі, обернений у свою праву сторону“. Та після того, як Західно-Українська Народна Республіка увійшла в близькі взаємини з Українською Народною Республікою, себ-то з Великою Україною, відповідно приноврено й державний знак — так, що тепер державний герб Зах.-Укр. Народної Республіки представляє три-

зуб, в середині котрого знаходиться лев, що спинається на скелю. Історично усталено, що гербом Київщини, а одночасно й козацьким знаком, був образ св. Михайла. Запорожці мали іще свій окремий знак — образ козака, який бачимо на печаті війська запорожського.

Та нас не так цікавить ось тут державний герб, знак на прапорах, як радше те, якої барви є наш народний прапор. Щоби докладно про це перекоонатися, треба заглянути і в минувшину нашого народу, а саме сягнути думкою до тих часів, коли наші предки розпочинали своє державне й культурне життя та зичувалися ріжчими культурними здобутками від своїх сусідів. В давню давнину нашіми культурними, освіченими сусідами були Византийці (Греки), з котрими торгували й воювали наші князі. Ог тоді то з Византії і взагалі зі сходу йшли до нас шляхом виміни парча, шовк і наші тканини, переткані золотом на синьому або червоному тлі. В той час звлялися у нас на Україні з Византії прегарні мальовила, де золото клялося на синіх полях стіни. На численних книжних окрасах та емалях комбінувалися ці дві краски: жовто-золота із синьою. І от ці пишні сполучення двох красок, жовтої із синьою, — що так гармонійно підходили до нашої природи — стали у нас улюбленими. Тому то прийалися у нас здавна ці краски. Знаємо певно, що вони істнували в козацьку добу нашої історії. Польський король Ян Казимир прислав синьо-жовту хоругву гетьманови Богданови Хмельницькому. Такі самі прапори зберіглись в музеях від Полтавського, Лубенського та інших полків. Синьо-жовті барви знають козацькі думи й ріжні історичні документи не тільки на прапорах. Одна з дум описує галеру, на котрій їде Самійло Кишка. Вона була оббита золото-синіми сукнами, котрі опісля козаки поділили поміж себе. Іє таких золото-синіх тканин козаки шили свої одяги. В жупани із синього

та жовтого вбирали надворних козаків українські можновладці Правобережної України в XVIII ст. В жовтих жунаках та в блакитних коштухах і шарафарах були вбрані гайдамаки іовти, як то описують сучасники й як це можна бачити на тодішніх образках. Те саме було і в Гетьманщині в деяких полках. Відомо впр., що коли на Україну прийшли Шведи в синіх мундрах, то московське військо не могло їх відрізнити від козацького війська. Такі одяги описуються також в стародавніх козацьких тестаментях.

Тому й не диво, що сполучення жовтого з синім можна бачити на давніх українських хатніх малюваннях, на килимах, плахтах, вишиванках, на слупках козацьких поясах, на церковних ризах та інших тканинах. Наші селяне

в багатьох місцевостях вимальовують затиля своїх хат в жовте із синіми підводами. Також і наш найбільший поет Тарас Шевченко тими барвами змальовував в своїх творах українську природу (позлотистий степ і синє небо, синє море з рудими очеретами й скелями, жовті виви й сині гори за Дніпром). Бо й справді, коли літом вийдемо в поле і глянемо кругом себе, чи не побачимо над собою голубого, синього, привітного неба України і жовтої, аж золотистої, колосистої пшевиці на наших полях.

Жовте й синє — це дві барви здавна улюблені українським народом, обидві вони втримались на всіх українських землях від Сяну до Дону, і тому вони гармонійно складаються на наш народній прапор.

К. III.

Які народи живуть в Європі і кілька їх.

Н а р і д	міл.	Н а р і д	міл.
Німці	76	Португальці	5.5
Москалі (Великороси)	65	Греки	5
Французи	44	Болгаре	5
Англійці	43.5	Фінляндці	5
Італійці	36	Татаре	4.5
Українці	34	Литовці	3.6
Еспанці	19.5	Грузини	3
Поляки	18	Данці	3
Румуни	11	Норвежці	2.5
Мадяре	10	Турки	2
Голяндці з Флямандцями	9.5	Альбанці	2
Жида	9.5	Словінці	1.5
Чехи (і Словаки)	9	Вірмени	1.5
Сербі (і Хорвати)	9	Естонці	1
Шведи	6	Баски	0.6
Білоруси	6	Цигане	0.3

39188

НАШЕ ВІЙСЬКО.

Українська Галицька Армія.

Написав Д. П — в.

Зродилась вона в душах народу в цілій своїй величі не так давно перед історичними подіями загально пам'ятного листопада. Щойно перед всесвітньою війною українське громадянство почало жити кличами оружної боротьби. Але тільки кличами, бо внутрішнє переконання в конечність тої боротьби, а — що важнійше — в її можливість, принесла зі собою аж всесвітня війна, рік 1914.

Лави Січових Стрільців, горде Українське Військо вязало славу традицію з теперішністю, вносило в українське громадянство ідеї чинного виступу, боротьби за себе, за звою будучність.

І кожний рік війни підспичував в українській нації нові надії, нові змагання, а кожний лицарський виступ Січового Стрілецтва наповняв її почуваннями сили.

Воєнні події на області Східної Галичини приневолювали український нарід в значній мірі жити життям воєнного табору. І саме тоді, коли багато треба було витратити з майна і крові для чужих нам або байдужих справ,

в душі народу по страшних переходах почала родитися віра в кращу будучину, почала зростати надія на перемогу.

Ґрунт був незвичайно податний. Та чи думав хто перед другою половиною 1918 р. про організацію сил для будучої боротьби? Ні, або мало хто. Але про це почали дбати Укр. Січ. Стрільці та пригтовлятися до листопадової ночі.

І вона прийшла ця похмура листопадова ніч, і вона стала матір'ю Галицької Армії. І так, як непривітною була та ніч, так доля лукавила з Галицькою Армією за весь час її існування.

Підготовча праця до цього тревала не більше 3-ох тижнів коштом 7.500 корон. Значить, майже без ніякого підготування (бо щож можна зробити за 3 тижні?) з одного розмаху народ створив свою Армію. А сталося це в тій Галичині, котра через шістьсот років стогнала в чужім невиносимім ярмі і де думка про збройний виступ не мала свіжих традицій.

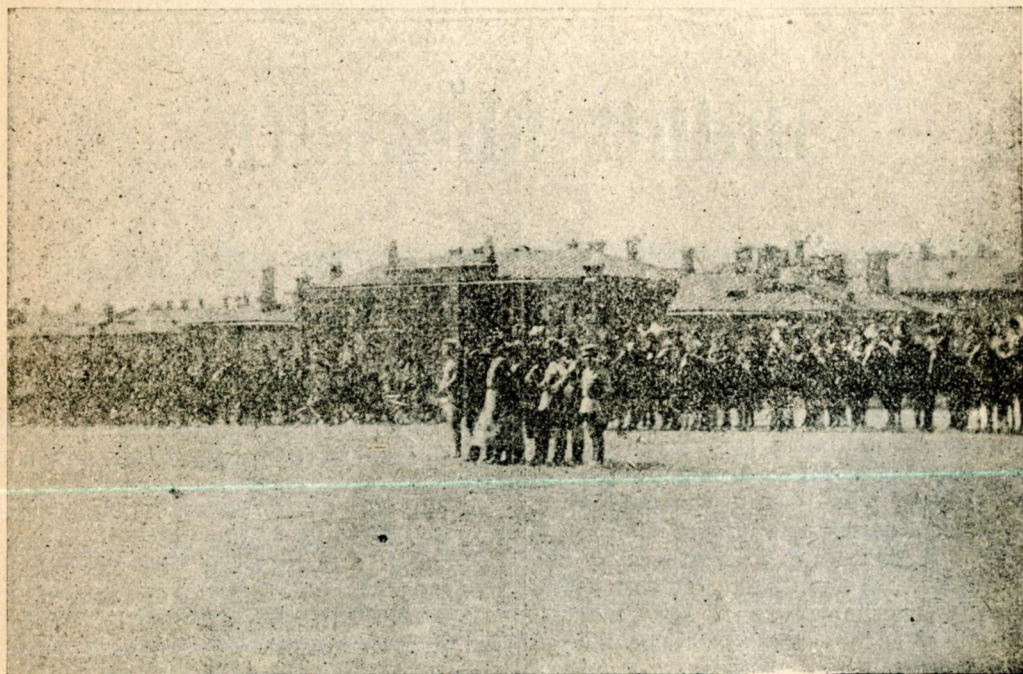
В шість годил після обняття влади у Львові зачатками, першими організованими відділами Української Галиць-

кої Армії впали теж і перші стріли з боку Поляків, і перші жертви за українську державність з нашого боку. І ті стріли падали довго-довго, а сини Галицької землі своїми буйними головами вступали в галицькі поля і українські степи. Від Сяну по Чорне Море розкидані кости галицьких вояків, український чернозем зрешений їх кровю.

Зовсім природно, що кадрою для У.Г.А. повинні були стати У.С.С., як одинока зорганізована частина. По частині так і було. В боях у Львові становили Українські Січові Стрільці найбільшу і найсильнішу частину. З хвилиною опу-

Поволі затіснявся перстень довкола галицької столиці.

На північний і полудневий захід від Львова організувалися тимчасові відділи з місцевих людей. Осередками формувань стали окружні команди Рава Руська і Самбір. Доки Поляки наступали незначними відділами, успішно оборонялись наші слабкі і незорганізовані відділи. Та довго це не тривало. Противник почав наступати сильніше. Треба було посилювати підкріплення із заплілля не тільки під Львів, але і під Скаль, Раву Руську, Городок, Мостиска, Хирів і Лютовиска. І так поамалу

Перегляд Х. бригади Диктатором др. Евг. Петрушевичем в Бердичеві 17. жовтня 1919 р.

щення Львова осталися У.С.С. на недовгий час майже одинокою частиною, на яку можна було все числити.

Армія зростала поволі. Де стояли австрійські кадри українських полків, там праця була улекшена. Були готові зачатки, котрі поповнювано новим прибутком. В місцевостях, де таких кадр не було, творено нові одиниці, очевидно, з великим накладом праці.

Після упадку Перемишля, а і згодом Львова, ціла увага військової влади була звернена на Львів. Всі частини, що приходили з заплілля, ішли під Львів.

творився довгезний фронт від Володимира Волинського по давню угорську границю, на держання якого треба було півмільйонної армії.

Довший час не було одноцільної організації армії. Були куріні, групи, бригади, загони і т. п. Аж в половині лютого 1919 р. з приходом полк. Курмановича на шефа штабу армії, переведено одноцільну організацію. І так: війська на північ від Львова стягнено в І-ий корпус; з військ, що облягали Львів, створено ІІ-ий корпус, а з військ, що держали фронт вздовж залізниці

Львів — Перемишль, Перемишль — Хирів і далше до угорської границі утворено III. корпус. Корпуси складались з бригад, бригади з курінів.

Ті три корпуси творили Українську Галицьку Армію.

В запіллю, в осідках окружних команд, зорганізовано запасні тіла, яких похідні частини скріпляли фронт.

Склади бувшої австрійської армії були незначні. Була недостача одіння і обуви, а з дня на день зростала також недостача в озброєнні і муніції. Зимою висилано на фронт жовнірів без плащів і у „валянках“ замість черевиків. Зрозуміло, що армія тратила через те на вартости. Відпорність в бою зменшувалася. Недостача резерв впливала пригноблюючи на військо. Триста-кілометровий фронт був тільки слабою запорою для противника тоді, як ворожі ряди скріплено сильною, на європейський лад зорганізованою армією Галлера.

Прийшли удари на цілому фронті. Галицька Армія поспішно відступала. Зв'язки поміж частинами рвалися. Невдачі деморалізували українського жовніра. І через те армія перетворилася в масу, що з інстинктом самозбереження відступала все далше і далше. Цілковита недостача муніції не дозволяла ставити опору противникови. Здавалося, що Галицькій Армії прийшов вже кінець, що трикутник: Заліщики — Чортків — Гусатин стане гробом народнього війська.

Але тільки здавалося. Бо якраз тоді Армія здобулася на великий поштовг. Тільки одна перемога над противником і розбита, дезорганізована армія гураганом понеслася вперед, ламаючи перешкоди, які передтим здавалися неможливими до поборення.

Це було 6. червня 1919 р.

Наступ II-го корпусу на Чортків, розбиття ворожої групи, полонення 250 Поляків і одної батареї...

До цього в значній мірі причинилося зосередження всієї влади в руках одної людини Диктатора др. Евгена Петрушевича. На чолі Армії на місцях ген. Павленка станув ген. Греків, енергійний, працьовитий і талановитий вождь.

І ті три моменти, а саме: перемога, що внесла в армію віру у свої сили, енергія Начального Вождя і Диктатора — створили нову

армію, неподібну до попередньої ні формою, ні своїми ділами.

Диктатор
Др. ЕВГЕН ПЕТРУШЕВИЧ.

Червневий наступ, що завів армію під Ходорів, Перемишляни і Броди зі стратегічного становища був з гори засуджений на невдачу. Бо європейській техніці противника з нашого боку протиставлено тільки мужицькі руки, груди і здатне до найбільшої саможертви серце. Технічних засобів у нас не було; кілька десятків тисяч набоїв скоро вистріляно.

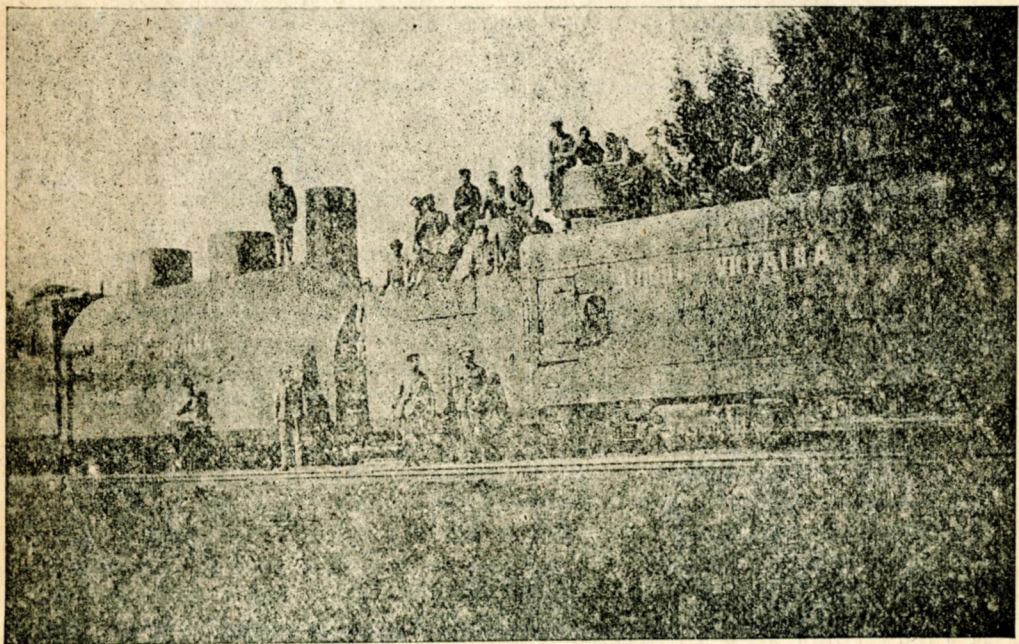
Замовкли кріси, скоростріли, гармати. Лишився тільки український жовнір з багнетом і вірою в перемогу. І хоч прийшлося армії відступати перед переважачими силами противника, то з завзяттям льва боронила вона кожного клаптика рідної землі. Це відступала вже не маса, а армія, свідомо своїх цілей, готова на жертви, які вони й не були би, приготована навіть на те, що дорога до рідних хат провадить через Київ.

Дня 16. липня 1919 р. Українська Галицька Армія розпочала перехід Збруча і зараз таки мусіла випирати російсько-більшевицького наїздника. Ішла вона в невідоме Завтра на безкраї степи України. Провадив її генерал Тарнавський.

І чи ж можна знайти подібний приклад в історії? Щоби гнана і вигнана з рідної землі армія, оборонюючись перед переслідуванням одного ворога, в

Пробоевий курінь бригади У.С.С. біля Кам'янця в серпні 1919 р.

Панцирний потяг „Вільна Україна“ на фронті на лінії Христинівка—Умань в червні 1919 р.
(Старшини II полку У.С.С. wraz з залогою панцирки).

той сам час вдавалася в бій з другим ворогом в ім'я народньої єдності, в ім'я добути волю братам, якщо собі не можна?

І більшевицькі війська не видержали могутніх ударів У.Г.А. В жорстоких боях побідником виходило все наше військо. Його похід перемінився в один великий тріумф.

Ніхто не глядів, що діялось кругом. Що „тамошні“ сиділи за печами і мали тільки слова вдячності за визволення з червоного ярма.

В п'ять тижнів від початку наступу дня 30. серпня 1920 р. Українська Армія вступала в серце України — Київ. Це було завершення славного кровавого походу. В українського селянина здобула собі Галицька Армія довіря, любов і запевнила собі поміч у нього. Галичане в очах українського селянина перестали бути чужинцями, стали йому рідними, „нашими“. І в тому великий моральний успіх походу Галицької Армії.

На дорозі побіди ставув новий ворог, тоді ще доволі сильний — московська реакція з ген. Денікіном. І хто знає, чи із тої нерівної боротьби на два фронти Галицька Армія не була б вийшла побідницею, якби на своєму шляху не стрінула вона ще нового ворога, лютийшого від двох попередніх, невмо-

лимого, кровожадного і непоборного. Був ним тиф.

І тоді осіню 1919 року почався період агонії, замирання. День в день приношено цьому новому ненаситному ворогові сотки й тисячі жертв. І це тривало дні, тижні, місяці. Армія перетворилась в шпиталь, який ради спасення мусів шукати потрібної собі помочі. Військо мусило шукати виходу із страшного положення.

Перехід до Денікіна, а опісля до більшовиків — не галицького війська, а шпиталів Галицької Армії був епілогом (закінченням) колись славної і могутньої Армії.

Здоровий дух бунтувався проти цього. Та німічне тіло просило прав для себе.

Так згинула наша Національна Армія. Так закінчилася перша доба нашої визвольної боротьби.

Чи Галицька Армія була висловом всіх народніх сил, всієї нашої спроможності? Безумовно ні! Це була тільки розмірно невелика частина народньої енергії і спроможності.

І коли та невелика частина народніх зусиль дала нам таку армію, то хто ж може сумніватися в побіду народу при напруженню всіх його сил?

В будущині, в другій добі визвольної боротьби нас очідає тільки побіда.

Київські Січові Стрільці.

Написав В. К—СЬКИЙ.

По вибуху останньої Російської Революції в марті 1917 року відразу відродилося українське національне життя на всій Великій Україні. В Києві повстала була Центральна Рада, котра спочатку видвинула була клич федерації українських земель з Росією, а в січні 1918 року проголосила державну самостійність України. При Центральній Раді повстав Генеральний Секретаріат (кабінет міністрів) для всіх головних галузей суспільного життя. Відразу зажадали вони українізації частин російської армії, себто стягнення в одну українську армію всіх частин, зложених у більшості з Українців. Укра-

їнізація російської армії поступала дуже швидко вперед, бо серед сірої салдатської маси помітно поширювалася українська національна свідомість.

В один час (від час наступу Керенського проти австро-німецьких військ у червні 1917 року) українські корпуси були найкращими частинами всієї російської армії, котра під впливом більшовицької агітації почала була розкладатися. В літі 1917 р. українська армія числила вже около 1,500.000 багнетів.

Супроти розкладу в рядах російської армії, в один час здавалося, що Україні судиться побідно завершити війну проти осередніх держав. На

жаль, на Великій Україні було за мало національно свідомої української інтелігенції, щоб опанувати широкі простори української землі, а українська армія не мала достаточної скількості добрих українських старшин. Генеральний Секретаріат і Центральна Рада не досерили до великанського завдання будувати українську державу з її власною армією, та ще до того серед тяжкої війни.

Осіню 1917 року анархія почала ширитися по Україні, а українська армія почала дуже швидко розлітатися під впливом більшовицької агітації.

В жовтні 1917 р. більшовики захопили владу в Петрограді й Москві. Здавалося, що більшовики не будуть перешкоджувати відродженню українського народу, але всупереч праву на самовизначення, яке вони спершу проголосили, більшовики зажадали уступлення Центральної Ради. Почалися сутички поміж рештками вірних Центральної Раді українських військ, і збільшувалися російськими. Російсько-український фронт проти осередніх держав розвалився. Донські козаки почали війну проти більшовиків. Усю давню Росію захопив страшний хаос.

Дивним робом навіть у тому часі Центральна Рада радила над усім, тільки не над утворенням своєї власної армії, думаючи, що можна буде якнебудь наладнати відносини без проливу крові. Українські частини, котрі аж до того часу були вірні Центральної Раді, почали розходитися по домах, бо ніхто ними не олікувався. Навіть у самій столиці України, Києві, найкращі гвардейські і матроські відділи порозбігалися, бо Військовий Секретаріат не дбав навіть про те, щоб достарчити їм харчів.

Таким чином при кінці 1917 року Центральна Рада опинилася без війська, без звязку столиці з рештою України, серед загального хаосу і — радила. З півночі почали наступати „більшовицькі отряди“, себ-то купи озброєної голоти грабіжників і бандитів. Вони швидко заняли Харків і Полтаву й посунули на Київ. Генеральний Секретаріат на лоб-на шию почав „організувати військо“, себ-то творити відділи „вільних козаків“ під проводом усяких підозрілих глитаїв. Таким чином був даний початок тим „отаманам“ і „загонам“, котрі пізніше стали нещастям

України. Всі ці отряди „вільних козаків“ ані не думали йти на фронт; Генеральний Секретаріат вислав на оборону столиці на Чернягівщину відділ українських студентів університету, молодих хлопчат, котрі не вміли навіть орудувати крісами. Цей відділ був оточений біля Крут і вирізаний майже до ноги. Крути були гробом найкращої української молоді.

В тому часі виринуло Січове Стрілецтво в Києві. Йому судилося спасти українську державну думку перед неминучою загрозою з боку більшовицьких орд і відограти таку велику роль у державних змаганнях 1918 і 1919 рр., яку по заслугі оцінить щойно історія.

Ще перед тим, заки більшовики захопили владу в Росії, з усіх усядів почали їхати на Україну полонені Галичане, щоб помагати в будівництві української держави. Не мало теж і зішло в Київ давних старшин і стрільців У. С. С., котрі були в російським полоні. Серед них-то виринула думка зорганізувати Січових Стрільців у Києві з метою походу проти Австрії для здобуття Галичини. В жовтні 1917 року був даний завязок Київського Січового Стрілецтва. Його душею був сотник Федь Черник (давший хорунжий У. С. С.).

До Січового Стрілецтва вступав тільки дуже революційний елемент, котрий рішив раз на завше зірвати з Австрією. Тому багато Галичан, передусім старшини австрійської армії, ставилося до Київського Січового Стрілецтва ворожо, вважаючи його „зрадниками“, а деякі українські старшини австрійської армії таки прямо відгрозувалися, що самі поставлять тих старшин, котрі зголосилися до Січового Стрілецтва, під австрійський військовий суд. Неприхильним теж до Січового Стрілецтва був і Генеральний Секретаріат і ставив йому всякі перешкоди в його організації.

Початки Січового Стрілецтва були дуже важкі. Недоставало старшин. Сотник Федь Черник мав побіля себе всього двох-трьох старшин і кілька підстаршин У. С. С., а серед полонених Галичан, що зголосилися до Стрілецтва, вони ще не вміли виробити собі того особистого довіря, яким замість дисципліни можна

вдержати військо підчас революційного хаосу.

Більшевики були вже перед воротами Києва, як до Стрілецтва прибули

Командант Січових Стрільців
Полк. Євген Коновалець.

деякі старі старшини У. С. С. як ось: Андрій Мельник, Роман Сушко, Василь Кучабський, Дмитро Герчанівський і и. Січове Стівілектво почало організуватися в твердих рамках. Командантом став полк. Євген Коновалець, Начальником Штабу полк. Андрій Мельник. Було тоді дві сотні С. С. і формувалася третя з новобранців.

Вже в перших днях січня 1918 р. одна сотня С. С. разом з двома сотнями гайдамаків пішла проти більшовиків на Чернігівщину й Полтавщину і побідно боролася проти десятитисячної орди Муравйова.

При кінці січня 1918 р. по дуже впертим і кровавим бою друга сотня Січових Стрільців подавила більшовицьке повстання в Києві і спасла Центральну Раду.

Прийшлося одначе покинути Київ, бо на вістку про повстання з Полтавщини стягнулися Січові Стрільці й гайдамаки в Київ, а за ними на Київ нагрянули орди Муравйова.

В початках марта 1918 р. німецькі війська, покликані Центральною Радою, увійшли в Україну.

Січові Стрільці повернули в Київ, де почали горячкову військово-організаційну працю. За півтора місяця в Києві стояв добре здисциплінований полк С. С., дві батареї, дві сотні скорострілів, дві кінні сотні. Дві третини Січового Стрілецтва творили Галичане, одну Наддніпрянці.

При кінці квітня 1918 р. за допомогою Німців був вибраний Гетьман Павло Скоропадський і повалена Центральна Рада. Доля України ще раз була в руках Січового Стрілецтва в тих днях. На жаль, Стрілецьке Командування в тому часі не визнавалося в політичних обставинах, бо занадто було заняте військово-організаційною працею. Мимо надзвичайного боевого настрою Стрільців, відповідний момент був пропущений і Стрілецьтво, не погоджуючися з реакційним гетьманським урядом, зложило зброю.

Розійшлися Стрільці по всій Україні, з тяжким болем приглядаючися оргіям гетьманської реакції і всій політиці Гетьмана, котра неминуче вела до союзу з Москвою.

У серпні 1918 р. Стрілецька Рада (збір найвизначніших стрілецьких старшин) рішила, що на Україну надвигатися небезпека втрати державности за

Начальник Штабу С.С.
Полк. Андрій Мельник.

ціну союзу з чорносотенною Росією (ген. Денікін і Краснов). Вона рішила за всяку ціну ще раз зібрати Стрілецтво, щоб виступити в обороні українських державних змагань на випадок небезпеки.

Всяких способів уживаючи, одержано дозвіл формувати Січове Стрілецтво в Білій Церкві (150 — 200 верст од Києва). Деякі московські міністри вже тоді звертали увагу Гетьманови, що Стрільці його поважають.

Зіхалися знову Січові Стрільці в Білу Церкву і почалася там горячкова праця. Кожен давний Стрілець інстинктивно відчував, що надвигається нова буря. Вимагано від старшин і Стрільців останніх фізичних і моральних сил, щоб поспіти з організацією. Заняття були розложені не на години, а на мінути. Все, що було слабе або фізично, або духово, — тікало із Січового Стрілецтва у світ за очі. Осталось тільки чотири сотні піхотинців (около 100 Стрільців кожна), 20 кіннотчиків, одна полева батарея і 12 скорострілів. Алеж це був відділ сильніший від сталі.

В осени 1918 р. затихла вся Україна. Селянські повстання були кроваво здавлені. По селах швендялися гетьманські „карательні експедиції“, знущались над населенням. Україна лежала тихо, скровавлена, виснажена.

Стрілецькі передбачування сповнилися. Дня 15. листопада 1918 року Гетьман проголосив федерацію з чорносотенною Росією.

На вістку про те, Січові Стрільці проголосили Українську Народну Республіку з Директорією на чолі, заняли Білу Церкву й рушили на Київ. Стрільці завше вірили в свою щасливу звізду, і в тому часі кожен Стрілець був глибоко певен у тому, що здобуде Київ. Алеж розумово розважуючи можливості перемоги, — Стрільці приходили до переконання, що йдуть на певну смерть.

Під Мотовилівським лісом на 40 верст од Києва, стрілецький авангард зустрів десятикратно сильніші московські офіцерські отряди. По кількогодиннім надзвичайно кровавім бою, в хвили, коли ворожа перевага вже почала оточувати стрілецький авангард, наспіли головні стрілецькі сили. Навіть тоді один Стрілець приходив на чотирьох противників. Московські відділи були

в пух і прах розторожені, покидаючи на полі бою около 600 трупів.

Побіда була окуплена смертю душі Січового Стрілецтва, сотника Федя Черника, одного з найкращих стрілецьких старшин сотника Миколи Загаєвича і кільकाвайцяти наших Стрільців. Вій під Мотовилівкою був стрілецькими Термодіями і Маратоном. Січ. Стр. доказали, що вірою у велику справу можна побороти навіть не знати як сильного ворога.

По пятах ворога, що в панічному переляку відбігав на Київ, на столицю наступали чотири сотні Січових Стрільців, у деяких сутичках багнетом вибиваючи з позицій десятикратно сильніші ворожі відділи (с. Крюківщина, Гатне, Красний Трактир, ст. Жилиане і п.).

На вістку про побіду під Мотовилівкою запалала вся Україна від краю до краю. Обеззброєні були німецькі війська, а в грудні 1918 року занятий Київ.

Тимчасом із півночі знову насунули більшовики. Селянська маса не була ще в тому часі свідомо цілей української держави. Вона покидала фронт перед незначними більшовицькими відділами. На Україні виринула чиста язва „отаманів“ із їхніми бандитськими „загонами“. Жмінка Білоцерківських Січових Стрільців не була в силі опанувати всього українського хаосу.

Мимо кількох побідних боїв під проводом стрілецьких старшин на Лівобережжі (сотн. Андрій Домарадський під Полтавою, полк Роман Сушко під Гребінкою), приходить в лютім 1919 р. покинути Київ.

З того часу серед безнастанних боїв реорганізується селянські маси, зібрані в т. зв. Корпусі Січових Стрільців, котрий повстав з Білоцерківського Січового Стрілецтва підчас повстання проти Гетьмана і з початку числив ок. 30.000 люда. Приходиться опанувати сваволлю в рядах Корпусу, взяти в руки всяких авантюристичних „отаманів“ зпоміж старшинства, котре попало в Корпус, подавити грабжі і мародерство. Важні заслуги положив тут сотн. Ярослав Чиж.

Алеж уже март 1919 року приносять замітні успіхи в цій внутрішньо-реорганізаційній праці в Корпусі С. С. Дуже кроваві і вперті кількаднівні бої за Бердичів (під проводом підполковн. Івана Рогульського), у яких Стрілецтво

втратило ок. 1500 люда вбитими й раниними, вправді кінчається безуспішно, але за те відроджують нове Січове Стрілецтво. Славна оборона Шепетівки, котру вів новий Начальник Штабу Корпусу С. С., тоді полк. Ген. Шт. Марко Безручко, бої під Судилковом, Мирополем, Острогом, Староконстантинів—Прокуровом, М. Санихою, В. Пузирками, Миколаєвим і Чорним Островом, Базалією, Фрамполем і — їм-же імя легіон, — не на площі муштри, а на полі бою кристалізують нове Січове Стрілецтво, котре в тому часі вже цілком утратило характер галицької частини, а набрало признак всеукраїнського війська, у якому затерлися всі галицько-наддніпрянські різниці.

22. і 23. липня Січове Стрілецтво розгромлює ціле праве крило більшовицької армії під Карабіївкою, в бою, виборенім знаменитим проводом Стрілецького Штабу (полк. Ген. Шт. Марко Безручко, полк. Ген. Штабу Юрій Отмарштейн). Цей бій поширив „чоти-рокутник смерті“, відбив большевиків від Збруча і дозволив Галицькій Армії, котра перейшла на вел.-україн. державну територію, без натиску з боку ворога зайняти призначені для неї позиції.

Стрілецтво відбуває новий похід на північ у звязку з Галицькою Армією і доходить аж до північних етнографічних меж України, при чому відзначився 1 п. п. під проводом сотн. Івана Андруха.

За цей час іде горячкова праця над поповненнями, котру веде Стрілецький Кіш, заложений у Староконстантинів (підп. Іван Чмола). Тимчасом у жовтні приходить ся Стрілецтву перейти на проти-денікінський фронт аж над Дністер.

Через звязок Галицької Армії з Денікіном рештки Січового Стрілецтва відступили назад на Волинь. В стрілецьких рядах шалів тиф; хорих і раних приходиться покидати по дорозі за ціну спасення стрілецьких гармат. До Волині дотягають жалкі рештки Стрілецтва — по кільканадцять Стрільців на полк. За те ні одна стрілецька гармата не попала в ворожі руки, їх віддано пізніше селянам.

З кінцем листопада 1919 р. Корпус С. С. дістає демобілізаційний наказ і з того часу Січове Стрілецтво перестає

існувати як військова частина. Січові Стрільці розсіваються по всіх українських землях, скрізь працюючи — хто у кровавім бою, хто мирною працею — над створенням підстав для Соборної Самостійної України, котра швидче, чи пізнійше буде здобута.

Частини Січового Стрілецтва — передусім артилерія (командант всеї артилерії С. С. підполк. Роман Дашкевич) — боролися на всіх фронтах проти всіх ворогів Української Держави. Два доволі добрі полки артилерії брали участь в облозі Львова. Поодинокі батерії Січових Стрільців боролися у всіх поважніших боях на всій українській землі від Одеси, Харкова й Полтави через Чернігівщину й Волинь аж по Сян. Історія всіх стрілецьких частин, котрі були приділені до інших відділів, моглаб таким чином стати історією всеї української армії і всього нашого визвольного змагання останніх літ.

Визначнішими старшинани С. С., крім вичислених, були: сотн. Михайло Матчак (давний У. С. С.), сотн. Франц Борис (давний У. С. С. команд. кінноти С. С.), сотник Федь Микуляк (давний У. С. С.), Др Іван Ряхло (давний У. С. С. санітарний шеф Корпусу С. С.), сотн. Василь Соловчук (давний У. С. С.), сотн. Гриць Гладкий, сотн. арт. Михайло Курах, сотн. арт. Дмитро Бурко і ин. *)

Зпоміж старшин Наддніпрянців відзначилися передусім: сотн. Бутівський (згинув під В. Пузирками), полк. арт. Дмитро Михайлів (помер на тиф), сотн. арт. Філіпович, пор. арт. Вілодуб, підполк. арт. О. Голубайв, сотн. арт. Д. Інків, сотн. Мусій Яценко, сотн. Тиміш Вибірний (ком. 6 п. п. С. С.) і багато инших *)

При підвищуванню степенів січово-стрілецьких старшин ніколи не було міродайним те, як довго служив даний старшина в австрійській чи російській армії. Міродайними були тільки здібности, заслуги і вартість даного старшини для Січового Стрілецтва. Таким чином для мо-

*) Заслужовувало б на згадку ще дуже багато старшин, передусім зпоміж молодших, яких імена ще будуть похвально згадані побіч імен визначніших підстаршин і Стрільців в обширній історії Київського Січового Стрілецтва.

лодих, здібних і повних енергії й ініціативи старшин отвиралися в Січовому Стрілецьтві дуже широкі можливості, а відпадали від Січового Стрілецьтва всякі кар'єровичі, або люде занадто пересякли

чове Стрілецьтво розбурхало селянські маси на Вкраїні, котрі помалу переконалися, що Самостійна Україна їм потрібна. Доказом того є селянські повстання проти московських більшовиків і прихильність, з котрою селяне тепер витають кожний військовий відділ, який бореться проти Москви.

Таким чином уже сьогодні прийшов час на створення української держави і вона швидче чи пізвйше повстане на руїнах Росії. І саме тут поклало Січове Стрілецьтво величезну заслугу.

Цілю Січового Стрілецьтва завжди була Самостійна Соборна Україна. Стрілецьтво вірно боринило кожен уряд, котрий змагав до тої цілі. За те воно кожною хвили було готове виступити проти всякого, хто цю цілю попробував би торгувати.

Січове Стрілецьтво завше було ворогом усякого насилля внутрі держави. Воно вважало, що українська держава повинна опертися не на примус і насильствах, а на бажанню всіх українських громадян. Тому Січове Стрілецьтво завше змагало до демократичного ладу і було ворогом реакції. Воно було ворогом

російських більшовиків, котрі хотіли силою накинути свою владу на Вкраїні. За те Січове Стрілецьтво завше готове було підтримувати таку владу, котру вибрав би собі сам народ і такий устрій, котрого справді бажалоб собі населення. Земля селянам, визволення робітництва з нужди і гніту, свобода думки, слова і віри для всіх громадян України без ріжниць національності й переконань — ось стрілецькі цілі. Стрілецьтво ніколи не боронило інтересів одної якоїсь класи. Воно боролося за волю всіх поневолених і ніколи не хотіло дозволити на панування одної тільки класи над усіма иншими.

Годиться нарешті згадати про Стрілецьку Раду. Так називався збір найвизначніших стрілецьких старшин, покликуваний командіром Січового Стрілецьтва кілька разів треба було прийняти важні рішення, чи то відносно політичних подій, чи внутрішньої організації Стрілецьтва. Ці рішення були потім по-

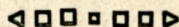
Старшина Корпусу Січових Стрільців.

Від лівого до правого боку сидять: Данилевич (інтенд. корпусу), сотн. Михайло Матчак, полк. Марко Безручко (нач. штабу), полк. Євген Коновалець (командант корп.), полк. Роман Сушко (нач. II. дів. корп.), полк. Юрій Отмарштейн (нач. штабу II. дів. корп.), сотн. Іван Юрїв; стоять: сотн. Максим, сотн. Петро Пасіка, підп. Цвірко, сотн. Стронціцький, пор. Савойка, хор. Николін.

австрійським чи російським духом. Київське Січове Стрілецьтво було за весь час свого існування центром, довкруги котрого ґрупувалися всі инші збройні сили Великої України. Сміло можна сказати, що, якби Стрілецьтва не було в січні 1918 року, або в листопаді тогож року, то українська державна думка булаб притихла, а відродження нашого народу, котре відбулося протягом трьох літ, долуб можливе щойно по тяжкій і довгій праці, для якої потрібно булоб кількадесяти літ. Таким чином Січове Стрілецьтво було далеко вперед перед усім народом. Ані підчас Центральної Ради, ані підчас Гетьмана, ні Директорії ще не прийшов був час на те, щоб Велика Україна стала самостійною, бо селянські маси ще не розуміли того, що це є власна держава. А без того, щоб селяне піддержували свою владу і взяли участь у боротьбі за самостійність — тої самостійности досягнути не можна. Алеж своєю боротьбою Сі-

давані до відома Стрільцям і таким чином Стрілець завше і дуже точно знав про цілі, за котрі він бореться. Стрілецька Рада була інституцією конче потрібною з огляду на внутрішній хаос на Україні і на можливість деяких політичних авантур. Доказом того, що Стрілецька Рада була потрібна, служить хочби вибір Гетьмана і повалення Цент-

ральної Ради, котрі нікоlib не відбулися, якби Стрілецька Рада функціонувала в тому часі як слід. Рішення Стрілецької Ради мали завше далекосяглий вплив на розвій подій на Україні, хоча Стрілецька Рада тільки дуже рідко оголошувала свої рішення перед ширшим (не-стрілецьким) загалом.

С Л О В О.

Слово, чому ти не твердая криця,
Що серед бою так ясно іскриться?
Чом ти не гострий, безжалісний меч?
Той, що зди́ма вражі голови з плеч?

Ти, моя щира, гартована мова,
Я тебе видобуть з піхви готова,
Тількиж ти кров з мого серця проллеш...
Вражогож серця клинком не пробеш...

Вигострю, виточу зброю іскристу
Скільки достане снаги мені й хисту,
Потім її причеплю при стіні
Іншим на втіху, на смуток мені.

Слово, моя ти єдина збров,
Ми не повинні загинуть обоє!
Може в руках невідомих братів
Станеш ти кращим мечем на катів.

Брязне клинок об залізо кайданів,
Піде луна по твердинях інших мечей,
Стрінеться з брязкотом інших мечей,
З гуком нових, нетюремних речей.

Местники дужі приймуть мою зброю,
Кинуться з нею одважно до бою...
Збров моя, послужи воякам
Краще, ніж служив ти хворим рукам.

Леся Українка.

ТЮРМА ЗА ВОЛЮ.

Я не боюсь тюрми і ката,
Вони для мене не страшні:
Страшнійш тюрма у рідній хаті,
Неволя в рідній стороні.

Мені не встид носить кайдани
За волю краю і братів,
То сором — золоті жупани
Носить, нанявшись у катів.

Нехай нас мучать і катують,
А слова правди не убють;
Нехай кати всі бенкетують,
Час прийде — разом пропадуть...

Що нам тюрма?!—То слава наша,
Ми всі тепера у тюрмі.
Всі пем одну ми скорбну чашу
Одна вона тобі й мені.

В кого є совість і надія,
Того ця чаша не мина,
Той випити її зуміє
Усю, усю, до дна, до дна!

Кого у краще віра гріє,
Тому ця чаша не страшна,
Вона привабить ще надії
І більше укріпить вона.

О. Верниволя.

РЕВОЛЮЦІЙНИЙ РУХ НА ЗАХОДІ

Подав МИКОЛА ЧУРИЛО.

Ми є очевидцями Великої Російської Революції, що четвертий рік вже не тільки криваво і болючо страшає цілим Сходом Європи, але й голосним відгомоном відбивається у цілیم світі. Попередницею оцеї Російської Революції була велика Французька Революція, що вибухла 1789 року і захопила собою в дальшій розвитку (1848 рік) майже всі краї Європи, та спинилася на межах царської Росії.

Вже й передше, до Французької Революції, були революційні рухи в менших розмірах. Вже в старій Греції виступав народ проти панування дуків, багатирів і самодержців. В давнім Римі, що під свою владу підгорнув був майже цілий тодішній культурний світ, міська біднота і обездолене селянство боролися за землю і волю. Під кінець середніх віків вибухли великі селянські повстання в Англії і Франції, а трохи згодом селянська війна в Німеччині і англійська революція, а також велике повстання українського народу під проводом Богдана Хмельницького, що сколихнуло цілим Сходом Європи та згодом довело до упадку могутню польську державу.

Та всі ті революційні рухи були менше або більше відокремлені, вони звичайно не поширювалися поза межі

одної країни чи держави, вони не охоплювали цілих країн і народів, не полювали собою всі серця і уми. Аж Велика Французька Революція, що на своїх прапорах виставила декларацію прав людини і горожанина, відбилася широким відгомоном в цілій Європі. Вона започаткувала серію революцій на європейським континенті, котрі справді довели до визволення людини з ярма панів і упривілеєних, котрі майже цілій Європі дали конституційний лад та створили умови до незвичайного розвитку і поступу людства.

Бажаємо коротенько представити хід революційних подій на Заході, бо тоді більш зрозумілим буде нам розвиток сучасної російської революції, котра шаліє на цілیم Сході Європи, втягнувши в свій круг і українські землі.

Англія.

Давно в Англії, як і в цілій Європі панували великі землевласники, магнати, котрих там називають лордами, як у нас графами або баронами. Та з часом Англія почала загортати під свою владу величезні краї по всій земській кулі. З тими країнами розпочали торго-

влю англійські купці, котрі через те дуже збагатилися і змогутіли. А відомо, що хто почуває себе сильним і багатим, то хоче мати владу в своїх руках. А тут владу справували самовласно король із своїми лордами. І от за цю владу розпочинається в Англії в XVII. ст. затижна боротьба між багатими купцями-торговцями і шляхтою-лордами. Багаті торговці, або — як сьогодні говорять — велика буржуазія (міські багатирі), домагаються поширення прав парламенту і обмеження королівської власти. Під знаменем тої політичної боротьби, боротьби за владу в державі, проминув цілий XVII. вік. Цей вік замикає собою й Велику Англійську Революцію, що тягнулася майже двадцять літ (1642—1660) і покінчилася усмертненням короля та проголошенням республіки.

Поруч великої буржуазії взяла участь в тій політичній революції і біднота, незаможні люде, що хвилено навіть взяли були верх над багатирами. Біднота навіть переважила була багатирів і виставила свої кличі, свою програму, що не могла подобатися великій буржуазії. Біднота жадала переміни існуючого ладу в напрямі усунення маєткової нерівности. Це відштовхнуло від революції велику буржуазію, а наслідок цього був такий, що в 1660 р. повернено знову монархію. Та боротьба за владу продовжувалася. І от вже в 1679 р. появилася закон про обмеження самоволі королівської адміністрації (у-прави), який одночасно обезпечив ненарушність особи. Девять літ пізніше (1688) вийшов „біль (закон) про права“, котрий закріпив передову роль парламенту в громадським життю, та поставив „основні права“ горожан. В р. 1701 появилася „акт про престолонаслідство“, що затвердив державний лад, який тепер називається парламентаризмом, а який в загальних зарисах зберігся до нинішнього дня і дав змогу Англії стати світовою державою. Велика Англійська Революція XVII. віку покінчилася, як бачимо, побідою багатого міщанства, з котрим були приневолені ділити владу колись єдино-управлені і упривілеєні магнати-лорди.

В другій половині XVIII. ст. Англія пережила новий переворот на полі господарського життя. Нові винаходи спри-

чинили зріст фабричного витвору, а одночасно звузили ручну ремісничу обробітку. Таким чином в північно-західній Англії повстало багато фабрик, з'явилися нові заводи, а то й повстали нові великі міста. Сільське населення в пошукуванні за працею горнулося до нових міст і фабрик.

Велика промисловість, що народжувалася в Англії, стояла осторонь влади, яку мали в своїх руках лорди і великі купці-міщане. На цім підкладі наступив розрив між парламентом і новими суспільними класами, що творилися в промислових осередках. Ново-основані і вибуялі міста через перестарілу виборчу систему не мали своїх представників в парламенті. І тому початок XIX. ст. заповнений боротьбою за розширення виборчого права. Часом ця боротьба переходила в дуже бурливі форми. На мітингах (вічах) просто лунали поклики до повстання. Парламент засипувано петиціями в справі виборчої реформи. На мітингах часто приходило до боротьби з поліцією. Виставлено домагання, щоби парламент відмовив правительству податків. В таких обставинах уряд не мав иншого виходу, як тільки здійснити виборчу реформу. В р. 1832 ухвалено нову виборчу реформу. Ця нова політична революція у виді законотатного акту забезпечила ширшим масам, головню великій і малій буржуазії, вплив на державні справи.

Саме тоді, коли посідаюче міщанство добилося політичних прав, коли вже не тільки лорди, але й купці та промисловці засіли в льондонським парламенті, розпочався робітничий рух. Перехід промисловости від ручної праці до машинної зменшив скількість робочої сили. Через те багато робітників, що були заняті в промислових підприємствах, лишилося без праці. Повстала велика сила безробітних, котрі продовжували своє гірке животіння головню шляхом гуманітарної акції громадянства. Одночасно через надмір безробітних понижилася заробітня плата. В р. 1837 розпочалася тяжка економічна криза. Число безробітних ще збільшилося, заробітня плата знову зменшилася, ціни на хліб пішли в гору. І тоді серед невимовно важких умовин розпочався політичний робітничий рух. В р. 1837 засновано в Льондоні „Асоціацію робіт-

и ків", котрої кличем була боротьба за тим, щоби всім класам громадянства забезпечити рівні політичні і соціальні права. Слідом за Лондоном подібні асоціації (спілки) повстали у всіх важливіших промислових осередках. Цей політичний рух робітників є відомий під назвою чартизму.

Першим домаганням, яке виставили чартисти, було здійснення загального виборчого права. Розпочалася широко кровна агітація, улажувано мітингів і демонстрацій. На початку 1839 р. чартисти скликали до Лондону свій з'їзд під назвою Національного Конвенту, на котрому постановлено проголосити загальний політичний страйк, якщо парламент відкинув би їхню петицію. В половині червня дійсно надійшла до парламенту петиція чартистів, скріплена мільйоном підписів. Там представлявано важке положення народніх мас і жадано загального і тайного виборчого права та вибору парламенту на один рік. Місяць пізніше парламент відкинув робітничу петицію, але Національний Конвент не відважився перевести в діло свою погрозу і не проголосив загального страйку. Небавом провідників чартизму арештовано, а Конвент розійшовся. Ще нераз чартисти скликували свої конгреси, ще нераз подавали петиції, та парламент все їх відкидав.

Рух чартистів був виключно політичним рухом. Згодом зазвучали там нотки про земельну реформу, та англійський пролетаріат був вже відірваний від землі і на першім плані у нього була журба за свою власну долю. В 50-тих роках мин. століття англійські робітники починають організуватися в професіональні союзи, т. зв. тред-уніони, що об'єднали в своїх рамках величезну більшість кваліфікованих робітників. Тред-уніони не відмовилися від всяких мрій в напрямі корінного перестрою існуючого соціального ладу, а всі свої сили повернули на поступенне поліпшення існування і умов праці робітників. І справді їм вдалося добитися поліпшення умов праці. Виборча реформа 1867 р. допустила до голосу кваліфікованих робітників, так що від 1874 р. починають з'являтися в англійським парламенті представники робітників. Марксистський соціалізм ніколи не зробив більших поступів серед англійського

робітництва. Основана у в 80-тих роках "Соціал-демократична федерація" не мала симпатій серед англійського пролетаріату. Під кінець 80 тих років з'явилися нові тред-уніони в противенстві до старих. Були це організації некваліфікованого, простого робітництва. Не були вони спілками самопомочі, як старі тред-уніони, тільки бовшими організаціями, що знову починають брати участь в політичній боротьбі. Робітничий конгрес 1899 р. творить об'єднану організацію тред-уніонів, що зєднали в своїх рядах всі робітничі організації: тред-уніони, кооперативи і соціалістичні партії. Ця об'єднана робітнича організація згодом перемінилася на "Робітничу Партію" (Labour Party), що таку величезну роль відіграє тепер в політичній життю не тільки Англії, але й цілого світа.

На XX. століття припадає небувалий зріст тред-уніонів і вплив в політичній і суспільній боротьбі. Коли в 1905 р. в "Робітничій Партії" начислялось около 900 тисяч членів, то в р. 1913 їх число досягло майже 4-ох мільйонів.

Після війни значіння англійської "Робітничої Партії" зросло ще більше. Англійський президент міністрів є дуже чуткий на голос цієї всеїсної організації. Ми бачимо, як ця партія намагається шляхом компромісу зв'язати старий лад з новим, що його проголосила російська революція.

Ірландія.

Доля цієї країни дуже схожа до нашої. Англія, завоювавши Ірландію, старалася всіми способами знищити ірландський народ, його мову, культуру, забрати його землю і повернути в раба, наймита англійського панства. Від хвилі завоювання Ірландії боротьба проти англійського панування ніколи не вгавала. І хоч ірландському народови видерто основу його існування — землю, хоч ірландських селян повернено в наймитів і форналів на панських ланах, хоч приневолені голодом сотки тисяч Ірландців мусіли мандрувати за океан, у вільний край Вашингтона, хоч навіть рідну мову відібрано ірландському народови, то мимо того від першої хвилі погноблення Ірландії аж до нинішніх

часів, коли чуємо про боротьбу т. зв. сінфайнерів, отже поверх 700 літ, — триває вперта боротьба проти Англії за самостійність ірландського народу, за незалежність Ірландії.

Ірландці є католиками, — Англійці протестантами. І тому мимо того, що Ірландці навіть свою мову були втратили, їх віра зберігла їх від винародовлення. Так само було і в нас. Наша шляхта перейшла у польський табір, наше міщанство винародовилося, лишився, як згірдливо казали Поляки, тільки „хлоп і поп“ і наша церква. І той „хлоп і поп“ привязані до своєї церкви зберігли наш народ на західній області української землі від загибелі і затрати.

Історія Ірландії в XIX. ст. є історією безнастанної, невгаваючої революції. А коли навіть втихала революційна стихія, то хвиляла її на те, щоб згодом розгорітися з новою силою. Головною справою Ірландії є земельне питання. На початку XIX. ст. майже вся земля в Ірландії находилася в руках великих земельних власників, головню Англійців. Земельні власники винаймали ту землю арендарям, а ці знову, поділивши її на дрібні пайки, відступали на дуже важких умовах безземельним селянам. Арендарі будували на винаймлених ґрунтах господарські будинки. Часто бувало, що земельні власники самовільно відбирали арендарям винаймлеву землю, не платячи нічого ані за виставлені будинки, ані за вклади, вложені в господарство. До тогож крім економічного ярма придавлювало ірландського селянина політичне ярмо. Як вже згадувано, Ірландці є визнавцями католицької віри, а по англійським законам католики ані не могли мати виборчого права, ані не могли займати ніяких урядових посад. Таким чином ірландський народ був позбавлений навіть засобу оборони своїх прав. Управа краю спочивала в руках Англійців-протестантів, що переселилися в Ірландію. Пануючою, правительственною церквою була англіканська церква і Ірландці-католики були обов'язані платити податки в користь тої церкви.

Велика Французька Революція, що широким відгомонам відбилася майже в цілій Європі та пробудила надію на визволення серед гноблених народів, дала товчок двом повстанським спробам в Ірландії, котрі не тільки покінчилися

нещасливо, але дали Англійцям привід знести окремий ірландський парламент. Через цей поступок англійського уряду перед ірландськими борцями в цілій своїй остроті виринули дві задачі: 1) боротися за визволення ірландської землі з рук гуртка великих земельних власників і 2) боротися за національно-політичну незалежність, або хочби за широку автономію.

Перша доба боротьби ірландського народу проти англійського гнету носить релігійний характер. Ірландські борці змагають до того, щоб визволити національно-католицьку церкву від англійського насильства. Цей рух ведеться під проводом патріотичного ірландського духовенства. Католицькі Ірландці відмовляються давати десятину в користь англіканської (протестантської) церкви, і кінець кінців в 30-тих роках XIX. ст. їх рух вінчається успіхом.

Поруч руху в користь визволення ірландської церкви змагається в 40-их роках XIX. ст. політичний рух, котрого метою — увільнити Ірландію від англійського панування, скинути ярмо всесильних панів Англії. Ціла Ірландія покривається сітю товариств, котрі борються за політичну свободу, одні законним шляхом, а другі через невиконання розпорядків і приказів англійських властей. З кожним роком змагається цей рух, а в 1848 р., в році весни народів, товариство „Молода Ірландія“ закликає народ до повстання проти гнобителів. Та спроба повстання не повелася. Англійці здусили повстанський рух і ще важче придавили ірландський народ.

Розглядаючи боротьбу ірландського народу за свою свободу, все мусимо мати на увазі, що той народ був не тільки позбавлений всіх прав, але також не мав в своїм посіданню землі, основи існування. Як вже було згадано, вся земля в Ірландії була власністю великих дідичів, котрі винаймали її, поділивши її на дрібні частки, селянам, т. зв. арендарям. І тому скоро тільки в 40-их роках XIX. ст. почався рух за визволення Ірландії від політичного гнету, одночасно залунав клич, що визволення Ірландії не буде повне, якщо земля не буде видерта великим землевласникам і не перейде на власність трудового народу. В 60-их роках мин. століття,

скоро тільки присохли рани, завдані Англійцями „Молодій Ірландії“, знову покривається ціла країна сіткою тайних товариств під назвою „феніанських брацтв“. Черговим завданням цих організацій ірландського народу являється незалежна ірландська республіка (народоуправна держава ірландського народу), а поруч з тим перехід землі в руки трудового народу. В р. 1867 знову вибухає ірландське повстання, підняте феніями, котре, як і попередні, не повелось. Та мимо того, що Англійці криваво здавили це повстання, вони все таки мусіли звернути увагу на велике негодовання ірландського народу. Щоби це негодовання хоч трохи ослабити, англійське правительство 1869 р. знесло всі привілеї англіканської церкви в Ірландії. Рік пізніше (1870 р.) появилася біль, як зачаток земельного законодавства в Ірландії. Він обезпечував арендарів, котрий кожної хвили миг бути викинений із свого наділу, вивагроду за будинки і інвестиції (вклади) в господарство, чого до того часу не було.

Під кінець 70-их років і на початку 80-тих наново змігся революційний рух в Ірландії. Великі неврожаї, що навістили тоді країну, значно причинилися до зросту революційного підйому. В році 1879 повстала „Земельна Ліга“, котрої метою було поліпшити долю арендарів. У відношенні до англійських властей „Земельна Ліга“ поставилася на пасивне становище, т. зв. її члени і захоплені її агітацією народ не сповняв ніяких розпорядків властей. Згодом цей рух ярко зазначився ще й тим, що арендарі перестали платити арендні виплати і інші належитості, інші знову відмовлялися винайматися земельні наділи, з котрих передтим прогнано арендарів; далше почався бойкот землевласників і їх управителів, — населення ані не хотіло їм продавати щонебудь, ані найматися до них на службу. Заострення відношення до великих земельних власників дало почин до розвитку аграрного терору. Розпочалися убійства землевласників і їх управителів, підпали фільварків (економій), калічення панської худоби, заливання водою панських ґрунтів і т. п. У відповідь на це, як звичайно, правительство розпочало арештовання, гноблення, переслідування, вкінці закрило „Земельну Лігу“. Та всі ці утиски пра-

вительства нічого не помагали і воно було приневолене піти на уступки. В р. 1881 появилася закон, який закріпив арендні наділи за арендарями і створив окремі суди для встановлення справедливійшої арендної ціни. Одночасно той суд мав упорядкувати відносини між землевласниками і арендарями. Пізніше з'явилися постанови про викуп землі арендарями на власність при грошовій підмозі правительства. Та всі ці примусові заходи правительства не вдовольняли ірландського народу, котрий хотів бути повноправним господарем своєї країни. Ідучи на зустріч цьому бажанню, правительство почало вносити в парламент проекти про гомруль, себ то про автономію (самоуправу) Ірландії. Та через впертий спротив англійського парламенту не вдавалося довести до ухвали гомруля.

Особливо різко виступила ця справа в XX. ст., викликаючи завзяту боротьбу між прихильниками і противниками гомруля. Вкінці в 1914 р. проєкт про гомруль став законом, але вибух війни перепинив ввести його в життя. Та війна мала для Ірландії ще й інший наслідок; вона зродила надію на повне відірвання цієї країни від Англії і створення незалежної ірландської республіки. Ці надії зміцнили становище самостійницької партії, т. зв. сінфайністів, партії, що повстала на початку біжучого століття. Весною 1916 р. сінфайністи розпочали повстання, котре не повелось. Провідників повстання або запроторено в тюрми, або розстріляно. Однак через те зовсім не ослаб революційно-повстанський рух, навпаки, завдяки жорстокості правительства він ще поширився, популяризує думки і програму сінфайністів.

І тепер в Ірландії не вгає боротьба. Вона тільки змінюється відповідно до обставин. То втихає, щоби набрати нових сил, то вибухає з новою енергією. Всемогуча Англія, що панує над величезними країнами у всіх частях світа, що опанує величезні моря і океани, та Англія, котрій коряться сотки мільйонів людей всіх рас, не може дати собі ради з маленьким ірландським народом, що під боком володарки світа раз по раз знімає бунт за свої права. І ця всемогуча Англія не може дати собі ради з маленькою Ірландією. Воля

ірландського народу є міцніша і твердша від сили Англії. Тому то Англія, котра вміє вести розумну політику, скоро тільки переконалася, що зброєю нічого не вдіє, пішла на уступки. Тепер ведуться переговори між англійським урядом й ірландськими революціонерами, заступленими своїм тайним парламентом під проводом де Валери. Англія погоджується, щоби Ірландія заняла у Великій Британії місце одної з бритійських доміній, як нпр. Канада, Австралія, край Бурів, а Ірландія домагається повної незалежності. Є всяка надія, що дійде до згоди й Ірландія по сотках літ боротьби заживе життям вільної країни.

Франція.

Вихідною точкою революційних рухів минулого століття є Велика Французька Революція. Отсей могутній рух, стихійний порив французького народу, що розторожив старий панський лад, що розвивався під величними кличами: „братерство, рівність і свобода“, мав не тільки місцевий національний характер, але й відбився широким відгомном серед всіх європейських народів. Французька революція дуже скоро вийшла поза межі Франції, жовнірі революційних армій рознесли нові кличі по всій західній Європі.

Якже було положення Франції перед революцією? Під кінець XVIII. ст. пансько-магнатські порядки у Франції довели широкі народні маси до явного невдоволення. Королівське самодержавство та шляхтичі, що мали всякі привілеї, дуже притіснявали трудовий народ. А тимчасом наступав вже сумерк земельних магнатів. До голосу в громадським життю почали зголошуватися нові люде. Тими новими людьми були купці та промисловці, яких опісля названо буржуазією, себ-то багатими міщанами. І ця буржуазія мимо всіх перепон росла в силу і значіння, збирала в своїх руках великі грошові засоби і маєтки (капітали) та почала допомогатися своїх прав. Одначе проти цієї нової, молоді, здорової і творчої суспільної класи стояла шляхта з королівським двором на чолі. Королівська власть у Франції була самодержавна, а підпорою тої влади було духовенство

та великі земельні власники, дідичі-магнати. І от духовенство та шляхта стали найзавзятішими ворогами цих міщан, буржуазії. Селянство було тоді темне, загулюкане, прибите і знужане. Воно було тим, що обробляло панські маєтки та платило величезні податки на розкішне життя шляхти і розбавленого королівського двора. Міське робітництво тоді взагалі мало невелике значіння.

Поступові думки у Франції проголошувалися вже до революції великими письменниками, т. зв. енциклопедистами (вченими). Думки про новий кращий лад голубили всі освічені люде того часу. На чолі тих, що змагали до кращого ладу, стояла інтелігенція. Перед роком 1789, т. зн. перед самим вибухом революції, невдоволення в краю дуже поширилося. Під нездарною панською владою страшенно збідніла країна, зросли державні довги, втрачали свою вартість державні гроші. Зі всіх сторін чулися голоси про нездарність уряду, про лиху і безконтрольну господарку та виставлялися домагання скликати народніх представників, котрі зарадилиб лихови. Приперте до муру правительство вкінці мусіло поступитися та скликати на наради Генеральні Стани (сойм), котрі вже давно не збиралися. Генеральні Стани, що складалися з представників духовенства, шляхти і „третього стану“ (себ то міщанства) не мали права настановляти законів, тільки мали дорадний голос в державних справах. І хоч як малем був обсяг діяльності Ген. Станів, то мимо того населення, вибираючи послів, дало їм поручення домагатися політичних і господарських реформ.

Генеральні Стани зібралися в Парижі і 5. мая відбулося їх святочне відкриття. І зараз таки прийшло до різкого розрізу між ними і урядом. Представники третього стану, маючи ту певність, що за ними стоїть весь край, не хотіли грати ролі тільки одного з трьох станів (поруч духовенства і шляхти), але проголосило себе повноправним народнім органом під назвою Національного Установчого Зібрання. Колиж частина духовенства і шляхти перейшла в Нац. Установче Зібрання, тоді його перевага була запевнена. Французьким королем був

тоді Людовик XVI., добрий, але слабого характеру чоловік. Він хотів всім догодити і під напором придворної кліки, що бачила, як власть вихоплюється з її рук, з початку супротивлявся Нац. Зібранню і за намовою королеви навіть думав зробити державний переворот. В найскрутніший для себе хвили Нац. Зібрання нашло піддержку у парижського люду. Парижський люд, овіяний новими надіями на кращий лад, в ночі з 12. на 13. липня 1789 пограбував склепи зі зброєю, виставив міліцію для береження ладу, а 14. липня кинувся здобувати страшну твердиню-тюрму, де каралися політичні в'язні. Від цієї хвили починається французька революція. Міська управа в Парижі перейшла в руки громадян; за Парижем пішли й інші французькі міста. Селяне кинулися на замки, винищуючи осередки старого феодалного несправедливого ладу.

Національне Зібрання своїми постановами перевело багато реформ, але всі вони змагали до того, щоби новий лад зв'язати зі старим. Провідною думкою т. зв. Конституції 1791 року було встановлення засади, що носителем суверенітету (державної зверхності) є нарід, а не король. Вступом до конституції була Декларація прав людини і горожанина, в котрій проголошено згадану засаду із впливаючими з неї ідеями справедливості, свободи, рівності і згоди. Отже носителем зверхньої влади в державі є сам нарід, а виразом волі народу є закон. Король є делегатом народу, бо народ доручує йому виконуючу владу. Мимо того, що в Декларації прав людини і горожанина сказано, що „люде родяться й лишаються свободними й рівними що до прав“, то горожан поділено на дві категорії: на посідаючих, що мали всі горожанські права і називалися **ак т и в н и м и** (діяльними) і на убогих, що не мали тих прав і називалися **п а с и в н и м и** (обезправними).

Отсей несправедливий поділ на дві категорії горожан, хоч зовсім зрозумілий в тодішніх умовах, та еміграція (вихід за границю), був причиною дальших великих потрясень у Франції. Коли кажемо, що такий поділ був зрозумілий, то не значить, що він оправданий або справедливий. Бо не треба забувати, що Нац. Зібрання тільки що знесло

панцизний лад і не могло інше піднестися аж так високо, щоби всім горожанам надати рівні права, себ то всіх без виїнятку допустити до загального голосування. Щож до еміграції, то годиться вказати, що шляхта не була вдоволена успіхами революції. Зараз після здобуття Бастилії вибрався за границю молодший брат короля — граф Артуа. За ним пішло багато графів і князів. Колиж в цілій державі поширився самоуправний лад по містах та селах, коли збільшалися підпали замків, коли вкіяці знесено дідичне шляхецтво і почесні титули, то еміграція шляхти сильно збільшилася. І ця то еміграція причинилася опісля до збільшення страшної горожанської війни у Франції.

Емігранти під проводом королівського брата гр. Артуа почали збирати військо та підмовляти двори, щоби вони збройно виступили проти Франції й задали революцію. Король Людовик XVI., що присяг на конституцію, тішився загальним признанням, любовю і пошаною. Не можна сказати, щоб король був тоді в порозумінню з емігрантами; навпаки, він не хотів емігрантам завдавати відновлення своєї попередньої влади. Та одна подія вплинула на короля в напрямку зрівняння з революцією. Тією подією був Горожанський статут для духовенства, котрий установляв виборність єпископів і священників. Людовик XVI. був глибоко віруючою і побожною людиною, більше побожною, як не один з єпископів. Затверджуючи Горожанський статут, що зробив він під натиском свого оточення, здавалось йому, що робить діло, за котре йому прийдеться покутувати. Через затвердження статуту, через націоналізацію (ународовлення) французької церкви король зірвав зв'язок з Римом. До тогож папа за намовою французьких єпископів, котрі через революцію втратили свої привілеї, маєтки і почеси, осудив Горожанський Статут. Після того духовенство поділилося на два табори: конституційних, що зложили присягу на статут і непокірних, що не хотіли зложити присяги. Король, хоч затвердив статут, але для своїх потреб послуговувався непокірними священниками.

Коли Людовик XVI. затверджував Горожанський статут духовенства, він вже постановив тікати. Потайно поро-

зумівася він із заграничними дворами. Він мав удатися на границю, звідки думав повернути з військом ген. Буле до Парижа і зробити державний переворот. І справді в червні 1791 р. король із своєю родиною утік, та по дорозі у Варень його пізнали і завернули в Париж в супроводі комісарів Національного Зібрання. Після утечі короля піднялось проти нього страшенне обурення, та коли він соромно вернув в Париж, у значної частини громадянства наступила полекша, а навіть радість. Ціла Франція не могла погодитися з думкою втрати свого короля, корол. Французів. Але в Парижі несміло придивався вже революційний рух. Клуб Корделерів, названий так від одного з виборчих париських округів, виступив з домаганням знести королівську владу і завести республіканський лад. Якобіни тоді були ще прихильниками конституційної монархії, але що король осоромив себе і ослабив повагу королівської влади, то вони домагалися усунення Людовика XVI. і віддання його під суд. Замість короля з різних боків висувалося думку завести регентство.

Невдатна утеча і соромний поворот короля до Парижа, як згадано, викликали республіканський рух, скріплений опісля ще й іншими подіями. Республіканські кличі проповідували головню члени політичного клубу Корделерів, званих також товариством оборонців прав людини й горожанина. Взагалі тоді була доба найбільшого впливу клубів або політичних товариств. Корделери боронили прав пасивних (обезправнених) горожан і виступали проти активних (буржуазії). Найвпливовішим з політичних клубів, що мав свої філії (відділи) в багатьох провінціальних містах, і де найбільш живо займалися люди планами ріжних реформ, був клуб Якобінів, що мав своє поміщення в якобінському монастирі св. Гонорія. Урядово називався він: Товариством приятелів конституції в якобінському монастирі в Парижі. Аристократи глумливо охрестили членів цього клубу Якобінами, і цю назвою опісля вони пишались. Найвпливішою людиною між Якобінами був блискучий промовець Робесп'єр. Якобіни були до встановлення республіки оборонцями конституційної монархії, але до Людовика

XVI. відносилися з педовірям — в противенстві до клубу Фел'янів (якого члени збиралися на засідання в монастирі Фел'янів), котрий теж обстоював конституцію, але змагав до зміцнення королівської влади. Всі прихильники нового ладу, оборонці конституції, називалися патріотами, а противники конституції аристократами, роялістами або монархістами, що були завзятими оборонцями влади короля і шляхти. Найвизначнішою людиною того часу, бистрим, просто геніальним політиком, блискучим промовцем, прекрасним публіцистом, провідником конституційної Франції був ґр. Мірабо, котрий помер передчасно, не діждавши дальшого розвитку подій.

Серед всіх потрясень, які переходила Франція, Установче Зібрання проявило вельми живу діяльність. Воно закінчило плян політичної й соціально перебудови; дня 3. вересня 1791 закінчено перегляд і уклад конституції, котру прийняв король 12. вересня, а два дні пізніше потвердив присягою в Устан. Зібранню. Доконавши цього діла, Національне Установче Зібрання розійшлося, постановивши, що нікого з його членів не можна вибрати до нового Законодатного Зібрання (парляменту).

В нововибранім парламенті, в Законодатнім Зібранню, що почало радити 1. жовтня 1791, опреділилися такі партії. На правій стороні засіли конституційні роялісти (себ-то сторонники короля), а в середині (в центрі) безпартійні, що називали себе незалежними, але на рівні з роялістами обстоювали конституцію і бажали, щоби король — без огляду на свої попередні вчинки — заховав ту владу, яку йому дала конституція. Конституційні роялісти і незалежні продовжували політику Фел'янів. На лівій стороні засіли члени якобінського клубу, котрі розпалися на дві ґрупи: жирондистів (від департаменту Жиронди) і монтан'ярів (слово, що означає „гору“, тому що ці посли сиділи на горі). Жирондисти намагалися обмежити королівську владу, хотіли війни, щоби підняти народи проти королів. Ще лівішими від жирондистів були монтан'ярі, сторонники Робесп'єра.

Лише що Законодатнє Зібрання зійшлося і привитало першого конституційного короля, короля Французів, як

в країні почалися заворушення й неспокої, особливо на релігійнім підкладі. Законодатнє Зібрання зажадало від непокірних священників зложення горожанської присяги, погрожуючи їм втраченою удержання і поставлення їх в стан „підозрілих“. Опісля ще раз повторено цей декрет із загрозою заслання. Крім того йшли розрухи, викликані політичними пристрастями, упадком вартости грошей, нестачею поживи і т. п. В деяких провінціях, особливо у Вандеї і в Севр духовенство вело протиреволуційну агітацію. До того всього тяжке положення Франції піддержували політичні емігранти, котрі збирали війсьсько над ренською границею. Закон. Зібрання видало декрет, взиваючи емігрантів до повороту, бо в противнім разі будеться уважати їх заговорниками проти рідної країни. Король не затвердив цього декрету, як і декретів проти духовенства.

Тимчасом над Францією збиралися тучі. Між монархічною Європою і французькою революцією прийшло до сутички. На це зложилися різні причини. Перш усього європейські держави були невдоволені, що Францію обхопили внутрішні розрухи, котрі паралізували її зовнішню діяльність. З початку королі не звертали уваги на заклики політичних емігрантів, щоби силою здавити революцію, але згодом вже й Людовик XVI. почав потайно просити, аби скликати озброєний конгрес, котрий мав залякати французьких „бунтівників“. Європейські монархи відчували, що справа Людовика XVI. — це їх власна справа. До тогож революційна зараза могла перекинутися і до інших держав — тим більше, що скрізь в Європі спочували, а навіть захоплювалися революцією. У Франції було велике незадоволення Австрією, але довгий час австрійський цісар Леопольд II. зберігав мир. Але по його смерті війна була неминучою. У Франції теж бажали війни. Бажали її революціонери, щоби добитися природних границь для Франції та щоби підняти народи проти королів, бажали її помірковані патріоти, щоби зміцнити владу короля, бажав її й король, щоби побідною війною вернути собі любов народа.

До власти у Франції прийшли Жирондисти, котрі проповідували війну задля пониження Австрії. З обох боків

йшли приготування до війни. Дня 20. квітня 1792 Законодатнє Зібрання справді проголосило війну „королеви Угорщини і Чех“. Початок війни не був для Франції щасливий. Перші французькі відділи, побачивши Австрійців, утікли з поля бою. Емігранти почали давати про поразення „якобінів“ і висказували думку, що похід на Париж буде воєнною прогулькою. Король і його двір грають подвійну роль. З одного боку стараються відокремитися від емігрантів, а з другого боку ворогам Франції кажуть, що треба енергічніше повести кампанію проти „бунтівників“. В Законодатнім Зібранню вже здогадуються про гру короля і отверто натякають на зраду.

Перші невдачі довели до упадку жирондинського міністерства. Закон. Зібрання, налякане невдатним ходом війни і звязком двору з ворогами, видає три декрети: про заслання непокірних священників, про розв'язання королівської гвардії і про утворення під Парижем воєнного табору. Король затверджує тільки декрет про розв'язання королівської гвардії (прибійного війська). Короля підтримував в тім часі начальник національної гвардії (народного війська) Ляфает, котрий навіть домагався від Закон. Зібрання розв'язання якобінського кльбу.

Усунення міністерства і незатвердження декретів Закон. Зібрання обурило революційний Париж. Мешканці деяких передмість постановили налякати короля і двір і приневолити їх йти разом з революцією. Перед Закон. Зібранням відбулася велика демонстрація, звана повстанням 20. червня 1792 року. Демонстранти з піками, шаблями і косами явилися перед Закон. Зібранням і зажадали, щоби двір перестав зраджувати, щоби привернено згоду між королем і народними представниками, щоби військо виступило проти ворогів рідної країни. Опісля демонстранти удалися до королівської палати, до Тюїльєри, де юрба його лаяла й погрожувала.

Наслідки цієї демонстрації не були додатні. Король, котрий з початку не ставився ворожо до перевороту, почав все більше недовіряти революції, а після демонстрації він почув непримириму ворожнечу до неї. Ціла Франція крім Парижа станула в обороні короля, Ляфает

домагався перед Закон. Зібранням „знищити кліку, що привлащує собі народне самодержавство“. В Закон. Зібранню, хоч більшість і обурювалася на зрадництво двору, але ніхто не думав поважно про повалення монархії і заведення республіки. Навпаки в тім часі Закон. Зібрання прийняло одностайно заяву єпис. Лямурета, відому під назвою „поцілунку Лямурета“ (всі посли після прийняття заяви кидалися собі в обійми й цілувалися на знак згоди), в котрій в урочистій формі проголошено народоневисинком кожного, що змагав би до зміни конституції, чи то через заведення двох палат, чи через встановлення республіки.

Та це, все такі прихильне до короля становище змінилося дуже скоро і дуже різко. Дня 11. липня 1792 Зак. Зібрання, бачучи неуспіхи свого війська, проголосило батьківщину в небезпеці. Усі горожане, здатні до зброї, мали йти на воєнну службу; кождий громадянин був обов'язаний видати до ужитку на війні зброю і муніцію. Ця відозва мала величезний успіх. Того самого місяця відбулося в Парижі т. зв. свято федерації. Там зібралися революційно настроєні представники великих міст, котрі вели таку політику, аби знесилили короля і позбавили його можливости шкодити воєнним операціям. Дня 23. липня ці делегати Парижа і інших великих міст поставили домагання до Закон. Зібрання, щоб здетронізувати (усунути з престолу) Людовика XVI. і скликати Національний Конвент (збір). Хоч вони й не добилися здійснення свого домагання через опір Закон. Зібрання і майже цілої Франції, однак лишилися в Парижі, щоби все таки довести до детронізації короля. Їм на руку появився тоді під датою 25. липня 1792 маніфест начального вождя австрійсько-пруських воєнних сил герцога Брауншвайгського, котрий заповідав, що французькі воєнки, взяті із зброєю в руках, будуть „покарані як бунтівники проти свого короля“. Те саме буде з мешканцями міст, містечок і сіл, що будуть оборонятися перед австро-пруським військом. Колиб знов повторився напад черні на Тюільрі, то Париж буде зруйнований.

Ці погрози долили оливи до вогню. Всі побачили, що чужинецьке військо йде на Францію в змові з їх королем.

В Парижі отверто підготовлювалося нове повстання для повалення короля. Парижський люд зброївся, але не важився виступати, дожидаючи батальйону, який зорганізувався в Марселі і йшов до Парижа з марселською, відомою революційною піснею на устах. Дня 3. серпня явився в Зак. Зібранню мер (посадник) Парижа Петіон і іменем парижського люду домагався детронізації короля, кажучи, що „голова виконавчої влади це перший перстень протиревольційного ланцюха“. Зак. Зібрання стояло на становищі конституції і не хотіло прийняти такої постанови. Та заходів задля усунення короля не понехано. Дня 9. серпня розпочалося повстання, а другого дня здобуто Тюільрі, де перебував король з двором. Людовик XVI. з сім'єю шукав охорони в Зак. Зібранню. Він явився в посольській палаті і сказав: „Я прийшов сюди, щоби запобігти тяжкому злочину і думаю, що серед вас найменше підлягаю небезпеці“. — „Пане — відповів президент — ви можете числити на твердість Зак. Зібрання; його члени зложили присягу до останньої краплі крові боронити права народу і встановлені влади“ (останні слова викреслено з протоколу після детронізації короля). Та скоро тільки наглядно виявилось, що побідили повстанці, Зак. Зібрання прийняло иншу постанову. „Зак. Зібрання стверджує, що в народі є недовіра до короля; неохитну вірність конституції може воно зберігти тільки опираючись на народне самодержавство і тому запрошує французький народ утворити Національний Конвент, а голову виконавчої влади (себ-то короля) тимчасово усувається з уряду“. Королівську родину постановлено примістити в Люксембургу „під охороною горожан і закону“ та незабаром на домагання парижського люду приміщено її в Тамплі (у в'язниці). Зак. Зібрання утворило новий уряд під назвою Тимчасової виконавчої Ради та прийняло одно з найважливіших рішень, касуючи різниці між активними і пасивними горожанами, себ-то встановило загальне право голосування.

Учасники федерації з 14. липня розїхалися по цілій Франції і освідомили своїх співгромадян про події в Парижі. Рішучого виступу проти усунення короля не було. Тільки славний Ляфает

жотів викликати загальний опір проти перевороту, але побачив, що суспільність і жовнірі відвернулися від нього. Він мусів тікати із Франції. За те поведення з королем викликало невдоволення в Європі. Королі не могли допустити до такого пониження свого французького товариша. Зручному Талейранови вправді вдалося здержати Англію від виступу проти Франції, але в інших державах кипіло. Об'єднане австро-пруське військо сподівалося, що його приймуть у Франції як освободителя. Герцог Брауншвайгський вправді здобув твердиню Лув'є і Верден, але переможче військо зустрічали у Франції ворожо. Перші невдачі французького війська викликали велике порушення в Парижі. Шукали винуватих. Крикливий паризький журваліст Марат, що все підходив під кровосжадні інстинкти товпи, почав вказувати на винуватців невдач в Парижі, а саме на ув'язнених роялістів (сторонників короля). Він домагався їх смерті. Обурений і підюджений люд кинувся на в'язницю і на початку вересня післав на другий світ понад тисячу в'язнів, головню священників і аристократів. Коли про це довідалися Пруси, постановили прискорити свій прихід до Парижа, але під Вальмі заступив їм дорогу ген. Дюмуріє і відпер пруську армію.

Законодатнє Зібрання покінчило свої праці 20. вересня 1792 і зробило місце Національному Конвентови, вибраному на основі загального виборчого права. У Нац. Конвенті проводили дві впливові партії: Жиронда і Гора. В його складі найшлися теж і гомінкі провідники прелюдвої думки: Робесп'єр, Дантан і крикливий Марат. Перше засідання Нац. Конвенту відбулося того самого дня, коли уступило Зак. Зібрання. На другий день Нац. Конвент постановив, що „королівську власть скасовано у Франції“, одначе республіки не проголошено. Та коли в Парижі оповіщено декрет про знесення королівської влади, народ стрінув його окликом: нехай живе республіка! Таким чином проголошення республіки наступило без участі парламенту, або — як ми тепер кажемо — явочним порядком, а Нац. Конвент тільки приновився до докопаного факту.

Між Жирондою і Горою, двома партіями Нац. Конвенту, не було згоди.

Жирондисти закидали Горі, що та хоче встановити тиранічний тріумвірат з Робесп'єра, Дантона і Марата, котрі опиралися на паризьким люді в противенстві до Жиронди, що мала своїх прихильників на провінції. Жирондисти були лібералами, федералістами, а члени Гори централістами, крайніми, або по нинішньому можна би їх назвати більшевиками. Дантон хотів погодити обі партії, щоб всі сили Франції повернуті проти чужоземних ворогів. Він довів навіть до видання однодушного декрету, де „Конвент проголошує, що французька республіка одна й неподільна“, та це мало що помогло. Цю незгоду поглибила ще справа короля. Виборці Гори, головню паризьські, домагалися суду над королем. Жирондисти, що мали більшість в Конвенті, не спішилися з тою справою, але тимчасом найдено в королівській палаті нові папери, компромітуючі короля. Змоглося обурення проти Людовика XVI. Отже Конвент прикликав короля перед свій суд. Дня 17. січня 1793 засуджено Людовика XVI. на кару смерті, а коли він відкикався до народу, то його відклик зовсім поминено і 21. січня 1793 його гільотиновано (стято голову).

Процес і смерть короля ще більше заострили відносини між Горою і Жирондою. Одні других почали обвинувачувати та кидати собі докори, одні других бажали усунути і в нівець звести вплив противників. Тимчасом над Францією зпов'язалися хмари. Конвент виповів війну Англії, Голяндії й Іспанії. Французькі війська знову потерпіли невдачі. Все це, і внутрішні незгоди, і военні невдачі, і сама війна потягнули за собою ряд виїмкових заходів, якими розпочався терор. Для обезвладнення внутрішніх ворогів установив Конвент 10. марта на внесення Дантона Револуційний Трибунал, котрий „судив би всі протиреволуційні злочини, всі замахы на свободу, рівність, єдність і неподільність республіки, внутрішню і зовнішню безпеку держави і всі заговори, що мають на меті встановити королівську власть або якунебудь иншу, яка може підкопати свободу, рівність і самодержавство народу“. Вироки цього суду не підлягали ні апеляції, ні касації. Для оборони держави і для проведення твердої влади в краю виділив Конвент

із себе „Комітет загальної безпеки“, хкому доручено догляд над діяльністю поліції, і „Комітет публичного добра“, яким зручно і вміло кермує Дантон, намагаючись примирити обі ворогуючі партії та зацитькати обурену Європу. Але цій згідливій політиці протиділає Робесп'єр, який бажає зайняти місце Дантона. Дня 10. квітня підюджені Робесп'єром секції (організації парижського люду) домагаються віддання під суд Жирондистів. У відповідь на це члени Жиронди віддають під суд Марата, але Револуційний Трибунал виправдав „приятеля народу“. З цієї хвили стають напроти себе з одного боку Конвент, де більшість мали члени Жиронди, і парижська Комуна, де верховодили члени Гори. Між цими двома тілами йде безвипинна і безпощадна боротьба, котра довела до отвертого насильного виступу Комуни проти Конвенту в днях 31. мая і 2. червня 1793 року. Цей виступ покінчився виданням і арештуванням 29-ох членів Конвенту з партії Жиронди.

Події 2. червня 1793 ще поглибили внутрішню розбіжність у Франції та викликали горожанську війну. В Марселі, Ліоні, Тульоні й Корсиці вибухло повстання проти терористів, котрому допомагали й жирондинські послі, що втікли з в'язниці. Та найстрашнішим і найкривавішим було повстання в провінціях Бретань, Ажуж й Пуату, яке прозвано вандейським повстанням або коротко Вандеєю. Першим повстанням протиділяно зброєю, переговорами, задобрюванням і новою конституцією 1793, котра була висловом політичної мудрости і зрілости монтаярів (членів Гори). Конституція 1793, як і конституція 1791 року, мала декларацію прав з радикальнішим характером і виставляла метою суспільного життя „загальне добро“. Вона прийняла систему загального голосування при безпосереднім виборі послів. Законодатну власть мав Законодатний Корпус, що складався з 600 послів, вибраних на один рік. Кождий закон, прийнятий Зак. Корпусом, мав ще іти на розгляд народу. Виконуючу власть мала Виконавча Рада, зложена з 24 членів. Судова власть стала виборчою. Та ніяка конституція не могла спинити вандейського повстання. Там ще довго лилася

кров і відбувалися страшні річі, особливо з боку яковінських комісарів.

Під впливом горожанської війни і війни з Європою заострівся терор, особливо від убиття Марата Шарльоттою Корде (13 липня 1793). Забитий Марат став в очах сліпої безкритичної товпи втіленням батьківщини. Кинено підозріння, що в тім є рука Жирондистів. Отже проти них направлено терористичні вчинки. Та передше засуджено на смерть і гільотиновано 16. жовтня 1793 королеву Марію Антоанету. В цім часі вплив в Парижі переходить до найзавзятіших демагогів — до Гебера і Корделерів, яких називано скаженими. По нашому сказавши, це були крайні більшовики, що проповідували соціальну революцію.

До збільшення терору причинилися нові воєнні невдачі, покликання до воєнної служби всіх горожан від 18 до 25 літ, голод серед робочого населення Парижа. Для доставки поживи до Парижа вислано на провінцію революційне військо, котре за одним замахом мало також приборкати аристократів. У в'язницях сиділо вже багато політичних в'язнів. Крім того постановлено арештувати всіх підозрілих, всіх тих, „хто своїм поведенням, або своїми зносилами, або своїми промовами, або творами виявив себе сторонником тиранії або федералізму й ворогом свободи“. Для прискорення чинностей Револуційного Трибуналу поділено його на 4 секції. Комітет публичного добра й Конвент передали в розпорядження Рев. Трибуналу 41 арештованих послів Жирондистів, а крім того арештовано ще 75. Тимчасом поліпшилося воєнне положення Франції, але це не тільки не ослабило терору, але його ще зміцнило. 24. жовтня судили послів Жиронди і всіх без докладного переслухання і оборони післали на смерть. Після цього навипередки гільотиновано, кого попало, винних і невинних. Рев. Трибунал став знрядом помсти в руках скажених людей під проводом Гебера.

В тім часі (в листопаді 1793) з ненависти до духовенства і католицької релігії встановлено культ розуму, що викликало закриття багатьох церков і розрухи по селах. Знесено теж григоріанський календар і заведено новий, республіканський з численням від пер-

шого року республіки (т. є. від 22. вересня 1792). Рік поділено на 12 рівних місяців (по 30 днів), місяць на три декади (по 10 днів). Пять останніх днів (до 365) не належали до жадного місяця і називалися доповнячими. Шестий день в переступнім році називався революційним. Усунено також імена святих, „що паскудили кожду сторінку календаря“ і заступлено їх назвами сільсько-господарських продуктів і рільничих знарядів. В тім часі прийнято також якобінську конституцію 1793 року через всенародне голосування, однак її здійснення відрочено аж до покінчення війни.

Терор, який заведено задля виконання зради в краю з огляду на боротьбу Франції майже проти цілої Європи, дуже скоро став методом помсти поодиноких революційних діячів над своїми противниками. Особливо лютував амбітний Робесп'єр. Ставши на чолі революційного правительства і опираючись на всесильним якобінським клубі з одного боку, а на т. зв. болоті або рівнині (група заляканих і безпріципних послів Конвенту) з другого боку, а крім того користуючись величезною популярністю, він задумав стати необмеженим володарем Франції. Щоби здійснити цю свою думку, треба було усунути провідних мужів опозиційних партій та розбити їх організації. Тими опозиційними партіями були: з правого боку сторонники організатора національної оборони Дантона, а з лівого боку Корделери, сторонники кровожадного Гебера. Перші змагали до застановлення терору і бажали наклонити правительство до спинення розливу крові, другі натомість хотіли ще збільшити терор, щоби знищити всіх противників революції. В тюрмах Парижа і провінціональних міст покутувало безліч винних і невинних людей. Конвент під впливом дантоністів і депутації жінок, що домагалися випущення на волю їх чоловіків і синів, наказав правительству вишукати способи для визволення „арештованих патріотів“. Так повстав Комітет правосуддя, який був висловом м'якої руки у внутрішній політиці. Та проти цього завзято виступив Робесп'єр, лякаючись, що Дантон покористується цим рухом і захопить владу в свої руки. Під впливом Ро-

бесп'єра Конвент відкликав декрет про Комітет правосуддя. Дантоністи втратили свій вплив, а за те здобув його вповні Робесп'єр із своїми приятелями Сен-Жюстом і Кутоном. З переходом повноти влади до рук Робесп'єра не були вдоволені гебертисти. Вони постановили на 4. марта 1794 виконати державний переворот, щоби „шляхом викорінення зради повернути народови його священні права“. Гебертисти думали при допомозі революційної армії, котра була в їх руках, утримувати свою владу, нині сказали б ми диктатуру пролетаріату, в цілій Франції. Та народ, що власне ненавидів революційну армію, котра спустошила околиці Парижа і через те в міліоновім місті спричинювала голод, не пішов за покликом Гебера. Навпаки, домагався розв'язання революційної армії і припинення корделерських заворушень. Наслідком цього арештовано Гебера і його товаришів і суджено в Революційнім Трибуналі за уложення заговору, щоби віддати Париж у жертву голодові, перерізати Конвент і установити тиранію. Гебертистів засуджено на смерть і гільотиновано 24. марта 1794 року.

Упоравшись з гебертистами, Робесп'єр постановив усунути Дантона, котрого на підставі брехливого обжаловання й арештовано. Конвент з початку хотів виступити проти Робесп'єра, але його піддержало болото. Перед судом Дантон знаменито оборонявся і своєю промовою зробив незвичайне враження. Але мимо того за ямовою приятелів Робесп'єра Револ. Трибунал все таки засудив на смерть Дантона, котрого й віддано в жертву страшній гільотині.

Усунувши гебертистів і дантоністів, Робесп'єр почав проводити свою політику, зв'язану з певною релігійною системою (Культ Найвищого Єства). Головою тієї релігії, первосвященником культу Найвищого Єства, був сам Робесп'єр, котрий тепер почав вдиратися й до сумління людей, посилаючи на гільотину вже не тільки своїх політичних, але й релігійних иншодумців. Жерміналь (перший весняний місяць) II. року (від установлення республіки) починає бути поворотною точкою, кризою революції. Влада спочиває в руках божевільних і злочинних людей, котрі не залишають найогидніших способів,

щоби тільки нищити, котрі опираються на безчесних, хитких, безпринципних чорносотенців так, як тепер більшовики, готових кожної хвилині зрадити і запродати найкращих патріотів. Революційний Трибунал без переслухання свідків, без допущення оборонців, навіть без вяслування обжалованих день-в-день посилав на смерть десятки людей, гільотина працює безнастанно, слабодухи гнуть, куди вітер віє, і мовчки притакують божевільним помислам божевільного, кровожадного Робесп'єра. Однак Робесп'єрови було мало того, що Париж купався в крові часто невинних жертв особистої помсти. На внесення Сен-Жюста, правої руки Робесп'єра, Конвент ухвалив, що „всі, яких обвинувачено в злочинних замислах, мають бути з усіх кінців республіки прислані до Парижа в розпорядження Революційного Трибуналу“. По цілій республіці засновано т. зв. народні комісії, які мали рішати долю ув'язнених. Вони мали судити всіх, що живуть без означених заяв або висловлювали незадоволення з республіки. Ці комісії пролили ріки крові.

Вкінці Робесп'єр почав добиратися і до Конвенту (парламенту), перевівши при допомозі болога постанову, на основі котрої правительство (усібілене Комітетом публичного добра і Комітетом загальної безпеки) мало право арештувати членів Конвенту. Гільотина почала працювати приспішено, а показує цю роботу найкраще та обставина, що коли до того часу на протязі тринадцяти місяців гільотиновано 1220 осіб, то тепер тільки на протязі сорок дев'ять днів гільотиновано 1376 осіб.

Тимчасом французьке військо відносило побіди за побідами. Ці побіди виявляли злишність зміцненого терору. Ціла Франція раділа побідами і не хотіла животіти у вічному страху. До тогож Конвент після прийняття закону про арештування всіх і вся, під впливом страху зробився більше відважним. Проти Робесп'єра повстав заговор в самім правительстві. В тім часі і Робесп'єр думав проявити милосердя, обмежити терор і зробитися ще більшим, знімаючи з французьких горожан журбу про непевність свого життя. Однак перед тим задумав ще зробити один великий процес, послати на смерть останки

своїх неприхильників і аж після того проявити своє милосердя. Що так далі не може бути, це бачили й приятелі Робесп'єра, а його права рука Сен-Жюст на засіданню Конвенту 9. термідора (другий місяць літа) рішучо виступив проти честилюбства Робесп'єра і вказував способи, як без перевороту покласти край диктатурі. Однак Сен-Жюстови не дали скінчити промови, а — навпаки — проти Робесп'єра піднесено найріжнородніші закиди. Коли він хотів відповідати, йому не дали слова. „Ти не маєш слова, тиране!“ — віддавалися голоси. Робесп'єр закликав болого, щоб остало за ним, говорячи: „До вас, чисті люди, я звертаюся, а не до цих розбійників“, але заговорники вже всімі перетягнути болого на свій бік задля спинення терору. Частинно порозумілися вони і з Горю, виставляючи Робесп'єра занадто поміркованим, який бажає ослабити твердість революційного уряду. Серед загальної метушні посол Луше почав домагатися арештування Робесп'єра, що ухвалив Конвент, додавши до того ще й його брата, Сен-Жюста й Кутона.

Начальник збройних сил Парижа, Анрію, котрий теж мав бути арештований, скликав жандармерію і національних гвардейців, щоби увільнити арештованих. Також парижська Комуна (паризьке самоврядування) постановила шляхом повстання обороняти Робесп'єра. В жадній вязниці не хотіли прийняти арештованих. Комуна предложила була Робесп'єрови самому стати на чолі повстання, але він втратив віру в свою зізду і відмовився. Паризький люд не обстав за тираном. З цього скористали правительство і Конвент. Вони зорганізували своє військо і приготувалися до завзятої оборони перед сторонниками Робесп'єра. Та тимчасом другого дня знайшли Робесп'єра в ратуші із цокою, розбитою вистрілом пістолета. Він сам хотів позбавити себе життя. Дня 10. термідора гільотиновано Робесп'єра і його 22 приятелів. Юрба раділа, лунали оклики: „Геть тирана! Нехай живе республіка!“ Кілька днів пізніше без жадного суду післано на смерть 82 робесп'єристів. Ціла Франція відтхнула.

Заговорники, що усунули Робесп'єра, прийшли до влади. Називають

їх термідоріанцями (від місяця термідора, в котрім виконано переворот), а добу їх правління — термідорською. Терор не припинився відразу після упадку Робесп'єра, але значно ослаб. Конвент з початку ослабив диктаторську всемогутність Комітету загального добра через щомісячну зміну частини його членів. Так само обмежив його діяльність. Комітет загальної безпеки мав право давати накази про арештовання і передавати ув'язнених Рев. Трибуналові, котрий перемінене на звичайний суд в політичних справах. Остаточво знесено Револ. Трибунал 12. преріля III. року (31. мая 1795). Народні комісії вправді не скасовано, але вони поволі зникли самі. Політичних в'язнів не випущено відразу. З початку випускали тільки республіканців, а опісля й роялістів. Революційні комітети, що зробили Фтанції велику прислугу в справі національної оборони, а одночасно цілу країну перемінили в одну велику в'язницю, зникли під напором публичної опівії.

Після упадку Робесп'єра термідоріанці поділилися на два табори, на лівих, що виступали проти диктатора, закидуючи йому намір спинити терор, і на правих, що бажали зменшити невиносимей режим. І знов розпочалася завзята партійна боротьба між обома відлумами термідоріанців. На хвилю наступило примирення, яке висловилося в пантеонізації (усвяченню для потомків) „приятеля народу“ Марата (12. вересня 1794). Та постійного примирення не могло бути, бо почалася реакція. До Конвенту вернули Жирондисти, потворилися політичні сальони, в яких бували й революціонери, народилася, а властиво змоглася роялістична (модархистична) партія. Золота молодіж або т. зв. Франти (чепуруни) почали громити Якобінів та несміливо пускати кличі: „Нехай живе король!“ Під впливом громадської думки Конвент почав все більше зменшувати терор. Державного обвинителя при Рев. Трибуналі, що тисячі людей післав на смерть, Фукіє-Тенвіля віддав під суд, де він мав нагоду боронитися. Цей процес розкрив всі беззаконності Рев. Трибуналу. Фукіє-Тенвіля і його 15 товаришів з Рев. Трибуналу засуджено на смерть і кару виконано 6. мая 1795. Після того

упав також культ Марата. Його погруддя розбивала золота молодіж Парижа.

Довга революційна доба, що нищила країну, і безнастанні війни та побіди сприяли реакції. Вправді лишилося ще багато республіканців, та вони не мали міцної опори. Робітниче населення, що терпіло голод, перестав цікавитися політичними справами, а всю свою увагу звертає на соціальні питання. Тоді то появляється Бабеф із своєю проповіддю рівності й загального добра. Він бажає зреформувати основу справедливого ладу — власність. Була це проповідь соціалізму, котрий тоді не мав іще назви. Народ домагався хліба і конституції 1793 року, а роялісти хотіли, щоб народ домагався короля і хліба. На голодовім підкладі пригтовлюється новий переворот. Дня 12. жерміналя III. року (1. квітня 1795) юрба вдерлася до Конвенту і домагалася поживи, виступу проти роялістів і припинення переслідувань патріотів, себ-то бувших членів Комітету публичного добра і Комітету загальної безпеки, що були під судом. З юрбою були також і послі, члени Гори. Національна гвардія визволила Конвент, який після того постановив арештувати або заслати багатьох монтаньських послів та відібрати зброю від крайних республіканців. Дня 3. мая 1795 Конвент видав декрет про зворот маєтків їх власникам, що були конфісковані революційними трибуналами. Тоді привернено також у всій свободі католицьку релігію. Обіцянки про запровадження Парижа Конвент не міг додержати. В місті не стало хліба. Тимчасом в Парижі появилися афіші з домаганнями: 1) хліба, 2) негайного заведення конституції 1793 року, 3) усунення існуючого правительства і 4) випущення політичних в'язнів (патріотів). Погрожує юрба знову вдерлася до Конвенту з криками: „Хліба і конституції 1793 року“. Конвент постановив зробити по громадах перепис збіжжя і муки. Рішено лишити громадам стільки збіжжя, скільки їм потрібно на прожиток і на засів, а решту забрати на виживлення війська і Парижа. Та народ не вірив вже Конвентові і тому знов прийшло до облоги посольської палати. Революційне передмістя св. Антонія, що все було під впливом Якобінів, укріпилося і пригтовлює до боротьби. Тимчасом прийшла

вістка про мир з Голандією, що значно піднесло повагу Конвенту. Передмістя св. Автовія налякалося бомбардування і видало гармати. Після цих подій наступила страшна реакція. Багато монтанярських послів віддано під суд і засуджено на смерть, та вони майже всі самі покінчили з собою.

На цім не спивилася реакція. В полудневій Франції, де все був підклад для роялізму, почали організуватися збройні ватаги під назвою: Воїнство сонця або Воїнство Ісуса, які допускалися страшних вчинків над політичними в'язнями - революціонерами. Їх акція, звана білим терором, вічим не була краща від терору Робесп'єра. Тепер починає зростати роялістична партія, котра змагала до повалення республіки. Роялісти шукали короля, щоби йому приготувати престол Франції. Коли помер від шевських боїв син Людовика XVI, маленький хлопча Людовик XVII, претендентом виступив граф Прованський, що прийняв імя Людовика XVIII. Він назвав себе королем Франції і Навари та видав маніфест до французького народу, виявляючи намір повернути старий лад. Та цей маніфест не найшов майже жадного відгону. Республіканське правительство все таки трималося міцно, бо воно вратувало батьківщину, воно забезпечило національну оборону, під його кермою віднесено цілий ряд блискучих побід і дипломатичних успіхів, воно вкінці заключило мир з Прусами, з Голандією, з Іспанією, з ляндрграфом Гессен-Касельським та прилучило Бельгію до Франції. Війна, котра провадилася майже з цілою Європою, йшла вже тільки з Австрією і Англією.

В справі конституції, якої домагався народ, не зроблено нічого. Навпаки, після здавлення останніх заворушень вироблено нову, більш помірковану конституцію, звану конституцією III. року (від установлення республіки). Побойоючись, щоби будуче законодавче тіло не захопили роялісти, Конвент постановив, що до будучого парламенту мусить вибрати найменше дві третини членів Конвенту. Та проти цієї постанови виступили роялісти, котрі підготували великий заговор проти республіки. 20 тисячне роялістично-повстанче військо обложило Конвент, але його розігнав

Наполеон Бонапарт, що вже тоді був помітним полководцем. Конвент вийшов побідником. Дня 26. жовтня 1795 року він розвізався при окликах: „Нехай живе республіка!“

Доба Конвенту, яка була найстрашніша і найславніша в будованню республіки і її обороні, закінчує властиву Велику Французьку Революцію. Після неї наступають ще доба Директорії, доба конзуляту і цісарства, що є виправді продовженням революції, але не є її сутю. І тому ми вже тільки побіжно подаватимемо дальший розвиток революційного руху у Франції.

Та поки перейдемо до дальшого коротенького представлення революційних рухів у Франції, годиться згадати про провідну думку воєн, що їх вела французька республіка. Революційна Франція після перших невдач дуже скоро прийшла до себе. Сталося це через симпатії, які мала в Європі французька революція. Жирондисти, що в першій добі Національного Конвенту були при владі, бажали навколо Франції створити вінець незалежних республік. Французькі війська несли народам визвольні кличі, вони справді бажали визволювати народи, а не їх завойовувати. Після побіди під Жемапом (6. листопада 1792) появилася декрет Нац. Конвенту, в котрім говорилося: „Національний Конвент проголошує іменем французької нації, що він дасть братерську поміч кождому народови, що хоче здобути собі свободу, і поручає виконавчій власті дати генералам потрібні інструкції, щоби вони давали поміч таким народам і боронили горожан, що терплять або можуть потерпіти утиски в боротьбі за свободу“. Не диво, що під прапором таких кличів здобуто Савойю, Ніцу, ренські області й Бельгію. Та після усунення Жирондистів Якобіни почали вводити „визволення“ на зразок нинішніх більшовизмів. Вони не рахувалися з особливостями здобутих країн, з їх традицією, звичаями й обичаями в громадській сфері, тільки почали заводити свій лад, себ-то муніципалізувати обсажені країни (се була свого рода радянська система). Крім того Французи залляли ті країни масою маловартних паперових грошей, але собі казали платити дзвінкою моветою. Згодом вже зовсім ясно поставлено справу визво-

люваних народів: Франція буде допомагати визволенню чужих народів, але буде домагатися плати за свою поміч. В декреті з 15. грудня 1792 р. сказано, що влада „неминучо мусить належати Французам по всіх тих країнах, куди мусять вступати їх армії, переслідуючи ворогів“. Французькі генерали були обов'язані в обсаджених країнах касувати стару владу, замість неї ставити санжюльтів (ми сказали б по нинішньому: безштатників), конфіскувати маєтки єпископств і монастирів. Та все те не діялося в користь народу даної країни, тільки в користь ненаситної окупаційної влади Французів. Зовсім так само поступали Якобіни з чужими народами (особливо Бельгійцями), як тепер більшовики з Українцями. Не диво, що таке поступовання революційної Франції з початку викликало опір, а згодом і ворожнечу чужих народів, котрі коли не допомагали ворогам Франції, то що найменше байдуже ставилися до долі французьких армій. І тому французьке військо було приневолене уступити з Бельгії, з Голландії, з ренських областей — аж Франція найшла в крайній небезпеці.

Правда, що революційна Франція, будучи на краю пропасти, страхом, надлюдським зусиллям і терором не тільки поклати край внутрішній (горожанській) війні, але виставила ще 14 армій, котрі — хоч лихо одягнені і озброєні — боролися проти коаліції ворогів, зложеної з Австрії, Прусу, Англії, Іспанії, Голландії, Португалії, Навари, римського папи і дрібних німецьких князів. Що більше! Ця армія революційної Франції мужньо стояла проти ворогів, виборола почесний мир зі своїми ворогами, за виїмком Австрії і Англії, з котрими війна тривала далі, і через втілення чужих областей знобула більше як природні границі. Та це була вже не тільки оборонна, але й завойовницька війна. Про ніяке визволення чужих народів тут не було мови.

Після уступлення Нац. Конвенту (26. жовтня 1795) увійшла в життя цензура конституція III. року (револ. числення, а звичайного 1795 року). На основі нової конституції введено двопалатну законодавчу владу (Рада п'ять-

сот і Рада старших [сенат]); виконавча влада належала до Директорії, зложеної з п'яти директорів. Директорія була сильна успіхами французьких військ, що майже все відносили до перемоги. Тоді заявив генерал Наполеона Бонапарта, що був уособленням творчої, рухливої, бажаної великого простору для своєї ініціативи й діяльності буржуазії. І цей то герой, виразник французького міщанства, в р. 1799 сягнув по владу. Ніхто не противився побідному вождови армії, котрий назначив себе першим консулом французької республіки, а в р. 1804 проголосив себе цісарем (імператором).

Наполеон задумав створити під своєю владою велику світову імперію. Він вів безнастанні війни проти цілої Європи. Віднісши багато побід, кінець кінців він був знищений нещасливим походом в Росію і примушений зречися престолу (1815 р.). На його місце з волі побідних держав (Англії, Австрії, Прусії й Росії) був покликаний брат гільотинованого Людовика XVI. граф Прованський, що прийняв імя Людовика XVIII. Разом з королем повернула із заграниці і французська шляхта, котра не могла забути своїх давніх привілеїв. Повернувшись, шляхтичі ждали звороту своїх земельних маєтків, що були вже в міцних руках селянства, котре й було основою могутності Наполеона, який був затвердив посідання шляхецької землі за селянами. Крім того шляхта ждала заплати за уживання своїх земель в часі своєї відсутності. Отся нова верства, що повернула із заграниці, а котра — здавалось — була вже роздавлена революцією, зажадала від утвердженої в своїх правах буржуазії, щоб та поступилася їй властю. Таким чином за панування слабого й нерішучого Людовика XV наступив зудар між розбіжними інтересами двох верств — шляхти і міщанства. Ця боротьба вивовнила довшу добу від 1815 до 1830 року. Положення різко змінилося за панування Карла X., котрий всіми силами піддержував великих землевласників, а з призириством відносився до міщанства. З тяжким серцем мився він і з конституцією, що обмежувала його владу. Міщанство, що стояло на чолі народу, ненавиділо посадженого чужоземними багнетами на престол короля, гуртувало свої сили

і готовилось до нового перевороту. Король постановив покінчити із свободолюбним міщанством і повернути старий лад. Коли король покликав до керми державою назадняцьке міністерство, парламент звернув його увагу на конечність праці уряду по лінії бажань краю і народу. У відповідь на це король розпустив палату, обмежив виборче право, зніс свободу слова і назначив нові вибори. Це сталося 26. липня 1830 року. Та заки відомість про королівські розпорядки дійшла до загалу населення, в пресі з'явився різкий протест проти цих заряджень. Третього дня заворушилася столиця. Прийшло до сутичок між народом і військом. Переляканий король шукав способів рятунку, одначе вже було пізно. В Парижі вибухло повстання. Військо зєдналося з повставшим народом. В ночі на 29. липня створилося тимчасове правительство; король мусів зречися престолу. Побідне міщанство покликало на французький престол свояка скиненого короля Людовика Филипа Орлеанського, відомого під назвою „міщанського короля“.

Цей переворот не приніс сподіваних користей народови. Країною управляла велика промислова буржуазія, котра весь свій вплив в парламенті зужитковувала на особисте збагачення. Не тільки поодинокі послы і їх клієнти, не тільки міністри, але й сам король вів сумнівної вартости підприємства та грав на біржі. Парламент був в руках великих промисловців. Не чути там було правдивого голосу народа. Демократично настроєне міщанство і робітництво було дуже невдоволене такою державною політикою. Знову зродилася туга за республікою. Середне й дрібне міщанство створило дві партії (помірковано-республіканську і республікансько-демократичну), які були ворожо настроєні до правительства. Одночасно під впливом розвинутої промисловости розвивалося й робітництво, котре почало виставляти свої домагання. Серед нього поширювалася проповідь Сен-Сімона і Фуріє, що були передтечами марксізму, або т. зв. наукового соціалізму. Особливої популярности зазнавало навчання Люї Бляна, котрий в однім своїм творі подав навіть план знищення приватної власности через створення „соціальних майстерень“. Подекуди траплялися за-

ворушення (як от в Парижі й Ліоні), що вказувало на невдоволення існуючими порядками. На протязі 18 літ збирався горючий матеріал, але правительство не робило нічого, щоби зменшити все зростаюче невдоволення. В р. 1847 повстала промислова криза, котра й прискорила революцію. Припинено роботу в багатьох фабриках, до тогож був великий неврожай; ціни на хліб надзвичайно піднялися. Єдиний вихід з того була революція. Демократичне міщанство і робітництво вхопили за зброю. Париж зробився полем боротьби. Дня 22. лютого 1848 р. на вулицях Парижа з'явилися барикади, військо відступило, або й отверто переходило на бік повстанців. Король хотів ратуватися то військовою диктатурою, то ліберальним, поступовим міністерством. Але товпа повстанців, що вдерлася до палати, примусила його зречися престолу. Проголошено республіку. До тимчасового правительства увійшли також представники робітників Люї Блян і Альбер. Одначе це правительство не було здатне до одноцільної праці. Більшість правительства складалася з представників помірковано-республіканської праці, меншість з представників республікансько-демократичної і робітників. Ця меншість думала про те, щоби повернути якобінську програму з 1793 р., що вже не відповідало духови часу. Правительством розпочало деякі соціально-економічні реформи. Перш усього святочно проголошено „право на працю“, установлено під проводом Люї Бляна окрему комісію задля розвязки робітничого питання. Також організовано „національні майстерні“, щоби робітникам дати роботу. Та ці майстерні не оправдали покладаних на них надій, не були продуктивні. Серед селянства зростало невдоволення, що воно мусить платити величезні податки на державні підприємства, котрі вправді удержують робітників, але ті робітники мало що роблять. Серед таких настроїв проведені в Установні Збори вибори дали помірковано-республіканську більшість. Невдоволені таким вислідом виборів, а опісля й владою поміркованої демократії соціалістичні й радикально демократичні групи поставили підняти повстання. Та спроба їх з 15. липня 1848 р. не повелася. До тогож уряд постановив знести „національні

майстерні". Перед робітниками з'явилася мара безробіття і голоду. В кровавих сутичках між робітниками і військом полилось багато крові. Країна, що від вибуху великої революції вже перейшла стільки потрясень, що у вічному рухові, в напруженій внутрішній боротьбі і зовнішній війні пережила стільки великих і славних моментів, а зараз і багато прикрих хвилин, бажала спокою. З другого боку над цілою Францією здвигалася велика тінь геніального Наполеона Бонапарта, що увінчав славою цілу французьку націю і по цілому світу розвіс велич французького імені. Не диво, що у Франції з кожним роком серед внутрішніх незгодин змагалася її міцніла партія бонапартистів. В Законодавчому Зібранні, що прийшло після Установчого бонапартисти вже мали великий вплив, коли на стілець президента республіки посадили Люї Наполеона Бонапарта, що згодом (2 грудня 1851) проголосив себе цісарем під іменем Наполеона III.

Та це не виратувало Франції із тяжкого внутрішнього положення. Правда, в часі другого цісарства Франція знову почала грати важливу роль в світовій політиці. Спадкоємець традиції великого цісаря, Наполеон III, намагався привернути Франції природні границі — Рен і Альпи. Але не маючи відповідних мілітарних сил, він був приневолений хвататися різних дипломатичних викрутасів, котрі не все кінчилися щасливо. Часом поплутані відносини треба було перетинати мечем і тоді приходило до війни. В таких умовах прийшло також до війни із Прусією, в котрій на голову була розбита французька армія. Під Седаном (1870 р.) не тільки попала в полон велика армія, але між бранцями найшовся і сам цісар. В цій важкій для Франції хвилі взялася спасати батьківщину перед загрозою помірковано-республіканська буржуазія. Тоді то на арену виступав знову французький пролетаріат, котрий в добі цісарства значно скріпився. Міжтим коли новоутворене тимчасове правительство покликане під зброю майже всіх мушкетерів, щоби спинити німецьку навалу, сталися дві важні і тяжкі події. З одного боку генерали-бонапартисти піддали Німцям решту армії, обляжену в Мец, з другого боку в містах приготувалася

соціальна революція. Між міщанством, що ратувало батьківщину, і робітництвом, що змагало до поліпшення умовин свого життя, прийшло до повного розриву. При виборах до Національного Зібрання помірковані і ліберали одержали більшість. Нац. Зібрання, що заїдало з початку в Бордо, а опісля у Версалі, думало про те, яким би чином вийти із тяжкого положення, спричиненого поразкою. На домагання робітників не звертано ніякої уваги. Таким поступованням не був вдоволений пролетаріат, особливо парижський, що спирався на Центральний Комітет Національної Гвардії. Правительство домагалося розпущення тої гвардії, а коли вона не послухалася, прийшло до воєнних кроків між правительством і військами і націон. гвардією, між правительством і робітництвом. Робітники почали будувати барикади на вулицях Парижа, а Центральний Комітет видав 18. марта 1871 р. маніфест, в котрім пануючим класам закидав зраду, а оборону країни брав в свої руки. Він постановив взяти в свої руки також правительственну власть. Таким чином повстали два уряди, уряд помірковано-ліберальної Франції і уряд революційного Парижа. Таким революційним урядом стала Парижська Комуна, зложена з 90 членів. Вона управляла Парижем більше як місяць. Комуна не складалася з однородних елементів. Поруч чистих соціалістів, представлених інтернаціональними марксістами, були там і політичні соціалісти, що бажали відродити яacobинські традиції 1793 р. та революційні демократи, що творили перехід між обома крилами. За час своєї влади Комуна провела в Парижі деякі реформи. Дня 30. марта вона скасувала постійну армію, а нац. гвардію зробила єдиною збройною силою, котрої членами мали бути всі здатні носити зброю. Плату для всіх функціонерів Комуні означено на 6 тисяч франків річно (на ті часи досить висока плата). 2. квітня проголошено відділення церкви від держави і конфіскацію церковних маєтків в користь національної власности. Крім того оголошено кілька постанов чисто охоронно-робітничого законодавства (знесення нічної праці пекарів, скасування грошових кар по фабриках тощо). а крім того скасовано щадничі каси,

Та, як згадано, Парижська Комуна не проіснувала довго. Версальське правительство, як довго його сили були слабкі, не виступало надто остро проти Комуні, але скріпивши їх, розпочало правильну війну. Починаючи з 20. квітня правительствена армія крок за кроком наближалася до Парижа, а місяць пізніше залізним перстеном оточила столицю. На вулицях великого міста прийшло до кривавої різни. Робітники боролися з великою мужністю і ще більшим одчаєм. Впало багато жертв. Біля 30 тисяч комунарів розстріляно без суду і слідства, а ще стільки посаджено в тюрми і післано на заслання.

Парижська Комуна і її завзята боротьба проти урядової Франції, проти французької буржуазії — це останній більший революційний подвиг перед вибухом російської революції. Від того часу власть у Франції цупко держить у своїх руках буржуазія. Колись революційна Франція, що цілому світові проповідувала великі заповіді нового вільного життя, сьогодні — по страшній війні за право народів — виявила себе найбільш відстаючою державою, муром європейської реакції.

Німеччина.

Велика Французька Революція могутністю свого розмаху відбилася голосним відгомном в цілій Європі, а особливо в країнах, що сусідували з Францією. Пишучи багнетами своїх військ права людини і народу в різних краях Європи, побудила вона до нового життя, а опісля фактично і зєднала також німецький народ. Війська революційної Франції, а опісля армії великого Наполеона шибали собою по Німеччині. В часі великих наполеонських воєн Німеччина стогнала у французькій армії, а німецький філософ Фіхте накликавав свій народ до старанного й доцільного виховання молодого покоління, щоби не впасти жертвою винародовлення. Ці слова великого вченого з одного боку, а свободолюбні ідеї французької революції з другого, викликали серед німецького народу великий запал, збудили придушену любов до батьківщини. Німеччина збудилася і у величезному пориві скинула ганебне ярмо французької окупації.

Поваливши Наполеона, побідні держави, а властиво їх цісарі і королі у віденському трактаті 1815 р. поділилися пануванням над європейськими народами. Після віденського трактату настала доба глухої реакції. Німецький історик Роттек так малює цей стан: „Архитвором політики було утворення союзу пануючих родин з пониженням гідності народів. Благородніші і гідніші з боєм гляділи на те, але гурма пахолків не хотіла їх слухати, а навіть зовсім не могла їх зрозуміти. Умова родин замість союзу народів; інтереси народів посвячені інтересам пануючих родів, — політична система для вивіщення одного дому! Збір посвячених із собою пастирів — стоплений в одну громаду; поділені народи — збірною власністю одної родини; врешті вивіщення тої родини — метою змагань народів!“

Та цю тишину реакції сколотила липнева революція 1830 р. в Парижі, котра найшла живий відгомін серед німецького селянства і робітництва. В Гесії почалися більші селянські заворушення, викликані надмірними податками і повинностями. З косами і колами ходили гурти селян від села до села, нищили панські садиби, руйнували податкові уряди і митниці. Згодом нові заворушення перекинулися в різні полоси Німеччини. Одначе всі ці заворушення і сутички були спричинені головню економічним гнетом і голодом та не мали політичного підкладу. Вільших розмірів були заворушення шлеських ткачів в 1844 р. Визискувані фабрикантами ткачі ждали підвищення заробітної плати, а коли їм відмовлено, розпочалось руйнування домів фабрикантів. З того прийшло до кровавих сутичок між військом і робітниками. На шлеські події відгукнулось робітництво майже цілої Німеччини. Рік 1844 започаткував ряд заворушень на економічним підкладі, котрі тягнулися аж до важеного подіями 1848 року.

Рік 1848, „весну народів“, підготовлювали вже довго підземні революційні рухи. Після „віденських трактатів“ (1815 р.) наступила 40-літня доба мира. За той час всі народи, зрушені з сонного або півсонного стану, мали нагоду глибше увійти в своє незavidне положення та подумати над поправою своєї

політичної і соціальної долі. Володарі відчували, що підготовлюється зміна в настроях населення і заздалегідь ладилися до боротьби з революцією. Вже в 1838 р. російський цар Микола I., прозваний пізніше „жандармом Європи“, опрацьовує з пруським генералом Бруновим програму послідовної боротьби з надтягаючою бурею. І вже тоді стверджує цар жандарм гірку — на його думку — правду, що „від давна вже в Європі є тільки дві могутності, дві правдиві великодержави: Революція і Росія“. По всіх країнах і державах, як в Італії, Франції, Іспанії, Швейцарії, викриває поліція політичні заговори, в Англії поширюються робітничі заворушення.

В Німеччині почалась ідейна пропаганда з революційним підкладом зараз після вибуху Великої Французької Революції. Та згодом припишло її доведення французьких окупаційних військ в Німеччині і визвольна боротьба німецького народу проти Наполеона I. Липнева революція в Парижі знову воскресила серед Німців думки про революцію. Німецькі емігранти оснували були в Парижі союз, котрий своєю метою ставив „освободження й відродження Німеччини та здійснення основ, проголошених в декларації прав людини й громадянина“. Один з провідників цього союзу (Шустер) роздумував над зв'язком між політичною і соціальною революцією, і згодом задля проведення в діло своїх думок оснував „Союз Справедливих“. Одночасно ділали вже серед робітництва великі провідники пролетаріату Маркс і Енгельс, котрі поселилися в Брукселі і тут розроблювали основи нової науки, т. зв. научного соціалізму, що намічував план боротьби трудових мас всього світа за свої права, свободу і владу. В 1847 р. появилася „Комуністичний Маніфест“ Маркса і Енгельса, в котрім історію цілого людства представлено як боротьбу визискуваного народу з визискуючими класами (багатирями, капіталістами). Тоді також впало перший раз гасло: „пролетарі (бідняки) всіх країн, єднайтеся!“

Крім цих загальних причин революційного настрою в Німеччині, були ще й більше безпосередні, внутрішні причини. Наслідком неврожаю в роках 1846—47 запанував голод. До того до-

лучилася ^в 1847 р. ще й торговельно-промислова криза. Нерозлучний товариш голоду — тиф почав робити в Німеччині великі спустошення. Селяне й робітники, доведені до крайності, то тут, то там піднимали місцеві повстання. Німецьке правительство зрозуміло, що треба якось усунути кризу, зменшити невдоволення. На протязі 1847 р. уряд вів переговори з міщанством, що вже представляло собою поважну соціальну силу і домагалось політичних прав. Та ці переговори не довели до нічого, а — навпаки — між німецьким народом і його урядом ще заострили спір і поглибили пропасть. Всеж таки уряд думав, що якимнебудь охлагом дасться зацяткати народ. Пруський король Фридрих-Вільгельм видав декрет про скликання З'єдиненого Сойму, котрий наділено тільки дорадним голосом! Та цей сойм, а властиво дорадна рада, не найшла ніякого відгону серед населення. Король не мав іншого виходу, як розпустити цей сойм. Всеж таки і цей нещасний сойм мав агітаційне значіння, бо смілі промови, які виголошувало на засіданнях, поширювалися в краю і викликали ще більше невдоволення з існуючим ладом.

Атмосфера вже була згущена, палний матеріал накопичений. Треба було тільки іскри, щоби зайався великий пожежар. Тою іскрою був вибух лютого повстання 1848 р. в Парижі, усунення з престолу „міщанського короля“ і створення нового уряду з участю представників робітництва. Революційні настрої змоглися перш усього в провінціях, що сусідують з Францією. Ренська область, Базилев, Віртемберг, опісля Баварія, Гесія, далі Саксонія, Ганновер, а вкінці Прусія, стали тереном революційних дій. Цензура присмирніла, поліція поховалася, всюди відбувалися зібрання, на котрих однодушно ухвалювано резолюції з жаданнями до правительства. Головними політичними домаганнями, видвигнутими німецькою демократією, були: свобода сумління, свобода слова і друку, союзів, товариств і зборів, прилюдне судівництво, заведення суду присяжних, загальне виборче право та установлення міністерства з людей, що мають довіря народу. На всі ті домагання уряди німецьких князівств давали відмовні відповіді або не давали ніяких.

Таке поведіння правительствених чинників ще поглибило революційний рух. Селяне збиралися в гурти і ватаги, добиралися до панських замків, вишукували там всякі панщизняні, згідно чинитьбві документи і кидали їх в огонь, щоби тим чином знищити всякі сліди панських прав до селян. Робітники не були тоді ще поважнішою організованою силою. До них лише що проникала нова наука Маркса і Енгельса (соціалізм); вони не грали в руху замітнішої ролі. Тому рухови проводила поступова інтелігенція і свободолюбна демократія. По столицях німецьких князівств йшли шумні маніфестації, і вони довели до того, що у власті появилися нові, т. зв. „мартові міністерства“, зложені з представників поступового міщанства.

Німецький революційний рух дійшов до найвищої точки напруження з хвилию, коли вибухло повстання в Берліні. Революційна хвиля, що точилася від берегів Рену, в перших днях марта 1848 р. обхопила собою й Берлін. Уряд був приготований відперти натиск революційних сил. На вулицях Берліна появилися війська, котрі 13. марта штыками розігнали товпу горожан біля Бранденбурських воріт. Те саме зробили на другий день кірасієри, побивши багато беззбройних людей, що збиралися в товпи. Дня 15. марта зібралася товпа людей біля королівської палати, та її розігнала гвардія. Це все було причиною, що у населення повстала думка виступити збройно. Затрівожився й король, бо побачив, що не вдасться налякати горожан, котрі домагаються нових прав. Король постановив видати декрет, в котрім признавав конечність конституції. Це може й було би вдоволило громадянство, якби не один випадок. Коли товпа зібралася перед палатою, щоби витати заповідь нового ладу, то зажадала усунення жовнірів, котрі там стояли на варті, уважаючи обидою для себе, що король штыками відмежовує себе від народу. У відповідь на це пущено на товпу два відділи жовнірів з голими шаблями. Це долило оливи до вогню. Піднявся увесь Берлін. Залунали оклики: „до зброї!“ Дзвонили в дзвони, на вулицях — як з під землі — виростали барикади. Через цілу ніч тривав бій. Горожане боролися незвичайно мужно. Королівські війська не

були в силі опанувати положення. Король зрозумів, що було би нерозумно продовжувати внутрішню війну, і тому видав приказ усунути війська з Берліна. Повстанці усунули барикади і в святочнім поході принесли перед королівську палату тіла борців, що наклали головами за свободу. Вони приневолили короля й королеву зійти на вулицю і з відслоненою головою вислухати гімну перед тілами упавших борців. Дня 19. марта для береження ладу створено горожанське ополчення, а другого дня мусів покинути Берлін наслідник престолу принц Пруський (брат короля) що був винновником проливу крові. Тоді то усунено старе міністерство і створено нове, ліберальне з представників поступової демократії, котре видало проклямацію про необхідність заведення всіх конституційних свобод. Побіда в Берліні і приєднання до революційного руху цілої Прусії мали рішаче значіння для заведення нової конституційної доби в Німеччині. Після мартових побід міщанство одержало власть і змогу всестороннього розвитку, селяне добилися знесення всяких тягарів і чинитьб в користь дворів, а робітники тоді не здобули майже нічого.

Німецька революція мала незвичайно додатні наслідки для німецького народу. Розбита на дрібні князівства Німеччина почула в собі бажання тіснішого зєднання. Прусія, що найбільше опиралася революції, після її побіди зуміла взяти в свої руки керму німецьким національним рухом. Визволена з кігтів абсолютизму Німеччина пішла скорим кроком вперед по шляху розвою. Прусія дуже скоро не тільки почулася так сильною, що могла побідити Австрію, але знищила в 1870 р. всю могутність Франції. Пруський король Вільгельм I. проголосив себе в Парижі в січні 1871 р. цісарем зєдищеної Німеччини. Від того часу осередком європейської політики став Берлін, а Німеччина досягає вершин наймогутнішої великодержави в Європі.

Розвиток зєдищеної Німеччини йшов стомилевими кроками. В політичнім укладі Європи Німеччина заняла перше місце, німецький промисл розвивався — як в казці, німецька наука здобула одно з перших місць в світі, зростав добробут, зростали й німецькі апетити. Поруч

з небувалим розвитком промисловости, зростали десятки і сотки тисяч промислового робітництва, організованого під стягом соціалізму. Революційний соціалізм, маючи в парламенті лиш двох послів (А. Бебель і В. Лібкнехт) з цілою силою і послідовністю протестував проти мілітаризму і капіталістичного визиску та приготував прихід соціальної революції. Мимо безнастанної боротьби міжнародного соціалізму „марксистів“ з національними соціалістами з під стягу Фердинанда Ляссаля, соціалістичні ряди зростали. До цього причинився нечуванний розріст промислу та культурний розвиток робітництва. На протязі трьох літ (1871 до 1874) число соціалістичних голосів з 120.108 зросло на 339.738. Замість двох послів засіло в німецькім парламенті девятьох. Коли в 1875 р. зїзд в Іота погодив „марксистів“ з „лясальцями“, повстала в Німеччині одна з найсильніших політичних організацій.

Німецький соціалізм — а вірніше кажучи — суспільна демократія розвивається постійно, утверджуючись на твердих організаційних основах. Тимчасом в Європі розвивається терористичний (замаховий) рух. В Італії Джіованні Пассонанте кидається з ножом на загальнолюбного короля Гумберта І. Передтим стріляли до еспанського короля. В самім Берліні в маю 1878 р. бляхар Гедель і агроном др. Нобілінг стріляють до Вільгельма І; в Росії починається від стрілів Віри Зазуліч до Трепова цілий ряд замахів, що зосереджується на замордованню Олександра ІІ. Всі ці замаху викликали порушення у всіх краях. Обурений терористичними актами „залізний канцлер“ кн. Бісмарк, проводить в Німеччині виїмкові закони проти соціалістів (21. жовтня 1878 р.), котрі цілу велику партію загнали в підземелля. Крім того застосовано репресії і на протязі одного року після оголошення виїмкових законів розв'язано 244 товариств, засуджено до 800 осіб, сконфісковано 317 книжок і закрито 184 пресових органів. Мимо цього однак розвитку соціалізму, як вияви суспільної демократії не здержано в Німеччині виїмковими законами.

Зворот у відношенню уряду до соціалізму наступив після вступлення на німецький престол незвичайно енергій-

ного, смілого, повного ініціативи Вільгельма ІІ., котрий в першій троновій промові вказав на konieczність соціальних реформ у внутрішній політиці. Знесено виїмкові закони проти соціалістів і започатковано обширне законодавство праці*). У виборах в лютім 1890 р. соціалісти здобули 35 мандатів, а три роки пізніше 44 мандати. Нові замаху за границею відвернули симпатії цісаря до соціалізму. Та тепер німецька соціальна демократія була вже такою силою, що не лякалася ніяких виїмкових законів.

Велика війна, котру вела всемогуча Німеччина проти цілого світа, після нещасливого покінчення викликала розстріл і революційний рух в Німеччині. Революційні сили розділилися в 1918 р. на два, а властиво три табори: 1) еволюційних соціалістів або т. зв. соціалістів більшости (праве крило німецького соціалізму), 2) незалежних соціалістів (осередок нім. соціалізму) і 3) спартаківців або комуністів (ліве крило нім. соціалізму). Безпосередньо по нещасливій для Німеччини війні повалено монархію (цісарство), проголошено республіку, заведено найбільш демократичну конституцію, введено в життя в повнім обемі робітниче законодавство і приступлено до послідовного здійснювання соціалістичної програми розвитком шляхом. Влада була в тім часі в руках соціалістів більшости. Та за повнім і негайним проведенням в життя соціалістичної програми на російський зразок заявилися німецькі комуністи (спартаківці), котрі й виступили із зброєю в руках проти своїх недавніх товаришів. Проголошення республіки рад в Баварії покінчилося нещасливо для переворотників. Згідно із старою засадою про рівність між акцією і реакцією після комуністів до влади прийшли монархісти, що з трудом погоджуються навіть з існуванням демократичної республіки. В столиці Німеччини, в Берліні, збройні виступи спартаківців покінчилися убиттям Карла Лібкнехта і Рози Люксембург та згодом зростом реакції. Виглядів на основну соціальну революцію (на російський зразок, що вже

*) Парламентови предложено проекти законів про спілки, про обезпечення робітників на старість, про обезпечення робітників на випадок хвороби і нездатности до праці.

само собою являється аж надто відстрашуючим прикладом) в Німеччині нема. Психіка германської раси не гармонізується з наглими основними змінами, тільки простує до змін, перемін, реформ і нового укладу господарського життя та реальних вартостей систематично шляхом розвою і досвіду. Раптовні корінні переміни є прикметні в першу чергу латинській расі, а опісля і слов'янській, якщо висловом слов'янської психіки може бути Совітська Росія.

Австрія.

Як вже нераз згадувано, Велика Французька Революція створила цілий ряд справ, котрі домагалися свого поладнання. Кличі про свободу і народоправство поширилися по цілій Європі. Наполеон I., виразник творчого міщанства, що вештався по всім усядам із своїми героїськими арміями, всюди причинювався посередньо чи навіть безпосередньо до заострення відносин між народами пануючими і опанованими, між реакційним консерватизмом і демократичними змаганнями. Справи німецька, італійська, польська, розбудження Малярів, полудневих Словян, а навіть помітні признаки революційних відруків в Росії і на Україні — все те створило стан заогненія, з котрим мусяли рахуватися всі правительства.

Вже поборюючи Наполеона, треба було висувати поруч крісів і гармат також иншу зброю, зброю свободолюбних кличів. Російський генерал Котузов, вступаючи на чолі своєї армії до німецьких країв, в своїй прокламації писав про конституцію, котра „дозволить відродженій, відмолодвілій, могутній і зєдненій Німеччині зайняти начальне місце в ряді європейських народів“. Та упадок Наполеона I. дав змогу монархам і їх урядам ще довший час задержати в Європі старий абсолютистичний лад.

Однак в підземеллю йшли вже нові струї, в громадянствах і народах нуртували нові кличі про свободу, рівність і братерство. Хід революційних дій в Австрії мав дещо відмінний характер, як в інших державах. До цього причинився в головній мірі національний склад австрійського цісарства. Ріжні народи або дробі народів, що входили в склад австрійської держави, ворогу-

вали між собою, а через те уряд мав змогу скорше справлятися з всякими свободолюбними проявами, підюджуючи один народ проти другого. В першій половині XIX ст. державна управа мала необмежену власть. Селянство гнулося в панщизнянім ярмі. Шляхта, котрої становище було під кожним оглядом упривілеєне, одобрювала самоволлю урядництва, міщанство не мало ще більшої сили, а робітництво взагалі не представляло коч трохи поважнішого противника. Однак мимо того кожний, що відкритими очима дивився на світ, бачив, що зближується переворот.

Липневая революція в Парижі вправді не найшла в Австрії живішого відгону, але на початку сорокових років минулого століття зайшов ряд подій, що підточував підвалини старого ладу. Поступові ідеї поширювалися безвинно, опозиційні настрої — мимо енергії послужних слуг старого реакціонера Меттерніха — поглиблювалися. Поступова частина шляхти, міщанство і значна частина урядництва предвиджували упадок старого ладу. Серед них також зростало невдоволення.

Опозиційні настрої перш усього проявилися в німецьких частинах Австрії, поширюючись опісля між Слов'янами і Малярами. Тут невдоволення зросло ще більше, підсічене національними противорічностями. В Галичині, в Чехії, в Хорватії на ґрунті гнету слов'янства німецькими урядниками, а на Угорщині на ґрунті боротьби Малярів з віденським урядом з одного боку, а переслідування Слов'ян Малярами з другого, поступенно збільшався революційний настрій. Під впливом заворушень, які мали місце на Шлеску (повстання ткачів) в р. 1844, вибухли робітничі заворушення, котрі обняли також промислові округи північної і північно-східної Чехії. Голод 1846 р. та відомості про новий вибух парижської революції дали гасло до рішучих виступів.

В австрійським цісарстві революційні події почалися в Угорщині. На відомість про події в Парижі малярські демократи під проводом Кошута постановили виступити проти австрійського уряду. Сам Кошут в соймі виголосив промову, в котрій в ярих красках представив картину меттерніхівської управи. Цю промову поширено тайними дру-

ками по Угорщині. Агітація проти Метерніха і його системи змоглася, проникаючи в усі закутини держави. Зближався гарячий передреволюційний час, коли то звичайно зникає поліція, почувуючи себе безсилою. У Відні дня 13. марта 1848 мало наступити відкриття сойму та вже передтим посли звернулися до цісаря, домагаючись опублікування бюджету, переміни сойму в постійне народне представництво від всіх верств держави, заведення прилюдних судів і цілого ряду реформ для забезпечення особистої і маєткової свободи горожан. Правительство було невдоволене цими домаганнями і 10. марта появилось в урядовій газеті цісарське повідомлення, що всякі спроби задля повалення існуючого ладу будуть суворо карані. В день відкриття сойму товпи народу спрямувалися до сойму. Вони вдерлися до будинку сойму і примусили послів ще раз зажадати від цісаря сповнення народніх домагань. Військо, що берегло сойму, почало стріляти в народ. Вид убитих і ранених підняв на ноги величезне місто. На вулицях з'явилися барикади, почалися збройні сутички з військом. До фабрик вдиралися робітники і нищили машини. Правительство було безрадне. Не лишалося нічого, як тільки сповнити народне домагання: дати конституцію. Віденцям видано зброю з арсеналу. негайно створився студентський легіон, котрий думалося ужити проти непокірливих горожан. Та студенти не дали зробити з себе орудя протинародніх замислів. Навпаки, вони стали міцним забором народніх змагань. Правительство все ще вагалось. Дня 14. марта проголошено у Відні виїмковий стан і введено військову диктатуру з кн. Віндішгредом на чолі. Обурення Віденців не мало границь. Вкінці двір налякався небажаних для себе наслідків і цісар обіцяв завести конституційне правління. Однак здійснення цієї обіцянки відрочувано, а одночасно пригтовлювано такий проєкт конституційного ладу, на основі котрого парламент був бк позбавлений майже всякої влади. Знову почалися маніфестації і знов зростало невдоволення. Бажаючи здавити революційний рух, правительство задумало знести Центральний Комітет національної гвардії і студентський Комітет, дві організації, біля котрих зосередковував

ся весь рух. У відповідь на це студенти підняли масу народа проти уряду. Вислані війська зробили атмосферу ще більш невиносною, а на вулицях Відня знов з'явилися барикади. Правительство мусіло уступити, а власть в значній частині перейшла в руки демократії. В Австрії знесено панщину, що відбилось вдячним відгомонам серед селянської маси. Роблено підготовання для переміни Австрії на конституційну державу. Від того року розпочинається та кож політичне відродження нашого народу в Австрії. „Весна народів“, гомінкий 1848 рік, не сповнив всіх ідеалів, якими жили народи до 1848 року. Політична демократія, що змагала до здійснення горожанських вольностей, залакана крайніми гаслами і ділами суспільної демократії, що бажала більш корінної зміни суспільного ладу, поробила значні уступки назадицьким живлам. Все таки демократичні засади — мимо хвилевого привернення подекуди абсолютизму — побідили на цілій лінії. Народи, що боролися за свою свободу, не досягнули її вповні. Спільними силами Австрії й Росії в крові утоплено мадярську національну революцію — хіба на те, щоби після повного пераження австрійської армії під Садовою 1866 р. в сліду ючій році вирішити мадярське питання створенням двоєдиної монархії та відданням словянських народів і Румунів на безпощадну мадяризацію.

На протязі часу від 1848—1871 року відбуваються в Європі величезні зміни. І якраз в тім часі Австрія, найбільш зненавиджена великодержава, що була катом Італії, жандармом Німеччини і гнобителем багатьох народів, — улягає засадничим перемінам. Прогнана Наполеоном і Віктором Емануїлом Сардинським з Італії, а Бісмарком з Німеччини, вона мусіла до ґрунту змінити свій державний устрій, перемінюючись в конституційну державу. Рік 1867, коли наслідком австро-угорської угоди створено Австро-Угорщину з двома рівнорядними політичними осередками: Віднем і Будапештом, створив і підосередки в обох державах зєдиненої монархії. Замість старої бюрократії і шляхти власть почала переходити до народів, але не до всіх. Народи поділено на дві класи: на панів і рабів, на історичні

і неісторичні, на сильні і слабкі, на ви-
зискувачів і визискуваних. До пануючих
народів в Австро-Угорщині належали
Німці, Маляре і Поляки, а в деяких
періодах і Чехи. Всі інші народи ав-
стро-угорської монархії, а між ними
головно український народ, мусіли тво-
рити погній для розвитку пануючих
народів.

Всеж таки з кожним десятиліттям
поглиблювалася демократизація полі-
тичного і взагалі громадського життя.
Розширення виборчого права до парла-
менту шляхом загального голосування,
а через те допущення й гноблених на-
родів до голосу, давало запоруку, що
з часом і гноблені народи зможуть до-
рівняти народам-гнобителям. На це до-
казом є хочби небувалий розвиток укра-
їнського народу в межах Австрії проти
волі і всупереч бажанням Поляків. Та
цей процес перервала велика війна, що
змела з карти Європи велику Австро-
Угорщину.

Італія.

Великий німецький поет Шіллер
писав, що кождий нарід має свій день
в історії людськості. Французька рево-
люція, що як свою мету виставила ски-
нення всюдї старих порядків, збудила
великі надії у італійського народу. Фран-
цузькі армії довго товилися на області
італійського народу в боротьбі проти
ненависної Австрії, а французькі гене-
рали обіцували Італійцям нову, кращу
будущину. Та після упадку Наполеона
наступила жорстока реакція, котра без-
жалісно роздавила й розвіяла всі споді-
вання. Меттерніхівська Австрія знову
загорнула більшу частину Італії (Льом-
бардію, Венецію і Тоскану). На свої
престоли повернули усунені Наполеоном
король Піємонту і король Неаполю. Знову
відродився на цілїм апенінським пів-
острові у всій своїй силі важкий абсо-
лютизм.

Італійська інтелігенція, котра не
могла помиритися з таким ладом, пішла
в підземелля, почала творити тайні по-
літичні товариства, яких метою було:
скинути старий ледачий лад та об'єднати
роздроблену Італію. Так зродився рух
карбонарів (вуглярів), якого програмою
було національне й політичне освобод-
дження країни. В 1820 р. заговорники

постановили виступити чинно. Вони
підняли повстання. Король Неаполю
пішов на уступки, піємонтський король
зрікся престолу в користь свого брата.
Здавалося, що повстанцям поведеться
здійснити свої наміри, та проти них
виступила Австрія, яка своїми військами
здавила революційний рух.

На голову поступової інтелігенції,
котра стояла на чолі руху, впали тяжкі
переслідування і утиски. Лютував білий
терор. Міністер неаполітанського короля
так опреділив завдання правительствен-
ної політики у відношенні до револю-
ціонерів: „Нехай вашим першим слугою
буде кат! Милосерний Бог створив
пекло, щоби карати грішників. Йдіть
за Його божеським прикладом! Карайте,
не роздумуючи!“

Та змагання до свободи й неза-
лежности було сильніше від всіх стра-
хів абсолютистичного ладу. Револю-
ційна інтелігенція не покладала рук.
Липнева революція 1830 р. в Франції
була товчком для викликання окремих
заворушень політичного характеру в
Італії. Одначе всі вони покінчилися за-
гальною невдачею. Одначе це не довело
до одчаю італійської інтелігенції, нав-
паки — заставило її взятися за кращу
організацію. У серцях і мозках всіх
кращих синів Італії запанувала одна
всесильна думка, думка, про з'єднану
Італію. Ця думка тягнеться червоною
ниткою через літературу 30-их і 40-их
років; вона об'єднує в одну ідейну гро-
маду всіх борців за свободу батьківщини.
„Підіймись, нова Італіє, свободна і зед-
нана! Мешканці місточок і міст, чи чуєте
ви звуки, труби, чи чуєте дзвін тривоги,
що кличе нас на оборону нашої бать-
ківщини? Браття, снішіть на поміч бра-
там! Скажіть Австрійцям, що розсіяно
поглядають на вас: „Італія об'єдналася,
вона не є більше нічиєю рабинею!“ Такі
заклики розходилися по Італії.

Громадсько-літературним пробуд-
женням італійського народу кермувала
радикально-демократична інтелігенція.
На її чолі стояв молодий генуєнський
адвокат Джузеппе Мацціні, котрий в році
1834 заснував тайне товариство „Молода
Італія“. До цього товариства не допу-
скано людей старших понад 40 літ.
Мацціні брав також участь у міжнарод-
нім визвольнім русі, ставши органі-
затором першого в повнім того слова

значінню міжнародного політичного заговорю під назвою „Молода Європа“, що був союзом „Молодої Італії“, „Молодої Німеччини“, „Молодої Швейцарії“, „Молодої Польщі“, „Молодої Росії“ і „Молодої Ірляндії“. Метою „Молодої Європи“ було створення Зєднених Держав Европи на основі свободи, рівности і братерства. На ідейних основах, проповідуваних цим товариством, повстає небавом міжнародній демократичний рух, а Центральний Комітет Европєйської Демократії в одній із своїх відозв голосить: „Національність є свободою народів, а не ненавистю, недовірєм, чи завистю. Будущина не належить до королів, котрі на Віденськїм Конгресі звірячою силою самовільно порозривали народи. Будущина належить до союзних народів, до конгресу, в котрїм всі будуть репрезентовані на основі рівности, котра відновить европєйську карту згідно з бажаннями народів, відповідно до географічних умов, до посвоячення, мови, традиції і властивих схильностей; будущина є в загальнім затвердженню — в тїм найвищїм законї демократії“.

Поруч міжнародньо-республїканського напрямку, заступленого Маццінім і його групою, загально серед італїйського народу більше популярною була думка про поступову, ліберальну монархію, обєднителську Італії. Багато надій під цим оглядом покладано на пїємонтського короля Карла Альберта. Рїк 1848 не міг поминути Італії. В Сїцилії й Неаполї почалася революція. Король Неаполю, а за ним і инші дрібнїйші володарі пішли на уступки і дали конституцію. Карло Альберт виступив проти Австрїйцїв і відніс над ними побїду. На полі бою жовнірі проголосили його королем цілої Італії. Та небавом нові австрїйські полки завдали ряд поражень Карлови Альбертови. Огірчений невдачами, він уступив з престолу, передавши владу Вікторови Емануїлови II.

Тоді радикали й демократи поставили ділати самостійно, на власну руку. Мацціні і геройський жовнір-демократ Джузеппе Гарібальді проголосили республїку в Римі. Одночасно наступило проголошення республїки у Венеції. Одначе їм не повелось вдержатися. При допомогі чужоземних багнетів

повернули прогнані володарі. Наполеон III. вернув панї Рим своїми військами. Не вдержалася і Венеція. Але хоч революція була здавлена, то за те скріпився дух єдности італїйського народу. Вкінці в р. 1859 і 1860 надходить довгождання хвиля визволення і зєднання Італії. Після попереднього сумлінного приготування своїх матеріальних, моральних і збройних сил, як також після проведення широкої пропаганди цілої Італії та запевненню собі допомогі Наполеона III., Пїємонт вирушив до бою з Австрїєю. Загальне повстання північної і середньої Італії та француська поміч в 200 тисяч жовнірів дали побїду Італїйцям. І хоч небавом відчахнувся Наполеон III., переляканий національним рухом Італії, його революційним характером і небезпекою, що грозила Римови, — то це вже не здержало дальшого зєднання. Революціонер Гарібальді, з котрого іменем звязані найславнїйші моменти того обєднання, котрий своєю славною „тисячкою“ (людей) завоював Сїцилію та повалив найбільш реакційне королівство Неаполю, дальше вдумчивий заговорник Мацціні, холодний і зручний дипломат Кавур та король Віктор Емануїл — подали собі руки для одноцїльного ділання. По цілїм рядї успіхів, серед загального захоплення народу, впали граничні стовпи італїйських державок. В лютїм 1861 р. Законодатнє Зібрання цілої Італії — за виїмком обсадженого Французами Риму і задержаної в руках Австрії Венеції — проголосило Віктора Емануїла королем Італії з ласки божої і волї народу.

Кілька лїт пізнїйше (1866 р.) Італія виступила до боротьби з Австрїєю за Венецію і хоч ту війну програла, але завдяки побіді своїх пруських союзників над Австрїєю під Садовою і посередництву Наполеона III. одержала Венецію. Після небувалого поражєння Наполеона в 1870 р. Італія всадовилася також в Римі — так, що поза зєдиненою Італїєю лишився тільки Триєст і Трентіно, здобуте Італїйцями аж в сучасній великій війні. Сьогодні поза маленьким скравком італїйської національної території під владою Франції та невеличкої скількості Італїйцїв, що входять в склад швайцарської унії, вся італїйська земля належить італїйському народови, котрий ще тому сто лїт був розбитий і поділений.

Словник найважливіших малозрозумілих слів.

Пояснені тут слова часто стрічаємо в газетах або чуємо на нарадах, зборах та вічах.

Автономія — самоуправа; самоврядування.

Агітатор — той, що ширить якісь думки, нпр. людина, що з доручення якоїсь партії (сторонництва) або гуртка людей поширює думки тої партії чи гуртка в промовах або бесідах з людьми.

Аґрарій — великий земельний власник; дідич; поміщик.

Аґрарний — земельний.

Адміністрація — управа; заряд; уряд.

Активний — діяльний; чинний.

Анархія — безлад.

Анексія — прилучення чужої землі державою — звичайно шляхом насильства.

Анектувати — прилучити; загарбати.

Буржуа — людина, що живе з доходів від власного майна (капіталу) — чи то з землі, чи з торгівлі, чи з фабрики (але не з свого власного труду)

Бюро — управа; контора.

Гарантія, ґваранція — забезпечення; забезпека.

Девіз — гасло; знак; поклик.

Делегат — висланець.

Делегувати — висилати з порученнями.

Демократія — народовправство, т. є. лад в державі, при котрому вся влада належить народові або безпосередньо, або через виборних (політиків чи парламенті).

Демос — народ; люд.

Еволюція — розвиток.

Економія — наука про господарство.

Економічний — господарський.

Експорт — вивіз (за границю).

Елемент — живло; стихія.

Елементарний — живловий; стихійний.

Емігрант — той, що вийшов у чужину з рідного краю.

Емісар — висланець уряду або якогось громадського (політичного) гуртка для виконання якогось доручення чи діла.

Етнограф — учений, що списує життя і побут народу.

Етнографія — наука про життя і побут народу.

Ідеал — та мета, котру хтось (людина чи нарід) бажає досягнути.

Ідеальний — небуденний; зразковий.

Імперіалізм — великодержавність; змагання поширити державу через загарбування інших, чужих земель.

Імперіаліст — охочий загарбувати чужі землі.

Імпорт — ввіз (з заграниці).

Індивідуальний — особовий; одиночний.

Інспектор — урядовець для нагляду в якимнебудь уряді або в підприємстві.

Інституція — установа; товариство.

Інструктор — людина, призначена для заведення належного порядку в якимнебудь ділі, — інструктор господарства навчить і покаже, як треба вміло і корисно господарювати.

Інструкція — вказівка; доручення; наказ.

Інтернаціонал — міжнародня спілка робітників.

Інформація — вказівка; пояснення.

Кавція — порука; безпека.

Капітал — майно різного рода, — в домах, фабриках, торговельних складах, в ланах, грошах і т. п.

Капіталізм — такий господарський лад, при котрому в руках небагатьох людей скупчуються великі багатства, — капітали, — в грошах, фабриках, торговельних складах і земельних маєтках.

Квестія — питання; справа.

Комісар — післанець уряду; уповноважений уряду для виконання урядових обов'язків.

Комісія — вибраний, а зложений гурток людей, призначений для упорядкування якоїсь справи.

Комітет — управа; заряд в громадських справах, вибраний якоюсь громадою або гуртом людей.

Комуна — громадська спільність.

Комунізм — такий громадсько-державний лад, де не має приватної власності, а все майно повинно бути власністю того загалу, котрий складає дану державу.

Конституція — такий державний лад, при котрому в народне представництво і законно означені права і обовязки кожного громадянина.

Контрибуція — одноразовий грошовий податок, наложений на населення завойованого краю.

Контрреволюція — намагання, шляхом державного перевороту скасувати здобутки революції.

Конфедерація — спілка держав, в котрій кожний член спілки (держави) заховує всі свої права.

Конференція — зїзд; нарада.

Конфіскація — насильне відобрання владою чужого добра.

Кооперація — спільництво.

Кріза — перелом (в життю людини, громадянства або держави).

Культура — вищий ступінь розвитку людини; усе те, чим людина відрізняється в своєму життю від дикунів та нерозвинених чи неосвічених людей — віра, звичаї, закони, промисли, винаходи, освіта, наука, побут і т. п.

Курс — вартість; цінність.

Лозунг — гасло; клич.

Магістрат — орган міської самоуправи: міська рада та управа.

Мітінг — віче; рада.

Міліція — народня збройна (військова) оборона.

Монархія — держава, де найвищу власть має одна людина по праву спадщини, — цісар, король, князь.

Муніципалітет — право самоуправи по містах.

Нація — кожний дозрілий нарід, т. є. такий, що має свою мову, звичаї, історію, культуру, спільні справи і визнає свою спільність. Нпр. ми визнаємо, що український нарід в Галичині, на Волині, Холмщині, Полісся, в Чехословаччині (на Закарпаттї), на лівобережній Україні (Поділля,

Київщина, Чернігівщина), на лівобережній Україні (Полтавщина, Харківщина, Катеринославщина), на степах (Херсонщина), на Кубані, а також емігранти на Зеленом Клині (в Азії) і в Америці є одним народом, бо ми маємо спільну мову (з маленькими відмінами — діалектами), спільні звичаї, обичаї, спільну літературу, минуле життя (історію), отже ми є українською нацією.

Націоналізація — повернення землі, фабрик, залізниць і ин. на спільну власність народу.

Нормальний — звичайний; правильний.

Оратор — промовець; бесідник.

Організація — об'єднання людей для спільної діяльності.

Організатор — громадський діяч, що об'єднує людей для спільної праці.

Організм — тіло.

Орган — частина організму, знаряд до роботи, — до виконання якогось діла.

Парламент — виборна рада, що встановляє закони для держави.

Партія — сторонництво; об'єднання для досягнення намічених цілей людей однакових громадських поглядів.

Пасивний — нечинний; байдужний.

Політик — діяч, котрий займається громадськими і державними справами.

Політика — діяльність в громадських і державних справах.

Президія — виборні керманічі зборів, товариств, спілок і т. п.

Провокація — підступність; підступна, зловна і шкідлива намова.

Прогрес — поступ; розвиток.

Пролетар — людина, що не має ніякої власності і живе тільки з власної праці.

Професія — звання; спосіб заробкування.

Реакція — назадництво; вспятництво; поворот назад.

Револуція — повалення громадського або державного ладу, переведення народом мимо волі державних керманічів.

Режим — лад; порядок.

Республіка — державний лад, в котрому народ передає найвищу владу

одній людині — або кільком людям на означений час.

Реформа — зміна або перестрій в громадському чи державному життю, переведені плявово і доцільно.

Соціалізм — такий громадський лад, де не має бути приватної (особової) власности, а все має бути спільне, — це таке царство, де кожда людина праці мала би працювати по змозі, а одержувати все потрібне згідно з потребою.

Статистика — наука, що числами (цифрами) виказує усі сторони життя держави або громади, як нпр. статистика (показчик цифрами) людности, смертности, врожаїв, пожарів, шкід і т. п.

Суверенність — верховне право народу і окремої людини порядкувати собою.

Суверенний — народ, що має те верховне право і може ним наділити покликану на те особу (царя, короля, князя, президента респу-

блики) або окрему іституцію (парлямент, тощо). Особа, що їй народ передав найвище право, називається сувереном.

Толеранція — терпимість; потування.

Універсал — розпорядження до всього населення про якусь важну постанову державної управи. Універсали видавали в старовину на Україні гетьмани, а кілька літ тому Центральна Рада в Києві.

Федерація — такий державний лад, при котрому кождий народ або країна має суверенну автономію, а тільки деякі справи (як нпр. загранична політика, монета, тощо) є спільні для всіх народів чи країн, що становлять федерацію (спілку).

Фонд — гроші, або майно, що належить якій небудь громаді людей, державі або товариству для певної мети.

Юридичний — правовий; законний.

Юрист — правник (адвокат, суддя).

Важніші мови світа й скільки людей якою мовою говорить.

М о в а	Міліонів	М о в а	Міліонів
китайська (хінська)	370	румунська	11
індійська	236	голяндська з флямандською .	10
англійська	150	мадярська	10
німецька	90	жидівська *)	10
російська (великоруська) . .	73	сербська (хорватська) . . .	9
іспанська	72	чеська (і словацька)	9
французька	51	білоруська	6
японська	47	грецька	6
італійська	37	шведська	6
українська	35	болгарська	5
португальська	24	литовська	4
турецька	23	данська	3
польська	20	норвежська	2-5
перська	15	естонська	1

*) Усіх Жидів на світі 13 міл, але 3 міл. говорять иншою мовою.

НАРОДНЕ ГОСПОДАРСТВО.

Чи є місце на колоністів із заходу у Східній Галичині?

Написав ЮЛІАН ПАВЛИКОВСЬКИЙ.

Польські міродатні круги (сойм і уряд) та економічні організації змагають згідно з польською громадською думкою до сколонізовання східних земель, щоби розширити і укріпити територію польської держави, яка досі — як відомо — не має ще постійно витичених границь від сходу. Серед Поляків сильно держиться думка голови Польського Людового Сторонництва посла і б. президента міністрів Вінцента Вітоса, який сказав в дебаті над земельним законом в польському соймі, що межі Польщі сягатимуть так далеко, як далеко на схід братиме плуг польського хлопця.

Польський колонізаційний уряд (т. зв. Główny Urząd Ziemiański) уладжує, не вижидajući остаточного вирішення справи Східної Галичини, окремий колонізаційний апарат для неї, творить адміністративний апарат аж до послідного його звена, а не маючи фондів на переведення аграрних операцій, уповажняє до переводження колонізаційної парцеляції, по думці соймового рішення з 10. липня 1919 року і закона з 15. липня 1920 р. приватні польські фінансові інституції.

Польська преса пильно наглядає над земельними трансакціями і п'ятує кожного земельного власника, який поважиться бодай пядь землі віддати в руки споконвічного їх дідича, українського селянина. Та сама преса заявляє цинічно, що „польський хлопець, почувши себе господарем землі (значить заоравши двірську землю у Східній Галичині) найде вскорі дорогу до порозуміння з українським селянином“.

Чи се можливе? Як польський колоніст із заходу забере українському селянинові його споконвічну землю, чи український селянин зможе почувати себе вдоволеним і заспокоєним в своїм голоді землі?

Придивімся на основі польських статистичних жерел, чи взагалі у Східній Галичині є бодай одно місце на колоніста із заходу!

Східна Галичина займає простір 5,520.335 га, (без міста Львова, яке займає 3.200 га.) і є поділена на 53 політичні повіти. Пересічно припадає на один повіт 104.345·88 га. Із загального простору краю припадає на власність дворів 2,089.853 га., се є 37·8 проц. або близько $\frac{2}{5}$ усеї землі. На сій землі го-

сподарює 2.213¹⁾ дідичів, серед них 1961 фізичних осіб. Табулярних посіло-стей взагалі є 3779, а двірських обшарів 3.483²⁾.

Після катастральних культур скла-дається табулярна власність ось як:

Рід культури.	Площа в га.	проц. культ. зі загалу табулярної власн.:
Ріля	657.693	51.5 проц.
Сіножати	135.369	65 "
Огороди	11.467	0.5 "
Пасовиска	76 148	37 "
Полонини	10.841	0.5 "
Ліси	1,162.256	55.6 "
Озера, стави, мокляки	15.305	0.7 "
Підбудівельні ґрунти	5.481	1.0 "
Неурожайні землі	8.103	
Інші вільні від податку	7.187	

Крім сього, під господарським оглядом доцільно розложеного стану посідання, мають дідичі у своїх руках ще около 46.000 га. селянської (рустикальної) землі, як рештки пограбованої на селянах по день їх увласнення (1848) проти виразної заборони Йосифівського декрету з року 1787 з дня 2 квітня.³⁾

Як инакше представляється стан посідання і розділ землі між поодинокі категорії селянських господарств у Східній Галичині!

Селянські землі, до яких зачислюється і землі ерекціональні (приходські), шкільні і громадські, займають у Східній Галичині 3,440.479 га.,⁴⁾ се є 62·2

проц. усього краю, або понад $\frac{3}{5}$ усеї землі. Ця земля розкинена в 3.734 адміністративних громадах, так що одна східно-галицька громада, — без двірського обшару, — займає пересічно небагато більше, як 9.000 га., а з двірським обшаром (який пересічно займає около 6.000 га.), около 15.000 га. І знову бачимо відношення селянської землі до двірської як $\frac{3}{5} : \frac{2}{5}$.

Зовсім инакше відношення вийде при розділі землі між господарів на селянських, а двірських ґрунтах.

Після спису рілних господарств з 3. червня 1902 р. р., тепер нерестарілого, — на селянських землях „господарює“ 649.913 господарів,⁵⁾ отже на просторі о $\frac{1}{5}$ більшим від простору двірської землі „господарює“ 320 разів більше родия, як на двірській землі.

Відношення є отже 1 : 320 що до господарів, а $\frac{2}{5} : \frac{3}{5}$ що до посіданої землі.

Якіж ті наші східно-галицькі господарства? Даймо слово статистичним числам.

Після обчислень проф. краківського університету др. Ф. Буяка,⁶⁾ східно-галицькі господарства після величини загосподаровуваного простору представляються ось як:

Велич. простору ¹⁾	Скількість господарств в проц.
Господарства карлові і малоземельні селянські	
до — 0·5 га	65 проц.
0·5 — 1 "	12·6 "
1 — 2 "	23·5 "
2 — 5 "	37·2 "
	79·8 проц.

Селянські господарства, малі, середні і великі.

5 — 10 "	14·4 "
10 — 20 "	3·7 "
20 — 50 "	0·7 "
50 — 100 "	0·2 "

Тут зачислені переважно приход. землі

Як з отсього зіставлення бачимо, селянські господарства у Східній Галичи-

¹⁾ Число дідичів подане в статистиці є за високе, бо власників числено повітами, а часто один дідич є власником фільварків, положених в кількох повітах окремо. (Прим. Ю. П.)

²⁾ Повищі дані подано за: Dr. Jan Rutkowski: Własność tabularna według stanu z końcem 1912 r. Wiadom. stat. tom XXV/2, Lwów 1916. Dr. J. Buzek: Własność tabularna według stanu z końcem 1902 r. Wiadom. stat. Tom XX/3, Lwów 1905. . . 88 — 91; Dr. Fr. Bujak: Galicya, Tom I., Lwów 1918 стр. 47—48.

³⁾ Гл. Dr. J. Buzek: Administracja gospodarstwa społecznego, Lwów 1918, стр. 68. Benedykt Wywoda: Ustrój gospodarstw włościańskich, Lwów 1916, стр. 7.

⁴⁾ З неї належить ще около 46.000 га. до дідичів. (Як вище).

⁵⁾ Гл. Vorläufige Ergebnisse der landw. Betriebszählung vom. 3. Juni 1902., Wien 1907; Dr. Tadeusz Pilat: Podręcznik statystyki Galicyi, Tom IX/2, Lwów 1913, стр. 168—69.

⁶⁾ Гл. його „Galicya“ Tom I., Lwów 1918, стр. 245.

⁷⁾ Розгруповання взяте за офіційною статистикою, а класифікація за Dr. Buzek: Własność tabularna według stanu z r. 1902. Wiadom. stat., Tom XX/3, Lwów 1905.

ні не є властиво ніякими рільничими господарствами з точки погляду економії 79.8 проц. або $\frac{4}{5}$ господарств се господарства карлові і малоземельні селянські, які належать до халушників і малоземельних нуждарів - півпролетарів, які не можуть зі свого ані вижити, ані на своїм найти весь рік праці і прожитку ради шукають праці на двірських ланах, на сезонній еміграції на заході Європи або і на переселенню за океаном.

Повищі цифри виказують рівножильне перелюднення Східної Галичини, скуплення багато людей на розмірно невеликім просторі.

Возьмімо абсолютні цифри, кореспондуючі з відповідними процентовими з наведеної в горі таблиці.

Опираючись на перестарілі і занижені на нині цифри, зібрані центральною статистичною комісією у Відні в дні 3. червня 1902 р.,⁸⁾ бачимо серед 649.913 господарств 268.373 карловаті, а 153.273 малоземельні селянські господарства, отже разом 421.646 голодних на землю господарств. Взявши поправку числа 1902 р. і узгледивши не обильний вправді дійсний сільський пролетаріат, не помилимося — принявши — що поверх 500.000 сільських нуждарів у Східній Галичині без огляду на віру і народність всі свої надії на землю сплітає з купном двірської землі у Східній Галичині.

Кількож землі у Східній Галичині може прийти до розділу?

Відкинувши ліси, озера, стави і т. д. з двірських земель прийдуть: рілля, сінокоси, огороди, пасовиска і полоники до майбутнього земельного фонду, на

основі якого переводатимуться аграрні реформи. Ліси, озера, стави і т. д. будуть мабуть удержавлені.

Земельний запас Східної Галичини складатиметься з табулярної землі пригожих до аграрних реформ, катастральних культур, а в її 891.518 га. з русти каліних ґрунтів, які належать до дідичів, з обрізків ґрунтів господарств, які посідатимуть більше землі, чим законом буде дозволено. Разом винеситиме земельний фонд понад 900.000 га. землі. І з отсього фонду потреба буде потворити резерви на ревізію кривдячої селян ліквідації і регуляції сервітутів, переведеної на основі патенту з 5. VII. 1853, на улегчення комасації, — вивінувати господарські досвідові інститути, господарські школи, перевести вирівнювання земельних наділів ерекцій, потворити огородові господарства при школах і біля міст, заспокоїти дотерішніх дідичів і заспокоїти голод землі поверх пів міліона селянських нужденних господарств, утихомирити около 3 міліони голодних і свідомих у своїх домаганнях на землю душ місцевого населення.

Чи серед таких аграрних відносин, при нестачі промислу, нестачі публичних робіт, можна думати про колонізованню перелюдненої аграрної країни, в якій 96 душ скуплюється на 1. км. кв., а $\frac{4}{5}$ з них, а навіть і більше, живе виключно з рільництва, в якій дотепер щорічно прибувало консументів на 70,000.000 К.,⁹⁾ задля браку середняків до життя постійно виїжджало за море (в пересічі 1901 — 1910) 47.783 душ, а заробітку на заході Європи шукало в сезоні 300.000 душ?

Невжеж маєтсья у Східній Галичині створити вулкан соціальних заворушень покривдженого у своїх історичних і економічних правах на східно-галицьку землю місцевого населення?

⁸⁾ Число господарств зросло з того часу в наслідок ділби селянської землі при вивіновуванню дітей і при спадщинах. Побільшення простору селянської землі при закупі табулярної землі дорогою парцеляції в декаді 1902 — 1912 невеличке. Виносить воно всього 151.568 га. Гл. Dr. Rutkowski — op. cit. стор. 20. З парцельованої землі лише незначна дрібка перейшла в руки українських селян, а саме від 1852 — 1912 около 38.000 гектарів.

⁹⁾ Dr. Witold Lewicki: Zagadnienie gospodarcze Galicyi, Lwów, 1914. стор. 90 — 93. Обчислення на передвоєнну вартість корони. Сьогодні рівновартість сеї суми дає 70 міліардів польських марок.

Про гроші.

Написав М. М.

До удосконалення грошового обігу і системи прийшло щойно в XIX. століттю, хоч сам гріш появляється дуже давно. Його початки не є історично стверджені. Зродився і розвинувся він з щоденного життєвого досвіду. Не був він жадною видумкою, ані винаходом одної людини. Повстав, так сказатиб, несвідомо. Як довго існували відокремлені, в собі замкнені господарства, які все для себе потрібне виробляли самі і вповні собі вистарчали, так довго не знали люде виміни, не знали й гроша. З хвилиною, коли даве господарство вже вповні собі не вистарчає і входить в зносини з другим господарством, щоби дістати від нього необхідні для себе добра за лишні свої вироби, приходить до виміни дібр однакової об'єктивної вартості. З виміною появляється також потреба мірника вартості вимінюваних дібр і посередника в їх виміні. Одно господарство мало наприклад в себе забагато збіжжя, а потребувало шкіри. Друге господарство мало забагато шкіри, але не потребувало в даний момент збіжжя. Являється отже конечність вишукування такого добра, котре всі радо завсіди приймалиб і при допомозі котрого можнаб усталити взаємне відношення вартості, наприклад шкіри до збіжжя. Це добро, яке служить за мірник вартості і посередничить у виміні, названо грошем.

Що саме було первісною і основною функцією гроша: означування вартості чи посередництва у виміні, то на це питання різні економісти різно відповідають. Більшість уважає засадничою цілю гроша мірення вартості.

В різних місцях і часах різні добра сповняли цю функцію.

Греки, а за ними і Римляне, уживали до цього худоби, волів і баранів, звідси пішла й латинська назва гроша *rescunia* (*rescus* — худоба). В деяких околицях Африки ще до недавня послуговувалися при виміні невільниками. Одна

дубельтівка з двома бочівками порошу варту була одного невільника. Китайці уживали як посередника виміни чай, Мексиканці какао і т. д. Як бачимо, можна мірити вартість майже довільним добром, хоч не всі є однаково догідні. Звичайно послуговувалися люде добром найбільш розповсюдженим в даній місцевості, бо всі знали добре його вартість, яка була до певного ступня постійна тому, що всі його уживали.

Дуже скоро виявилось, що уживання до оцінювання вартості і посередництва у виміні при допомозі наприклад волів чи иншого подібного „гроша“ дуже невідгідне. Вартість дрібних предметів годі було означити волами. Тяжко також, щоби хтось, вибираючись десь далше за якимсь краєм, брав зі собою потрібну кількість волів. Всі ці труднощі усунуто таким способом, що люде зачали уживати як посередника виміни металів, Спартанці — заліза, Римляне — міді, з початку в брилах чи штабках, які відважувано. Відважені штабки почали опісля означувати знаками, які стверджували їх вагу так, що вже другі приймали їх в довіру до цих знаків без важення. В цей спосіб прийшло до винайдення монет. Ці значені куски міді, литі, мають форму прутів або цеголок, на яких є вибитий бик, або баран, кінь або орел. Перші монети, подібні виглядом до теперішніх, появилися в Китаю, а потім на пограниччю Греції і Малої Азії. Найстарша монета, яка доховалася до наших часів, походить з VII. століття перед Христом. Не треба при цьому забувати на різницю між монетою і грошем. Монета є це металевий гріш означеної форми.

Вже дуже давно зауважили люде, що округла форма монет найдогідніша, й инша форма трапляється дуже рідко. Цілю впровадження монет, як вже сказано, було змагання усунути потребу справджування ваги і якості металю-

котрі означувано уміщуваними на монетах знаками. Ще й досі не вдалося досягнути такого ідеального вибивання грошей, щоби їх вага і якість відповідала зовсім точно намірам та вибитим на них знакам. Сучасні держави означають законом границю допускаємих неточностей при вибиванні грошей. В давній Австрії при золотих десятих і двадцятих - коронівках мінниця могла випускати монети, які важили о $20/100$ (pro mille) менше або більше. (Після закону золота десятихкоронівка повинна була важити 3.387538 грама).

Первісним грошем Римлян, як вже відомо, була мідь. В III. столітті перед Христом перейшли вони до срібла. Цезар і Август вибивають вже золоті монети. Вибивані у Візантії золоті гроші уживано дуже довго в західній Європі. В 1252 р. в Флоренції почали вибивати золоті флорени, які широко розійшлися по світі. Середньовічна Європа є дуже бідна на золото і щойно на XVI. століття припадає великий приплив до Європи золота і срібла з Америки. XVII. століття є переломовим в історії гроша. Наперед в Голландії, а кілька літ пізніше в Англії (1666 р.) введено засадку вільного вивозу золота і срібла та вибивання його в державних мінницях на гроші на приватний рахунок. Кождий, хто мав золото чи срібло, міг дати його до державної мінниці, котра за дуже низькою заплавою вибивала це йому на гроші. Є це основна засада сучасного грошового устрою.

В цім самім часі ввела Англія реформи ще більшого значіння. Удосконалено і поширено паперовий кредитовий гріш у виді банкнотів. З початку видають їх банкири, котрі приймають золото чи срібло в депозит і видавали замість цього посвідки на означену кількість цих металів. Першим народом, котрий впровадив в обіг паперовий гріш, були Китайці. Були це кусники паперу, на котрих намальовано металеві гроші. В Європі появились паперові гроші перший раз в 1574 році в Голландії, в формі малих округлих картоників, подібних виглядом до металевих грошей. В значно більших розмірах випускає в обіг паперові гроші французький банкир Лью (Law) в 1705 р. Все це однак були відірвані факти без загального значіння і впливу. Рішаючу роль віді-

грав завжди розвій подій в Англії і в її колоніях.

Грошеву систему даної держави називаємо загально її валютою.

Валюта в тіснім значінню цього слова є це законом установлений гріш, котрий має повну силу звільнювання від зобов'язань і мусить бути прийманий в неограниченій кількості. Коли наприклад кажемо, що в Німеччині є валюта золота, то це значить, що при вирівнюванню грошових зобов'язань, котрі перевищують 20 марок, кождий має право жадати золотих грошей і противно мусить прийняти золоті гроші в неограниченій кількості. Золоті монети є повновартісні, себто їх номінальна вартість є рівна дійсній вартості і звуться обіговими. Всякі інші срібні чи мідяні монети звуться розмінними або здавковими грішми, їх дійсна вартість є значно менша від номінальної і ніхто не міг бути примушенням приймати їх понад точно законом означену висоту. (Наприклад в давній Австрії мідяними грішми понад одну корону, ніклевими вище 10 корон, срібними коронами більше ніж 50 корон.)

Чому саме метал, а зі всіх металів золото та срібло обрано як матеріальну основу гроша, та чи не можна би так само добре взяти за основу наприклад збіжя, котре має чейже для всіх вартість? Це питання піднімалося вже нераз. Француз Law прийняв був (в 1705 р.) за основу грошей землю. У нас також в дискусії над підкладом української валюти появилася відомий проєкт адмірала М. Білінського, щоби як матеріальну основу нашого гроша прийняти пшеницю. Цей проєкт і подібні йому такі остануть тільки проєктами. Прикметою доброго гроша є незмінність його вартості в просторі і в часі. Поодинокі брили золота о тій самій чистоті мають однакову вартість без огляду на це, звідкіля походять, тоді, коли більшість інших товарів не є однакова що до гатунку. Маємо, як відомо, багато різних гатунків пшениці. Майже кожде господарство вивозить инакше збіжя на базар, одно менше, друге більше очищене, не однаково висушене і т. д. Вартість пшениці дуже часто змінюється. По кождих жнивях, залежно від їх висліду, і то

не тільки від їх виступу в одному даному краю, але й в інших краях, прийшлося би наново означувати її основну вартість, котра знов би змінювалась навіть в часі між жнивими. Рішачою роль має при цьому також і висока вартість золота, через що саме вже в XIX. століттю почало воно випирати навіть срібло з обігу. З високою вартістю йде в парі і дешевість перевозу, з чим лучиться незмінність вартості в просторі. Французький економіст, Карло Жід, пояснює цю дешевість перевозу слідуєчим зіставленням: „Тягар, котрий чоловік може перенести на плечах, доходить до 30 кілограмів.

30 кг вугля представляє вартість*) ледви 1 франка,

збіжя	6	франків,
вовни	30—40	„
міді	50	„
слонової кости	700—800	„
сирого шовку	1.500	„
срібла	3.000	„
золота	100.000	„

Шляхотні отже метали, котрі пропорціонально до об'єму мають найбільшу вартість, за виїмкою дорогих каміннів, даються найлегше перевозити, через що їх вартість всюди є майже та сама. Коштом одної сотної частини своєї вартості, вчисляючи в це вже й видатки на обезпечення, дається срібло і золото перевести з одного кінця світа на другий, тоді, коли коштом перевозу такої самої кількості збіжя навіть при меншій віддаленню виносять майже його вартість.

Дорогих каміннів не можна прийняти за матеріальну основу гроша тому, що вони не дадуться довільно ділити і що їх вартість не є пропорціональна до їх ваги. Коли наприклад ми розібемо діамант на частини, то сила вартості всіх частей не є рівна вартості давнього цілого діаманту. При шляхотних металах є зовсім противно. Штабку золота можна довільно ділити. Кожда частина має вартість пропорціональну до свого тягару, а всі разом мають точно ту саму вартість, що ціла штабка.

*) Всі ці вартості передвоенні з 1908 року, подані в золотих франках. З одного кілограма чистого золота вибивано 3444,44 франків. В давній Австрії один кг. чистого золота представляв вартість 8280 корон.

Шляхотні метали не підлягають хемічним впливам повітря, води і дадуться без зміни переховувати хочби й найдовше. Цього не можна в ніякому разі сказати про пшеницю. Нешляхотних металів, наприклад міді, якої уживали старі Римляне, не вигідно уживати тому, що вони за мало цінні і поодинокі монети мусили би бути великі і за тяжкі. Ціннішою від золота платини не можна знову вживати за підклад гроша хочби і тому, що платини за мало на світі, щоб можна таку її велику скількість, яка потрібна на гроші, відтягнути від зужитковання в техніці.

Так отже в новіших часах тільки два шляхотні метали входять в гру як підклад валюти: це є золото і срібло. В останніх часах золото випирає щораз більше срібло тому, що через це гріш знову стає зглядно „лекшим“. Відношення вартості такої самої ваги золота до срібла змінюється на некористь срібла. Перед 1500 роком це відношення було 1:10, з початком XVIII. століття 1:15¹/₂, а тепер 1:40. Ріжні держави різно усталюють відношення вартості золота до срібла. Давня Австро-Угорщина 1:18-22, Росія 1:23¹/₂, Японія 1:32¹/₃. Вже при кінці XIX. століття стає срібло побічним грошем у відношенню до золота. Золото стає міжнародним грошем. Відношення вартості золота і срібла змінюється раз скорше, раз поволіше, але майже без перерви на користь золота. Держави були примушені постійно міняти законне означення відношення золотих і срібних своїх грошей. Це викликавало появу подвійних цін, інших в срібних монетах, а інших в золотих і потребу перетоплювання срібних чи золотих монет. Скоро переконалися всі, що найкраще було би перейти до виключно одного гроша, себто до грошової системи, яка в науці зветься монометалізмом (однометалевою валютою). При такій системі основним грошем є все один гріш золотий, або срібний. Всякий инший є побічним. Противенством до монометалізму є такий грошовий устрій, де золоті і срібні гроші мають однакові обігові права, а держава означає з гори стале відношення вартості срібла до золота. Такий устрій називається біметалізмом (подвійнометалевою валютою). Заведення виключно срібного гроша було неви-

гідним, а на перехід до золотого не дозволяла довший час за мала скількість золота.

Англія була першою великою державою, котра перейшла до монометалізму золотого. В 1774 році видано закон, що основним грошем є золотий фунт штерлінгів і що ніхто не може бути примушений приймати срібних грошей понад означену суму, в тім часі 25 фунтів штерлінгів, тепер 40 шілінгів. В обігу остали крім цього вище згадані вже банкноти, але право видавати банкноти мав вже тільки Англійський Банк (Bank of England). Ці банкноти кожної хвилини можна виміняти в банку на золото, так що посідання банкнотів є рівнозначне з посіданням золота. Один фунт штерлінгів є монетою золотою, важить 7·988 грама, має 20 шілінгів по 12 пенсів. Шілінги і пенси, як здавкові монети, вибивається зі срібла. Англійська мінниця і банк є обов'язані прийняти кождо скількість золота і вдати тому, хто принесе золото в штабках, тільки само золота в монетах без ніякої заплати за вибивання. Срібні монети вибивається тільки на рахунок держави, як здавкові монети.

Англійська грошева система є типічним прикладом золотого монометалізму.

Зразком двометалевої валюти (повного біметалізму) може бути давніший грошевий устрій Франції, котрий від 1803 р. позволяв на свободне вибивання в державній мінниці як золотих, так і срібних франків на рахунок кожного, хто приніс даний метал в довільній кількості. З одного кілограма менничого золота*) вибивано 3.100 франків. Кождий мусів приймати оба роди франків в неограниченій кількості. Відношення вартости золота до срібла усталено з хвилию введення франкової валюти як 1:15½. Центральний державний банк звичайно вимінював, але не мусів, срібні франки на золоті. Такий стан повного біметалізму не трівав довго. Відношення вартости золота до срібла на світовім ринку мінялося. За 1 кг золота можна було одержати вже не 15½ кг

срібла, але значно менше, нпр. 14 кг. Кождий, хто мав 1 кг золота в Парижі, міняв на 15½ кг срібла, вивозив срібло за кордон, там купував за 14 кг срібла 1 кг золота, привозив його назад до Парижа і тут знову вимінював в державній мінниці 1 кг золота на 15½ кг срібла і заробляв на тій заміні майже 1½ кг срібла, бо кошта перевозу були дуже малі. Це мало той наслідок, що з Франції вивожено срібло цілими кораблями до Індії. Гірший гріш золотий випер дорожшій срібний. Таке явище поьявляється всюди і за всіди там, де є подвійний гріш. Це явище, про котре знали вже грецькі економісти, пояснив і науково узасаднив англійський учений Грешам і тому в економічних науках називається воно — правом Грешама. В Франції переважає золотий гріш так, що уряд хоче навіть завести чисто золоту валюту. Срібний гріш відплив за кордон тому, що був там більше варті, ніж у Франції. Щоби все таки запобічи дальшій його утечі, французський уряд порозумівся з урядами Італії, Бельгії і Швайцарії, які мали подібну валюту і в 1865 р. заключили ці держави так звану Латинську унію монетарну, котра полягала на тім, що основним грошем є золотий франк (в Італії рівний йому лір), а зі срібних монет повну валюту, себто повну силу звільнювати від грошевих зобов'язань оставлено тільки монетам 5 тифранковим, котрі вибивано й дальше з такого самого матеріялу, як давніше, т. є. зі срібла 900‰. Всі інші срібні монети в тих краях ухвалено вибивати з гіршого матеріялу, а іменно з мішанини, в котрій на 1000 частей було всього 825 частей чистого срібла. Вимок, який зроблено зовсім непотрібно для 5-франківки на бажання Франції, був помилкою. По році 1870 заходить кардинальна зміна у відношенні ціни срібла до ціни золота. Срібло дешевіє, головне тому, що Німеччина, яка мала досі срібну валюту, завела у себе чисто золоту валюту і тому на міжнароднім ринку поьявилася велика скількість срібла. Ця зміна відбивається дуже некорисно на державах Латинської монетарної унії, тому що дешеве срібло починає напливати до них, там вибивають срібні 5-ти-франківки, міняють на золото, котре вивозять за кордон і там знову купують далеко більше срібла, яке знову

*) Один кілограм менничого золота мав 9000‰ чистого золота. Один кілограм чистого золота давав 3444·44 франки. З одного кілограма менничого срібла (9000‰ чистого срібла) вибивано 200 франків.

везуть нпр. до Франції і вибивають срібні п'ятифранківки і т. д. Це наражувало краї Латинської унії на страту всього золота і тому вже в 1878 році (5. XI.) заключили вони умову, на основі котрої припинено цілковито вибивання срібних грошей. Від тоді вище згадана спекуляція стала неможливою тому, що не було інтересу купувати срібло за кордоном, коли не можна його було вибити на гроші і перемінати тим способом на золото. Того самого року Данія, Швеція і Норвегія перейшли також до монометалізму золотого. Від тоді жадна держава не вибиває вже обігових срібних грошей. При срібній валюті остав тільки Китай, котрий щойно в 1890 році перейшов з мідяної валюти на срібну.

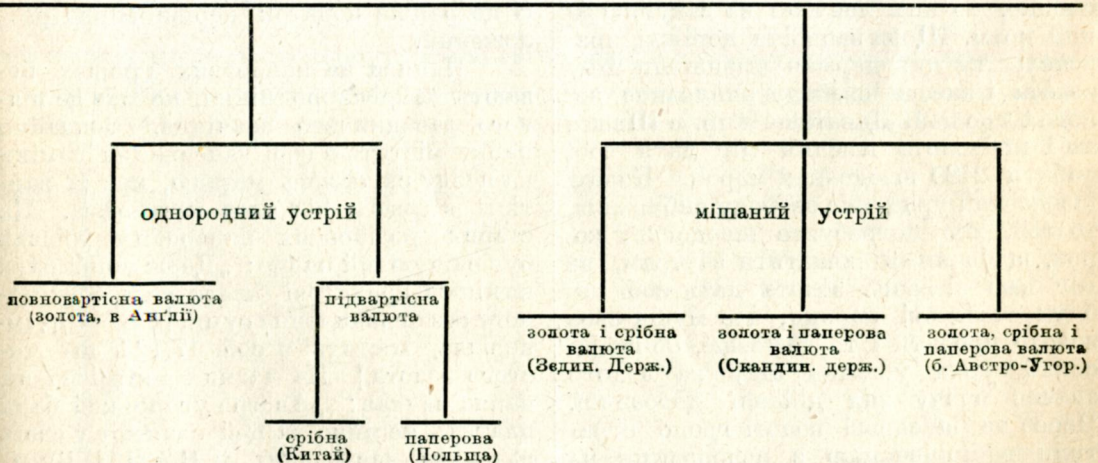
Давня Австрія мала до 1892 року валюту срібну. Основою був гульден, $\frac{1}{90}$ часті кильограма чистого срібла. По програвій під Садовою в 1866 впроваджено для покриття воєнних коштів паперовий гульден, невиміняємий на срібний, котрий однак ходив на рівні зі срібним. В 1867 р. вибила Австрія золоті монети — дукати, котрі мали тільки само золота, що 20 ф'яків, для закордонної торгівлі. Однак були це чисто торговельні монети для закордонних виплат і для заплати податку, а не для внутрішньо-державного обігу. Щойно в 1892 році впровадила Австрія золоту валюту. Від тоді грошовий устрій Австрії став мішаним. Головним грошем були: 1) золоті корони; 2) срібні гульдени, рівні

двом коронам, котрим оставлено їх характер правний, який мали досі, але яких більше вже не вибивано; 3) банкноти австро-угорського банку, яких не можна було вимінати на золото, але які банк зрештою тим, які мали закордонні виплати, міняв на золото. В внутрішнім обігу вони принималися на рівні з золотими коронами. Срібні корони, ніклеві і мідяні монети були здавковим грошем. Золота 20-коронівка важить 6.775 грама, містить на 1000 частей 900 частей чистого золота. З одного кильограма чистого золота вибивано 3 280 корон. З одного кильограма чистого срібла вибивано 231 корон п'ятикоронівками, а 239 корон однокоронівками. Дійсна вартість срібних корон мінялася залежно від ціни срібла. І так безпосередньо перед війною одна срібна корона варту була в однокоронівках 34, в п'ятикоронівках 36 сотиків. Корона в монетах ніклевих 20- і 10-сотикових варту була окол 25 сотиків.

Австрія мала золота дуже мало. Золоту валюту завела головню з огляду на потреби виплат за кордоном. У внутрішнім обігу були головню банкноти, яких однак не можна було вимінати без обмеження на золото. Мала вона отже валюту не золоту, а тільки позолочувану.

Представлені досі монетарні устрої, це устрої поредвоєнні. Найкраще дадуться всі вони представити ось такою схемою:

Схема грошових устроїв

Ціла та монетарна будова змінилася з вибухом світової війни. Всі держави, котрі взяли участь у війні, оперли свою господарку на паперовім гроші. Навіть неутральні держави у великій мірі перейшли на паперову валюту, головню тому, що свої закупни мусіли платити золотом. Вже з початком війни завісили вони виміну паперових грошей на золото та заборонили його вивозити. Для внутрішнього обігу випускали більшу кількість паперових грошей, котрі почали тратити на вартости в порівнянню з золотими, які з обігу вицوفано. Всім ясна стала різниця дійсної вартости паперового і золотого гроша. Ваяючи всіх держав сталися мішаними тому, що всюди існують паперові гроші, яких не можна вимінити на золоті гроші, а котрі мають на рівні зі золотими законну силу звільняти від зобовязань. Золоті гроші зникли зовсім з обігу, а в деяких навіть срібні і мідяні. Паперова валюта кожної держави має иншу силу купна залежно від господарського положення даного краю. Держави, які вели війну, а в першу чергу ці, які ту війну програли, мусіли видати для покриття воєнних коштів велику кількість паперового гроша, який не мав ніякого покриття і його купна сила що раз меншала, що найкраще бачимо по зрості цін в краю і в порівнянню з грішми инших держав. В неутральних державах, котрі війни не провадили, також вартість паперових грошей в порівнянню зі золотими змінилася, але на некористь золотих. До цих держав припливало золота щораз більше, бо ним плачено за закуплюваний крам. Щоби запобігти доріжні, правительства цих держав зменшили ціну золота і знесли свободу вибивання золотих грошей. Давнійше нпр. в Швеції за 1 кг золота кожний міг дати собі вибити 2480 шведських корон. Колиж шведський уряд змінив свободу вибивання, то той, хто потребував шведських корон, щоби ними заплатити за крам, не міг вже зі свого золота дати собі вибити шведські корони, але мусів своє золото продати і то дешевше, бо шведський уряд усталив ціну на золото значно низчу від дійсної довоєної. Через те шведські золоті гроші страшили в порівнянню з паперовими на вартости і тепер за шведську паперову

корону треба більше марок заплатити, ніж за золоту.

Паперовий гріш є це кавалок паперу, якого уживається в обігових цілях. Держава надає йому іменну вартість, яку означають уміщені на ньому знаки і написи. Його дійсна матеріальна вартість є надзвичайно мала. Маємо три роди паперових грошей: 1) репрезентаційний, котрий заступає тільки відповідну кількість готівки, зложеної в банках в металевих грошах — нпр. паперові долари заступають тільки срібні долари для вигоди в обігу; 2) кредитовий, котрий містить в собі приречення заплати, котрий видають нпр. банки і обіцяють вимінювати на металеві гроші. В дійсности він нічим не різниться від 3) паперового услівного гроша, котрий нічого не репрезентує і нічого не прирікає, а котрий пускає в обіг держава. Такий гріш має справді різні написи, нпр. 100 франків, і через це повстає немов би обітниця, що держава заплатить за нього дану суму, але знаємо, що це тільки фікція, що держава ніколи не виплачує їх готівкою в металевих грошах, бо не має тільки навіть всіх металевих грошей, кільку випускає паперових. Паперовий гріш є це своєрідний кредит примусовий, безтерміновий, безпроцентовий, за котрий не можна довжника скажити. Вартість його непевна, бо залежить виключно від волі держави, ограничена територіально тільки до даної держави, а поза її кордонами не має правної платничої сили і змінна залежно від кількості виданих державою грошей. Є це радше податок нерівномірно розложений.

Написи на паперових грошах бувають найрізномордніші, не має це ніякого засадничого значіння. Звичайно напис містить в собі запевнення виміни на певну кількість металу, хоч їх вартість є зовсім від того незалежна. На старих російських паперових грошах був слідуочий напис: „Державний банк вимінює кредитові білети на золоту монету без ограничення суми. [1 р. = $\frac{1}{15}$ імперіяла, містить в собі 17,424 дол. чистого золота.] На дазних австрійських напис звучав: „Австро-угорський банк платити негайно за цей банкнот у своїх головних заведеннях у Відні і Будапешті на домагання таку саму квоту в за-

жоннім металевім гроші." Як відомо, були це пусті слова. На банкнотах Американських Зєдинених Держав є тільки напис, що банкнот є законним платничим середником. На французьких грошах нема жадної правної декларації. На гривнях У. Н. Р. маємо напис: "Кредитові білети У. Н. Р. забезпечуються всім державним майном Республіки. Державні кредитові білети У. Н. Р. ходять на рівні зі золотою монетою. [1 гривня містить 8,712 долі щирого золота.]" На всіх є дописка, що їх фальшування карається, що очевидно не запобігає їх фальшуванню. В Галачині маємо тепер в обігу польські марки, на котрих є напис неподібний до жадного з вище наведених і якого не стрічаємо ніде в світі, а іменно: "Польська держава бере на себе відповідальність за виміну цього білету на будучу польську валюту у відношенню, котре ухвалить для польських марок установчий сойм." Безперечно, це дуже хитрий напис, ще більше нерозумний і шкідливий для польської валюти. Ці, що установляли цей напис, тишилися надією, що зможуть безкарно видавати необмежену скількість паперових марок без найменшого зобов'язання, тому що одного гарного дня сойм впровадить нову валюту, нпр. "злоте" і усталить, що за один "злот" треба буде платити нпр. тисячу чи десять тисяч марок і зразу паперові марки майже зникнуть, а паперових грошей буде дуже мало. Вони не подумали, що буде до того часу. Вони мабуть забули, що, як каже польський економіст Кжижановскі, Робеспієра завело під гільотину не що инше, як галас і обурення голодного парижського народу, котрому він давав що раз більше паперових грошей, а що раз менше хліба.

Зсадуваний вже французський учений, Карло Жід, пише: "Треба зазначити, що сумні наслідки уживання паперових грошей треба приписати скорше нерозумови урядів, ніж самій їх суті; а трапляються ці наслідки тільки тоді, коли уряд перейде певну границю і випустить за багато грошей. Для задоволеного уряду спокуса переступити цю формальну границю є звичайно дуже велика, тому то багато урядів її вже переступило і скінчило банкрутством." Як приклад наводить він Францію в часі великої революції. Як зна-

ємо, тоді у Франції видано було всього паперових асигнат на 45 мільярдів, банкнот на 100 франків варті був 35 сантимів, а пара черевиків коштувала 4 тисячі франків. До тепер (початок жовтня 1921 р.) Польща видала паперових грошей вже понад шість разів більше, сто марок варті вже в Ціріху всього біля 10—12 сантимів, а черевики коштують пересічно 14 тисяч марок. Французькими асигнатами виліплювано стіни. Про ті стіни повинні пам'ятати всі ці, що видають паперові гроші.

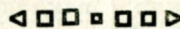
Упадок польської валюти є вислідом її економічного і політичного положення. Кордони не усталені, відносини зі сусідами не налагоджені, наднеко тяжить вічно мареву воєнних авантур, брак природних багатств, кепська господарка, велика армія, а головне брак довіря в першу чергу за кордону до Польської держави, це головні причини упадку її валюти. Ніякими технічними середниками, ніякими приписами і законами не можна її поправити. Переміна марок на "злоті" (очевидно знову паперові) ніщо не може навіть тоді, колиб вимінювано й мільон марок за один "злот", тому що за час війни багато людей в Польщі научилися і привикли жити без праці на кошт державного скарбу, а через це різниця між видатками і доходами Польщі так велика, що для її покриття Польща булаб примушена знову друкувати тим разом паперові "злоте". Змінилась би тільки назва, а не вартість. Збільшення числа паперових грошей збільшує ціни, а це знову викликає потребу нових паперців і так в колесо. Очевидно, що всьому мусить прийти кінець. В одній державі скорше, в другій пізнійше, але все одно прийде. Звишка цін дошкулують тільки бідним. Купці не скаржуться на це і тому не протестують проти нових емісій паперових грошей. Вартість "паперців" стає що раз менша. Люде тратять до них всяке довіря, вертають до виміни краму за крам, масла за сіль і т. п. Якщо скількість "паперців" і дальше збільшується, нагло приходить катастрофа. Уривається загальне припинання паперових грошей і вони стаються зовсім безвартісними. Зарядити лихови можна тільки через корінну зміну державної господарки. Треба в першу чергу старатися досягнути

рівновагу між прибутками і видатками в державнім бюджеті. За всяку ціну перестати вибивати дальші паперові гроші. Це звичайно можливе тільки при допомозі заграничної довготермінової позики, о яку саме Польща забігає і старається всіма силами. Зменшити непродуктивні державні видатки, нпр. на непропорціонально велику армію. Збільшити продукцію і вивіз за кордон так, щоб торговельний біляве був чинний, себто щоб вивіз перевисшав привіз, що може статися тільки через заборону привозу дорогих закордонних товарів, до речі нікому непотрібних, як перфуми, шампанські вина, чеколяду і т. п. Це, очевидно, можливе тільки при розумній управі закордонної політики. Польща нпр. не може здержати припливу цих непотрібних французьких товарів тому, що дозволом на їх ввіз і яншими руйнуючими державне господарство привілеями для французьких капіталістів платить Польща за попертя Франції в своїй імперіялістичній політиці. Досі всі подібні грошові господарки кінчилися катастрофою.

При таких катастрофах тратять найбільше саме найбільшні верстви на-

селення. Справдішні капіталісти готівки не держать, мають отже паперових грошей відносно дуже мало. Такі грошові катастрофи кінчаються дуже прикро для держав, вони часто потягають за собою їх упадок, а стало радикальну зміну державного устрою.

Ці грошові клопоти приневолювали людей призадумуватися над тим, чи не далось би взагалі усунути гріш. Такі спроби появляються вже дуже давно. Найславнішою була спроба Англії Овена, котрий в 1832 р. оснував колективне господарство, в котрім зніс гроші. За все плачено крамом, при чому мірилом вартости і посередником виміни було число годин, зужитих на його продукцію. Ця спроба скінчилася повною неудодею. В останніх часах стараються люде усунути гріш, зглядно звести його уживання до мінімум при допомозі переказового і чекового обороту. Тим способом осягнено значне зменшення уживання гроша. $\frac{4}{5}$ всього обороту німецького державного банку відбувається без уживання грошової готівки. Найбільше поширений такий оборот в Англії, де замість грошей уживають загально чеків.

Які віри визнають люде на світі.

I. Віри на світі.			II. Віри в Європі.			
На світі живе тепер около 1.690 мільонів людей.			В Європі живе понад 460 міль. людей.			
В і р а			Міл.	Відс.	Міл.	Відс.
Християне	католики	293	17.3	206	44.4	
	православні	125	7.4	118	25.5	
	протестанти	216	12.8	113	24.6	
Магометане		221	13.1	13	2.8	
Браманді		224	13.3	—	—	
Будисти		476	28	—	—	
Мойсеевої віри		13	0.8	10	2.2	
Погане й люде без віри		111	6.5	2	0.4	

ІНВАЛІДИ.

Написав ОСИП ГОЛИНСЬКИЙ.

Коли по краю залунав клич: „До збруї!“, наша молодь пішла на криваве поле, до бою за волю рідної країни. Пішли селяне від плуга, робітники від варстатів, інтелігенти від умової праці, і всіх їх приодягав сірий однострій, під котрим у кожного однаково було серце для рідної справи. І довго наше горде військо наставляло свої груди на ворожі стріли, довго боронило воно свої Батьківщини перед переважачими, добре озброєними, одягненими і обутими силами. Наші стрільці не чули зимна, коли босими ногами йшли до наступів під Черемислем і Городком, не чули спраги, коли —

Та ще більше вернуло домів — каліками, яких життя в тепер одною мукою, одною великою скаргою, одним непомірним терпінням. Бо й той чоловік, якому сьогодні вічна пітьма закрила денне світло, і той, який без рук, чи без ніг і тисячі, тисячі подібних, — всі вони мали якісь свої цілі, якісь ідеали, якісь змагання, з котрими тепер мусіли на все попрачатися.

А вони пожертвували себе для нас і за нас, для нашої спільної справи, тож нашим обов'язком нині прийти їм на поміч.

Група найтяжчих інвалідів.

палені горячкою — падали у страшних судорогах тифу на широких стінах Великої України, не чули болю, коли зносили надлюдські терпіння в Домбю, Стшалковій, Вадовичах і Тухолі.

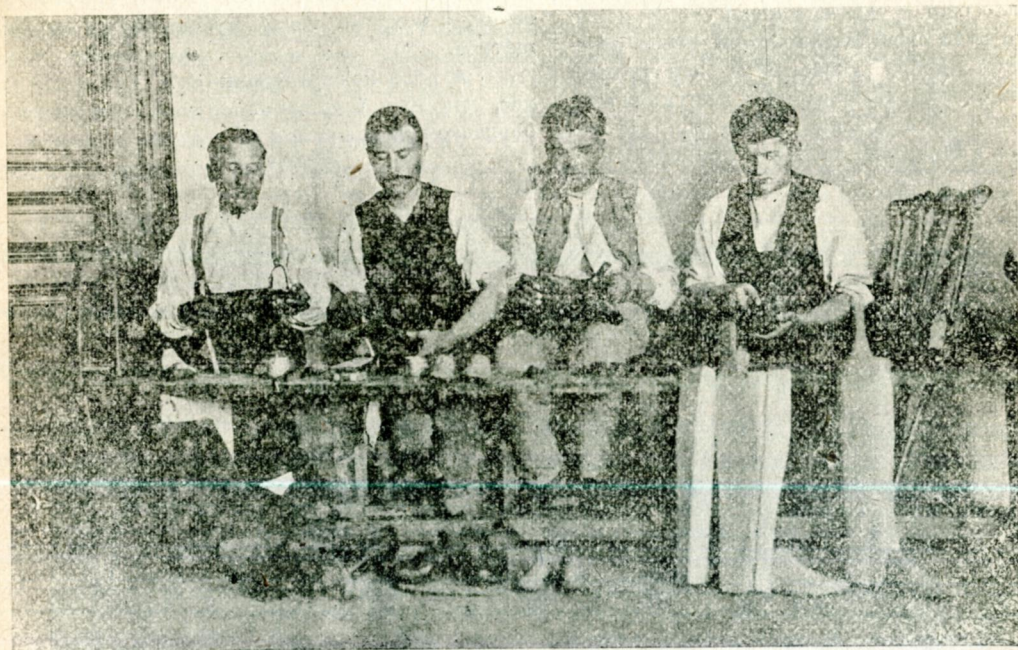
Чимало з тих, що йшли з піднесеним чолом в бій, не вернуло вже більше. Багато своїми білими кістями засіяло рідну землю з вірою в це, що з їх костей зродяться нові борці за права народу.

Міжнародна Конференція в 1920 р. в Брукселі вирішила, що обов'язком кожної держави є зайнятися тими інвалідами, які мешкають на області, що остає під її владою, без огляду на це, під яким стягом вони служили. Та ми і під тим оглядом не маємо щастя. Роки минають, а правне становище нашого краю все ще не вирішене. Ті, що мають в нашій країні власть, тягнуть лише користи та не мають

найменшої охоти брати на себе припадаючи на них тягарі.

Тому вже в маю 1920 р. Самаританська Секція при У. Г. К. у Львові заходами д-ра М. Панчишина і д-ра М. Музики взяла на себе обов'язок опіки над українськими інвалідами. Не було мови про це, щоби справу як слід розв'язати, бо на це треба величезних грошових засобів, якими може розпоряджатися тільки держава. Ходило о те, щоби найбільшій з поміж інвалідів дати можливість найскупнішого прожитку, щоби тих, які свою кров проливали за нас, не примушувати витягати руки о милостиню від ворога. Та при теперішніх обста-

Та при великій кількості справ, якими займалася Сам. Секція, праця в цім напрямі була понад її сили. Тому в червні 1921 р. зав'язалася окрема „Секція опіки над інвалідами“ при У. Г. К. у Львові, якої головою вибрано д-ра І. Курівця. Новооснована Секція перебрала на себе всі справи інвалідів і розвиває чимраз ширшу діяльність. Передусім переводить вона статистику інвалідів, щоби своїм жаданням до різних чинників оперти на конкретних даних. У вартатах, заложених в Українським Домі Інвалідів ще на початку 1921 р. старанням Сам. Секції, головню з жертв наших американських емігрантів, вчаться інваліди

Інвалідська шевська майстерня в Укр. Домі Інвалідів.

винах і їдці — здавалося би — дрібничка вимагала величезного накладу праці. До отворення захисту для інвалідів треба було інвентаря, одягу, харчів, одним словом всього, чого наша, вимучена реквізиціями та звичайними грабунками суспільність не могла дати. Прохання до різних закордонних Товариств Червоного Хреста і старання у центральних польських властей тривали пару місяців. Та все таки вже у вересні 1920 р. отворила Самаританська Секція Захист для інвалідів у Львові при вул. св. Софії ч. 25, у домівці, відступлений на цю ціль Товариством „Дністер“. Крім того по змозі сил помагала вона щиро безталанним і забутим інвалідам підмогами в грошах, харчах або в одягу.

шевства і шлюсарства. З фондів, зібраних при всяких можливих нагодах, закуповується потрібні харчі, розділюється підмоги на закупно протез і т. д.

Є надія, що мимо численних перепон буде в недовгій часі основана торговельно-промислова спілка, якої філії розійдуться по цілм краю. Одначе до сього треба роздобути закладовий капітал, щоби нашим нещасним борцям дати можливість до життя. До співпраці над забезпеченням українських інвалідів мусять стати ціла суспільність. Ходить о людське діло: поміч пострадавшим за добру справу. А одночасно й користь для суспільности: Доцільне використання охоти до праці серед інвалідів.

БОРотьба за волю.

(Огляд подій за час від жовтня 1920 до кінця вересня 1921.)

Написав Д. ДОЛИНСЬКИЙ.

І. Спроби громадського об'єднання.

Неоднородний протибільшевицький фронт. — Змагання до громадського об'єднання. — Основання Всеукраїнської Національної Ради у Відні. — Приготування підкопу під Всеукр. Нац. Раду. — Чвирка: Греков — Макаренко — Кривецький — Андриєвський і їх декларація. — Непорозуміння між представниками Західної і Східної України. — Кінець В. Н. Р. — Рада Республіки в Тарнові і її початки. — Універсал Ради Республіки до українського народу. — Парламентарне міністерство В. Прокоповича. — Постанова про фінансово-економічну політику У. Н. Р. — Праця Ради Республіки. — Партійно-особисті незгоди і заник Ради Республіки.

Жовтень 1920 року був важливий своїми подіями. З одного боку Поляки підписували в Ризі попередній мир з більшевиками, а з другого боку велася збройна боротьба проти них силами Голови. Отамана С. Петлюри, Б. Савінкова (ген. Балахович і Перемикін) та південно-російського правительства під проводом ген. Врангеля. Найповажнішим противником більшевиків був без сумніву ген. Врангель. Отже він став тим осередком, до якого тягнулися всі інші, менші сили, що змагали до очищення хочби частини б. російської імперії від більшевиків. Гол. От. Петлюра шукав способів, щоби увійти в близьке порозуміння з Врангелем та з представниками козацьких республік Кавказу, Дону і Терек. Але в головній квартирі Врангеля гостював уже голосний зі своїх москвофільських виступів Моркотун, голова „Українського Національного Комітету“ в Парижі. Він всміє вже зговоритися з урядом Врангеля та погодився з ним на отсих основах:

- 1) Визнання засади федерації яко підстави май-

бутньої російської держави, 2) послідовна реалізація земельної реформи на тих областях (України), які будуть здобуті військами Врангеля і 3) рішуча відмова з боку Врангеля переговорювати з українськими самостійницькими організаціями.

Гол. Отам. Петлюра хоч не був в порозумінню з ген. Врангелем, тільки з другою російською протибільшевицькою силою, з Б. Савінковим і його військовими організаціями, все таки уважав тодішній час відповідним для боротьби з совітськими військами. Значна частина української області була вже обсаджена військами ген. Врангеля, військові відділи Б. Савінкова наступали на Білорусь, а С. Петлюра перейшов Збруч і здовж Дністра дійшов за Ямпіль, крок за кроком випираючи більшевицькі війська. Та нагло заскочили війська У. Н. Р. великі несподіванки. Світова Росія і її філія — Радянська Україна підписали в Ризі дня 11. жовтня 1920 р. передвступний мир і — увільнявшись від польського фронту, всі свої сили кинули проти Врангеля. Війська південно-російського уряду, що були обсадили значні простори України, стрінула та сама доля, що попереднього року армію Денікіна. Вони — як кажуть більшевики — скопилися в Чорне Море. Після того весь натиск червоної армії звернувся проти Петлюри. В листопаді 1920 р. постягла армія У. Н. Р. велика катастрофа. Вона була приневолена відступати на територію Східної Галичини під „опікунчі“ крила польської влади. Тут зажадали від неї Поляки згідно з постановами своєї попередньої мирної угоди з більшевиками зложення зброї. Польська військова влада мала намір „здепо-

нувати" (як в 1919 р. в Кам'янці), себ-то попросту забрати ціле військове майно У. Н. Р., та в тому перешкодив їй французський генерал. Військо У. Н. Р. в силі около 20 тисяч людей інтерновано в різних таборах, як: Ланьцут, Каліш, Олександрів і т. п. Уряд У. Н. Р. спинився спершу в Станиславові, але забарив там недовго. Польській владі було не вигідно держати ййго на українській території. Могла явитися небезпека, що той уряд під впливом польської адміністрації у Східній Галичині міг з часом визбутися своїх „союзницьких“ симпатій. А це у всякім разі не лежало в інтенціях Поляків — тим більше, що мир з більшевиками не був ще окончний, отже Наддніпрянці могли ще пригодитися Польщі. Треба було відгородити Наддніпрянців від місцевих, східно-галицьких впливів, а що вони не проявляли охоти добровільно покинути Станиславова, то їх силою переведено до Тарнова, котрий вже мав деяку традицію як осідок Гол. От. Петлюри.

Після останньої катастрофи і останнього дотепер українського збройного і організованого виступу проти більшовиків на Великій Україні — в політичних та громадських колах загострилося почуття відповідальности за дальшу долю визвольної боротьби, за дальшу долю Батьківщини. Виявилось, що всі спроби поодиноких осіб чи партійних гуртів не довели до нічого. Стало ясным, що український нарід тільки тоді міг вдержатися проти своїх ворогів, коли виступав одноцільно, зорганізовано — чи то під проводом Української Центральної Ради чи Українського Національно-Державного Союзу. Після стільки невдач зродилося стихійне змагання до громадського об'єднання, до гуртовання розпорошених сил — як основи до дальшої акції. І от ця воля до об'єднання створює аж два органи, котрі ставлять своєю метою піклуватися національно-державною справою, а саме: Всеукраїнську Національну Раду у Відні і Раду Республіки в Тарнові.

Дня 27. грудня 1920 р. заступники українських політичних партій та організацій суцільної української території, отже Галичини, Буковини, Великої України та Кубані, прийняли постанову про основання міжпартійного політичного об'єднання під назвою „Всеукраїнська Національна Рада“. Уложено статут цього всеукраїнського об'єднання, означивши число всіх місць в Раді на 75. З того на Велику Україну припало 45 місць, на Західну Україну 18 місць, на Кубань 7 місць і на міжтериторіальні організації 5 місць. До Всеукр. Нац. Ради приступили всі українські політичні партії крім кому-

ністів, крайніх соціалістів революціонерів, соціальних демократів і найправіших елементів. Таким чином у Всеукр. Нац. Раді зішлись заступники трьох територіальних державних одиниць, що в процесі національно-визвольних змагань самоозначилися в окремі державні організми. Не ставлячи своїм завданням перебирати державні функції котрогонебудь з тих державних організмів, Всеукр. Нац. Рада поклала своєю метою усувати заострення між державними осередками тих організмів та допомогати справі визволення українського народу. Всеукр. Нац. Рада символізувала собою Соборну Україну і під тим оглядом її значіння було дуже велике. Одночасно була це вільна трибуна для всіх, що стогнали в ярмі ворожої окупації або находилися в надто важкій „союзній опіці“.

Засади діяльности Всеукр. Нац. Ради, котра розпочала свої наради 4. січня 1921, знайшли свій вислів в постановах, прийятих на першій сесії Загальних Зборів Ради дня 12. лютого 1921 після основної дебати в днях 2., 3., 4. і 12. оютого. Ті засади заключаються в уоснованню і закріпленню отсих постанов:

І. Правно-державне становище українських земель.

а) Українська Народня Республіка.

Україна на основі переяславського договору з 1654 року з московським царем ніколи де jure не переставала бути незалежною державою, а фактично була цього позбавлена односторонніми актами зі сторони московських царів на протязі XVIII. століття шляхом насильства.

По розпаді колишньої російської імперії Україна волею українського народу через Українську Центральну Раду відновила на основі своїх історичних прав та принципу самовизначення народів свою державність і проголосила себе універсалами Ради з дня 7. (20.) листопада 1917 року і 9. (22.) січня 1918 року суверенною, незалежною Українською Народньою Республікою.

б) Західно-Українська Республіка.

По розпаді колишньої Австро-Угорської монархії західні українські землі, що входили в її склад, оголосили себе через Українську Національну Раду, рішенням з дня 19. жовтня 1918 року Незалежною Західно-українською Республікою, відновляючи своє старе державне право колишньої галицької держави.

в) Зєднання Західно-української Республіки з Українською Народньою Республікою.

Ухвалою Української Національної Ради з дня 3. січня 1919 р. в Станиславові прого-

лошено з'єднання Західно-Української Республіки з Українською Народньою Республікою.

Цей акт стверджено також особною постановою Всеукраїнського Трудового Конгресу дня 22. січня 1919 р. в Києві, та законом тогож Конгресу з дня 28. січня 1919 р. про тимчасовий устрій Української Народньої Республіки.

При цім прийнято застереження Української Національної Ради в дня 3 січня 1919 р. про державні права Західно-української Республіки до часу вирішення справи злуки Всеукраїнськими Установчими Зборами.

Незалежно від цього козацькі республіки Дону і Кубані, заселені в переважній або значній частині Українцями, заявлялись за Союзом з Україною та були Україною взаємно визнані.

Констатуючи отсе правно-державне становище українських земель, Всеукраїнська Національна Рада заявляє, що ідеалом українського народу є з'єднання всіх українських земель в одній суверенній соборній державі, розуміючи соборність як спілку держав на певних державно-правних умовах.

II. Міжнародне становище й українська справа.

З огляду на те:

1. що висунуті світовою війною, російською революцією і розпадом російської та австро-угорської монархії національно державні проблеми ще досі в переважній частині не злагоджені;

2. що прилучення до новоутворених, зглядно територіально збільшених, існуючих перед тим держав чужих національно територій, не скріплюючи внутрі тих держав, творить зародки не тільки внутрішніх заклопотів в тих державах, але й оружних конфліктів в міжнароднім масштабі;

3. що держави антанти, не противлячись імперіялізмови деяких новоутворених держав, а з особна Польщі, стали в суперечність до проголошених ними самими принципів самоозначення і національної єдності поневолених народів;

4. що таким своїм поступованням держави антанти, в уділ яким припало ліквідувати світову війну і політичну карту Європи, на основі самоозначення народів перемінити, не тільки не позискали симпатій цілого ряду народів Сходу Європи, але й викликали більше або менше невдоволення певних кол власної суспільності;

— Всеукраїнська Національна Рада уважає, що непевний стан річей на Сході Європи,

який може перенестись і на цілу Європу, є наслідком дотеперішньої хибної політики держав антанти та спроневерення ними в ряді випадків принципу самоозначення і національної єдності народів.

Оцінюючи так міжнародне становище, Всеукраїнська Національна Рада разом з тим уважає, що цей стан річей містить в собі об'єктивні можливості, що українська державна справа буде висунена на чолі міжнародної політики, як головна національно-державна проблема Сходу Європи.

III. Спроби реставрації Росії.

З огляду на те:

1. що російське громадянство взагалі, а спеціально московські більшовики, ці спадкоємці російського великодержавства, не можуть примиритися з фактом розпаду Росії і під ріжними претекстами розпочали військові інвазії на новоутворені держави, а Україну це вже в третє безуспішно намагаються окупувати і поневолити та до єдиної Росії втілити;

2. що держави антанти, не зрозумівши в свій час цілком природного розпаду колишньої Росії і поступового значіння сього факту, на протязі 1919—1920 років робили проби, під претекстом повалення більшовицької влади, відбудувати єдину Росію, спомагаючи реставраторські заходи російської реакції, на чолі з Колчаком, Денікіним і Вранглем і відмовляючи всякої помочі Українцям в обороні своєї державності;

— Всеукраїнська Національна Рада уважає намагання і московських більшовиків і російської реакції та інших напрямків російських імперіялістів до відбудови колишньої Росії противними свободі і самоозначенню народів, а політику держав антанти в справах бувшої Росії хибною, бо дотеперішнім результатом тої політики було лишень скріплення московського більшовизму внутрі і на вні, та обезсилення української національної армії, яка єдина головню ставила досі фактичний опір поширенню більшовизму поза дотеперішні його межі.

Колишня Російська Імперія, розпавшись в 1917. році на ряд поодиноких національних держав, в наслідок своєї імперіялістичної політики та внутрішнього централістичного укладу, як також через економічні протилежності поміж поодинокими територіями та вікову національну політику гноблення народніх мас і цілих народів, — нині на завжди дерестала існувати і ніякі сили вже не можуть її відбудувати.

Всеукраїнська Національна Рада вважає цей розпад Російської Імперії цілком природним і відповідаючим інтересам поступу та розвою культури і господарських сил народів Сходу і цілої Європи.

IV. Проти польського посягання.

Відновивши в 1918 році після вікової неволі свою державність, Польща негайно виявила свої імперіялістичні тенденції і користуючись ласкою деяких держав антант, почала робити спроби поширити свої кордони поза свої етнографічні межі.

Польща не визнала факту утворення державності на українських землях колишньої австро-угорської монархії і розпочала війну проти Західно-Української Республіки.

Галицька армія героїчно боронила свою батьківщину, поки не були кинуті проти неї зорганізовані й озброєні антантою дивізії Галера, що й вирішило боротьбу. Армія Західної України, позбавлена зброї й амуніції, примушена була покинути Галичину, щоб взяти активну участь в боротьбі за волю Великої України.

Мирова Конференція держав антант дозволила Польщі постановами з дня 25. червня і 11. липня 1919 р. вести військові операції в Галичині аж до Збруча, нібито проти більшовиків, що привело до окупації Східної Галичини.

При цім держави Антант зробили застереження, що в будуччіві доля Східної Галичини буде вирішена на основі самоозначення населення, отже справа державної приналежності цього краю остала для них отвореною, а зверхві права над цєю областю колишньої Австрії застерегли ті держави собі.

Дальшу частину з оглядів цenzурних в оригіналі годі подати. Говориться в ній про польську господарку в Східній Галичині, констатується, що населення українських земель б. Австро-Угорщини самоозначило себе 19. жовтня 1918 р. і ставиться віповідні домагання до держав Антант.

V. Про союз між Польщею й Урядом Української Народньої Республіки.

У важких обставинах, коли Велику Україну поневолила Совітська Росія, Галичину окупувала Польща, а боротьба на три фронти — проти більшовиків, Денікіна і Польщі — скінчилася невдачею, керівники Української Народньої Республіки почали шукати спільників проти головного свого во-

рога — московських імперіялістів і заключили з Польщею в квітні 1920 року певний союз, для спільної боротьби проти Совітської Росії.

Ця політична комбінація скінчилася одначе повною невдачею, а то тим більше, що Польща, використавши тяжке положення уряду Української Народньої Республіки, прилучила до своєї держави значні українські території і уаискала інші користи.

В рішучу хвилину Польща, використавши для себе українську військову силу, не додержала умов договору і пішла на мирові переговори з Совітською Росією, без участі уряду Української Народньої Республіки, та визнала інценізовану Москвою совітську владу на Україні.

Всеукраїнська Національна Рада заявляє, що за договори Української Народньої Республіки з Польщею, якими визначено між ними границі між Польщею і Україною, український народ не може прийняти на себе ніякої відповідальности.

VI. Про політику держав антант супроти Совітської Росії.

Московські більшовики, використавши всякі помилки антант в їх політиці, вийшли переможцями не тільки на Сході Європи, але встигли поширити в значних розмірах свій вплив також на внутрішнє життя держав Європи та Азії.

Держави антант, сконстатувавши неможливість шляхом інтервенцій повалити більшовицьку владу в Росії та з причини внутрішньої політичної і економічної кризи, примушені нині стати на шлях самооборони і устанавлення миру з Совітською Росією.

Всеукраїнська Національна Рада одначе перекована, що всякі проби устанавити мир на Сході Європи, доки там панують московські більшовики, не дадуть ніяких результатів, що військові операції припинилися там лише тимчасово, та стверджує, що український народ не припинив своєї боротьби за визволення, противно, ще з більшою силою ніж досі веде боротьбу оружними повстаннями проти чужинців окупантів.

Доки панують на Сході Європи московські більшовики, не буде політичного спокою в цілій Європі, а зруйноване війною народне господарство не можливо налагодити без правильних торговельних зносин зі Східною Європою, чому на перешкоді стоїть власне більшовицька політика й економічна система.

Всеукраїнська Національна Рада при цім стверджує, що український народ прагне миру і добрих відносин з сусідніми народами.

основаних на взаємнім невторчуванні у внутрішні діла, та пошанованню принципу самоозначення народів, але цьому стоять на перешкоді імперіалістичні змагання Росії і Польщі,

VII. Про більшевицьку окупацію Великої України.

З огляду на те, що Совітська Росія, бажаючи за допомогою того уряду, який тримається на Україні, за всяку ціну утримати Україну в своїх руках на становищі колонії, щоби експлуатувати її великі багатства, як то було за царських часів, робить спроби перед опінією Європи, а особливо робітництвом, оправдати окупацію українських земель тим, що проголосила Україну суверенною радянською соціалістичною республікою, сподіваючись цим сфальшувати опінію світу, яка ще не зовсім поінформована про відносини на Сході Європи, —

Всеукраїнська Національна Рада стверджує:

1) що уряд Радянської України ніколи не був обраний українським народом, лише силою накинений українському населенню Москвою і зложений з чужинців;

2) що український народ безліч разів робив великі повстання проти цього уряду і його системи та продовжує далі, цю свою боротьбу;

3) що українські політичні партії твердо стоять на ґрунті суверенної України з демократичним урядом;

4) що навіть українські комуністи були і нині в проти російської окупаційної армії та терору.

Через те Всеукраїнська Національна Рада отсим заявляє, що всякі договори, підписані цим урядом в імені України і про Україну, з ким би не було і про що не було, вважає недійсними, позбавленими законности і Україну та її народ не обов'язуючими.

VIII. Держави антанти і самоозначення народів в Росії.

Констатуючи факт, що держави антанти, признавши де іще деякі нові держави на території колишньої Росії, на своїй конференції в Парижі в січні 1921 р., цим самим признали факт розпаду Росії і стають на правильний шлях в своїй політиці на Сході Європи, та уважаючи, що тільки визнання всіх новоутворених держав на території бувшої Росії може стати базою для установлення там миру, — Всеукраїнська Національна Рада сподівається, що держави антанти признають самостійну

державність українського народу, та допоможуть йому установити на своїх землях республіканський лад на основі парламентаризму й організувати національну владу, яка забезпечувалаб йому національно-культурний розвиток та його соціально-економічні інтереси.

IX. Українські державні центри.

Зважаючи на те, що в процесі боротьби українського народу за свою волю та державність на українських землях утворилося три державні центри: У. Н. Республіки, Галичини і Кубані, що міжнародне становище їх зовсім неоднакове, а відносини з сусідами у них дуже складні, —

Всеукраїнська Національна Рада визнає доцільним, щоби кождий український державний центр автономно провадив в нинішніх умовах боротьбу свою за державність, не втручаючись один в компетенцію другого, але керуючись ідеалом національної єдності і соборної державности.

X. Завдання Всеукраїнської Національної Ради.

Будучи ідейним національно-громадським центром, Всеукраїнська Національна Рада ставить своїм завданням допомагати усім українським державним територіям в їх боротьбі, впливаючи на кождий державний центр в напрямі платформи Ради до можливої згоди між ними, щоби підчас остаточного вирішення східно-європейської проблеми всі три державні центри однодушно і з однаковими вимогами виступили перед рішаччими чинниками в обороні наших безспірних і справедливих національно-державних прав.

Констатуючи героїзм нашої національної армії, яка в неможливо тяжких умовах провадила боротьбу з усіма ворогами суверенности України, і вірність широких мас народу своїй народности і власній державности, про яку свідчать безперервні протибільшевицькі повстання, та орієнтуючись тільки на власні сили свого народу, Всеукраїнська Національна Рада поробить всякі заходи, щоби по своїм силам і розумінню допомогти народови в його боротьбі та прискорити час його визволення з тяжкої неволі, а нашому кравви забезпечити можливість нормального державного розвитку.

В цих резолюціях представництво трьох українських державних організацій, що вже були конкретно зарисувалися серед східно-європейського революційного хаосу, однодушно дало оцінку минулого, підвело під спільний знаменник сучасне та намітило напрямки даль-

шої праці задля здійснення загально-національного державного ідеалу. Виконавчий Комітет Ради підготовляв оборону українських інтересів на міжнародній арені, та якраз серед тої роботи ненадійно постиг Всеукр. Нац. Раду важкий удар.

Існування Всеукр. Нац. Ради, котра встигла добути собі признання на українській території, а повагу серед політичної еміграції, перехреснувало пллями багатьох чинників. Розуміється, що проти Всеукр. Нац. Ради були всі окупаційні влади на українських землях. Польща, що постійно намагалася — і то не без успіху — розбивати українську єдність, і тепер повернула свої сили на те, щоби розбити Всеукр. Нац. Раду, щоби роздробити українські сили. Ясно, що проти Всеукр. Нац. Ради був і Гол. От. Петлюра, побоюючи, що Рада створить новий уряд і виступить як єдиний повноправний державний орган всіх українських земель.

Довгий час йшла підпольна робота проти Всеукр. Нац. Ради, одначе ніхто не сподівався, щоби вік в плечі всадили їй люде, що самі були членами Ради і виставляли себе оборонцями її незалежності та соборності. Дня 14. марта 1921 три члени Всеукр. Нац. Ради від партії самостійників-соціалістів: ген. Греков, О. Макаренко і Ів. Кривецький та член Директорії У. Н. Р. О. Андрієвський — поза плечима Ради, без відома інших партійних угруповань та громадських кол — подали до польського уряду ось таку декларацію в польській мові, яку подаємо в українськiм перекладі:

Зібрані представники українських партій і угруповань, зваживши теперішній момент, вважають за невідкличне усталити, що слідує:

I. Уряд отамана Петлюри в теперішньому його складі доказав собою безумовну нездатність до здійснення національного відродження України і звільнення територій від більшовицької окупації.

II. Уряд от. Петлюри мусить бути змодифікований і доповнений елементами, які репрезентують сфери народні, політичні і демократичні України.

III. Народний український уряд повинен змагати до увільнення України від більшовизму і анархії, та усталити в краю демократично-республіканську систему і суспільний лад.

IV. Народна українська республіка мусить увійти в тісний військово-політичний і економічний союз з Польщею і Францією.

V. Животним інтересом української республіки є сконсолідована і тривала екзистенція польської держави.

VI. Усі порозуміння і договори, заключені дотепер поміж Польщею і Україною, мусять зберігти свою силу і мусять бути доповнені новими трактатами, корисними для обох держав.

VII. З огляду на те, що справа Східної Галичини є внутрішньою справою польської Річипосполитої, народний український уряд заявляє в тій kwestії своє цілковите *desinteressement* (незаінтересованість, байдужність).

VIII. Зеднані міродатні суспільні і національні кола України мусять безпроволочно звернутися до держав Антанти з метою узискати їй підмогу і протекторат для спра України, окупованої більшовиками.

Ген. Греков, Др. Андрієвський,
О. Макаренко.

До цієї декларації додано ще й засвідчення, на основі котрого якийсь „Союз партій і політичних українських угруповань“ уповажнює др. О. Андрієвського і підпол. С. Чернушенка вести пертрактації і заключити вступний договір з польським урядом „згідно з постулатами декларації Народньої Української Ради“.

Якраз в місяць після одностинного ухвалення наведених в горі резолюцій Всеукр. Нац. Ради заявила ця аномальна декларація. Очевидно, що це мусіло довести до розвалу Ради. Дня 20. квітня 1921 західно-українська територіальна група, заскочена огидною зрадою, відкликала з Всеукр. Нац. Ради усіх своїх членів.

Непорозуміння між територіальними групами Західної і Східної України почалися вже в половині лютого, коли Президія В. Н. Р. відмовлялася скликати засідання Ради без подання причин. Дня 4. марта самостійники-соціалісти, члени В. Н. Р. несподівано зажадали висилки делегації Ради до Парижа. Коли у відповідь на це Західно-українська територіальна група домогалася від Президії і Виконавчого Комітету Ради негайно приступити до реальної громадсько-організаційної роботи та повести послідовну оборону українського народу згідно з платформою й основними резолюціями Ради з 12. лютого, то деякі представники наддніпрянських партій почали ставити обструкційні внесення, а опісля zdeкомплегували засідання Виконавчого Комітету. Вкінці 16. квітня виявилася, що деякі члени В. Н. Р. таким поступованням закривали свій ганебний політичний крок на некористь західно-

українських земель Чотири дні пізніше перестала існувати Всеукр. Нац. Рада. До речі сказавши, наведену в горі декларацію подано тільки підрядному референтови в польськiм міністерстві закордонних справ. Сам міністр Сапега не хотів говорити з політичними комі-явожерами — мимо того, що вони заявляли свою незаінтересованість в справі Східної Галичини. Цей ганебний поступок в час спараліжовано, і він не привів під політичним оглядом більшої шкоди, але західно-українські представники не могли довше пробувати в одній організації із зрадниками, а крім того не було певности, що у відповідній хвилі не повториться друга подібна історія.

Другим громадсько-політичним органом, котрий мав розпочати нову добу в історії Наддніпрянської України, була Рада Республіки в Тарнові. Після невдатного походу за Збруч, після самодержавства поодиноких партій, зглядно їх управ, після довгого й розкладового періоду буйно-анархічної отаманщини, серед політичної еміграції Великої України, що опинилася на польській території, зросло й поглиблювалося змагання до об'єднання. Між різними течіями, що представляли політичну еміграцію, активний чинник в українськiм державнім будівництві — і правительством У. Н. Р. прийшло до компромісу. З'явилася змога і потреба утворити представницький орган, котрий згодом, найшовшись на українській державній території, мав передати свою владу повноправному народньому представництву. Дня 9. січня 1921 р. появилася закон про „Раду Республіки“. На основі 1-шої статті цього закону Рада Республіки являється „тимчасовим зверхнім органом народньої влади, якому належить повнота влади“.

В склад Р. Р. на основі певного ключа увійшли представники політичних партій та громадських організацій (професіональних, економічних, культурних), як також представники національних меншостей. Поза Р. Р. лишилися тільки найкрайшійші праві і найкрайшійші ліві елементи.

Дня 3. лютого 1921 відбулося в Тарнові святочне відкриття Р. Республіки. Гол. От. Петлюра в своїй промові намітив шлях, яким має йти законодавча діяльність цього тимчасового передпарляменту. Але хоч Р. Р. по закону й належала повнота влади, то ані Симон Петлюра, що явочним порядком дійшов до влади, ані рада міністрів не спішилися зложити до її розпорядности або хочби затвердження своїх урядів. Зрозуміло також, що Рада Респ., утворена на чужій території, в Польщі, котра

від 1919 р. стоїть у найбільш ворожих відносинах та має невіривані рахунки з найбільш свідомою і політично зрілою частиною українського народу, не могла мати свободи вислову хочення до холодної оцінки минулого і намічення правильних шляхів своєї дальшої діяльности. Складаючись з політичних емігрантів без потрібних навіть на прожиток засобів, була вона залежна від свого уряду, котрий знову вегетував в повній залежности від польського уряду. Серед таких умов праця Ради Республіки не могла бути вповні направлена тільки на користь українського народу, але мусіла рахуватися з добрим гуморами постійних чинників. Зрештою, робота Р. Р. мусіла бути обмежена тільки — так сказатиб — до теоретичного в'яснювання питань національно-державного характеру.

Дня 12. марта 1921 Рада Республіки видала Універсал до українського народу, в котрім — привівши дотеперішні зусилля коло державного будівництва, невдачі боротьби за волю і незалежність українського народу та причини тих невдач, заповідала недалекий поворот на Велику Україну війська і уряду. „Знайте — писалося там — селяне-хлібороби і всі громадяне України, що час вашого визволення недалеко. Ваше правитель-ство й військо на чолі з Головним Отоманом Симоном Петлюрою знаходяться на чужині, але вони не тратять надії на Самостійну Україну. Щоб об'єднати всі громадські сили, які мусіли йти з армією на чужину, скликано Раду Республіки України, в якій працюють для добра українського народу представники українських народніх і демократичних партій та громадських організацій.“

„Рада Республіки є найвищою владою, яка зараз порядкує і буде порядкувати всіми справами України після повороту українського війська на рідну землю, аж поки сам український народ вільними голосами не вибере представників до Всенароднього Зібрання України — Парляменту.“

„Народ України без різниці національностей повинен знати, з чим прийде українське військо та українська влада на Україну.“

„Рада Республіки і Правитель-ство, яке перед нею відповідає за свої діла, хотять визволити Україну з під влади чужинців, московських комуністів та їхньої червоної армії. Рада Республіки бажає створити Українську Народню Республіку самостійною і ні від кого незалежною, як того хоче український народ.“

„Рада Республіки хоче, щоб після звільнення України від чужих напастників сам

народ України був хазяїном в своїй хаті — Український Самостійний Республіці.

„Рада Республіки в згоді з попередніми законами і постановами Українського Правительства заявляє, що вся земля на Україні повинна належати трудовому селянству. Робітники України, які там мучаться під кровавою властю російських комуністів, повинні знати, що Рада Республіки хоче установити громадянські права свободу робітництва, одібрані у нього неспитими більшовицькими комісарями.

„Рада Республіки стверджує своє неспитне бажання забезпечити робітникам України найцінніші придбання революції — 8-ми годинний робочий день і закони про охорону праці.

„Рада Республіки, Правительство і військо українське хочуть принести всьому народови України, без різниці національної приналежности, демократичний, народоправний порядок і спокій, замість різні та взаємного винищення, як це робить більшовицька власть.

„Народе український, ти, що кладеш своє життя в оружній боротьбі з московськими грабіжниками! Селяне, робітники і всі громадяне, борці за волю України!

„Готуйтеся до повороту Вашої єдиної законної влади на Україну!

„Збирайте силу на той час, коли Вас Рада Республіки і Правительство України покличуть на трудну і рішучу боротьбу з російськими завойовниками-комуністами. Не робіть неорганізованих повстань, які ніоді більше шкодять собі, чим ворогові.

„Збирайте велику силу і виступайте на ворога після наказу Українського Правительства, яке через своїх посланців дасть розпорядження в той час, коли буде треба. Будете готові на всякий час до боротьби. Весна й літо 1921 р. мають рішити волю українського народу, чи буде він ще далі рабом Росії, чи вижене з своєї землі московських грабіжників і створить свою сильну і самостійну державу — Українську Народню Республіку.

„Рада Республіки певна, що після тяжкого московського знущання та поневірвання під чужою властю український народ заодно з Радою Республіки, Правительством і військом таки вибере собі вільне і самостійне життя в своїй Незалежній Народній Республіці“.

Офіційна законодавча праця Р. Республіки тривала від 3. лютого до 26. квітня 1921. Порядок тих праць коротко такий: Після відкриття вибрано відповідні комісії, дня 20. лютого обрано президію в складі: голови Ради Ів. Феценка-Чопівського, другого заст. голови

П. Пилипчука і першого секретаря С. Бачинського (під кінець марта Пилипчук і Бачинський вийшли з президії, а на їх місце увійшли інші). Дня 2. марта ухвалено законопроект про перемену залізних шляхів на Україні з широкоторових на вузкаторові (європейські); 4. марта ухвалено законопроект про амністію для політичних злочинців; 12. марта прийнято текст поданого нами універсалу Р. Республіки до Українського Народу, а 25. марта ухвалено „Відозву до Народніх Представників Держав Світу“. На дальших засіданнях вислухано звіти про діяльність уряду, зложені А. Лівницьким і А. Ніковським.

В межичасі повстало парламентарне міністерство під проводом Вячеслава Прокоповича, в котрім — окрім відомого А. Лівницького — видну роль відгравали члени партії соціалістів-федералістів Саліковський (внутр. справи) та Ніковський (закорд. справи). Дня 25. марта голова парламентарного правительства В. Прокопович зложив декларацію свого кабінету, в котрій головну вагу поклав на дисципліновану і пляномірну працю в тіснім єднанню з Р. Республіки. Через недостачу місця мусимо поминути цю декларацію, хоч все таки вона буде цікавою для історика українських державних змагань і еміграційного життя. На останньому офіційному засіданню (дня 26-го квітня) асигновано 20 мільонів карбованців на допомогу жидівським біженцям з України, постановлено продовжити повновасти членів Р. Р. (котрі кінчилися 3. серпня), ухвалено створити Малу Раду Республіки та прийнято таке внесення про припинення дальших офіційних засідань Р. Р.: „Через несприятливі політичні обставини, що утворилися після ратифікації (затвердження) марового договору між Польщею і більшовиками, засідання пленума Р. Р. і Малої Ради на теренах Польщі припиняються. Уповноважити Президію Ради Республіки призначити час і місце наступного засідання пленума Р. Р. і оповістити про це депутатів“.

Найцікавішою з усіх тих, розуміється поки-що тільки паперових, постанов і законопроектів Р. Р. є затвердження декларації уряду У. Н. Р. про основи фінансово-економічної політики. Рада Республіки, прийнявши 25. марта до відома декларацію кабінету В. Прокоповича, затвердила її економічно-фінансову (12. квітня 1921 р.) частину окремою формулою, констатуючи, що:

1) економічний розвиток України є можливий лише при умові повної самостійності Української Народньої Республіки, що своє політичне життя базуватиме на загально прий-

нятих в Європі принципів парламентаризму та демократизму; а економічне — на засадах притягнення до відбудови краю всіх творчих і живих сил та чинників, як українських, так і чужоземних з повним забезпеченням цим чинникам нормальних умов розвитку, що їх прийнято в цілому культурному світі;

3) аграрна реформа в майбутньому має переводитися в повній згоді з соціальним світоглядом українського народу на принципах дрібної земельної власності, обмеження якої, як і остаточні форми та деталі цілої земельної реформи визначить Всенародний Парламент України вже на рідній землі, а Уряд зараз вже має вести в цьому напрямі підготовчу роботу“.

Ця постанова є о стільки важна, що виявляє ту зміну, яка під впливом подій доконалася у соціальним світогляді наддніпрянського громадянства, викинутого більшовицькою окупацією поза кордони рідної землі. Важка дійсність розбила всі утопії що до насильного ушасливлення народу шляхом уєусильнення всіх варстатів праці. Після невдатних спроб соціалізувати землю, фабрики, машини, принорвлюваних Центр. Радою, після хаосу доби отаманії, після переконання, що ніяким чином не вдається зробити конкуренції більшовикам через кидання найкрайніших кличів, українська демократія повернула до дрібновласництва „в згоді з соціальним світоглядом українського народу“. Правда, українська демократія ніколи й не була соціалістичною в розумінню негайного і насильного перестрою соціального ладу, однак вона постійно виявляла здержливність виступити активно серед бурюнів революції. Аж тепер на еміграції вона, уособлена Радою Республіки, стала на шлях приватної власности, прийнятий в цілому культурному світі, відмовляючись тим самим і осуджуючи всякі різкі соціальні експерименти.

Хоч 26. квітня Р. Р. причинила свої офіційні засідання „на теренах Польщі“ тільки часово і поручила Президії в інших часі і місці скликати Р. Республіки, то це — чого тоді ніхто не сподівався — була вже лебедина пісня Р. Р. — Польща, під покровом котрої вегетував уряд У. Н. Р., по трохи матеріально піддержувала наддніпрянську еміграцію, уживаючи на ту ціль дрібну частину тих мільярдних багатств, які польське військо вивезло з Великої України — як союзник Гол. Отам. Петлюри. Та діялось це тільки так довго, як довго серед невясненого положення на Сході Європи, як довго в боротьбі проти більшовиків була потрібна Польщі армія У. Н. Р. Та після підписання в марті 1921, а опісля й затвер-

дження риського договору, уряд У. Н. Р. і його армія стали тигарем для Польщі. Польська уряд нагло призабув, скільки він винен армії У. Н. Р. за здержання більшовицького напору, призабув і за всі крайно шкідливі для українських інтересів договори, призабув і на ті багатства мільярдних вартостей, що їх забрав „в депозит“ і звінці почав відмовляти урядови У. Н. Р. всякої допомоги. В таких умовах становище уряду з його інтернованою армією і тимчасово евакуованими урядовцями стало крайно трагічне. Уряд У. Н. Р. все таки не тратив надії і вислав до Варшави міністрів А. Ніковського і Стемпковського та віцеміністра Б. Юзефського, щоби вони здобули від польського уряду потрібні матеріальні засоби. Однак ці висланці нічого не добилися у Варшаві. Їм відмовили. Повернувши з нічим, Ніковський, Стемпковський і Юзефський (два останні Поляки) подалися до димісії. Наступила криза кабінету, котру постановив використати С. Петлюра і його поклонники (партія народніх республіканців), щоби позбутися не вигідної для свого мало освіченого абсолютизму Р. Республіки. Більшість Ради була невдоволена і з попередньої зовсім невидатної роботи А. Ніковського. Та Ніковського почала обстоювати йогож партія (соціалістів-федералістів), котра нагло найшла в ізольованому становищі. У відповідь на це С. Ф. загрозили відкликанням всіх своїх міністрів і членів партії з президії Р. Р., що й наступило. На чолі кабінету почали висувати С. Тимошенка, але проти цього виступили С. Ф.; на його особу не погодився і С. Петлюра. Таки чином після виступу С. Ф. з Ради ця остання втратила конечну для важности нарад скількисть членів, а через те й фантично перестала існувати. С. Петлюра повернув до попередніх своїх прийомів. Увільнившись від Ради Республіки, призначив кабінет з партії тзв. народніх республіканців з П. Пилипчуком і Ол. Ковалевським на чолі. У цей кабінет вскочив і А. Ніковський як міністр закордонних справ, виступивши попередньо з партії соціалістів-федералістів, котрої був окрасою.

Як бачимо, обі спроби обєднання, у Відні і в Тарнові, покінчилися невдачно. Вони не тільки не зблизили до себе політичної еміграції, не тільки не вирівняли пропасти між двома вітками одного народу, не тільки не привели до повного вислову бажань і змагань українського народу, але полишили по собі гіркоту, а подекуди й жовч та привели до ще більшої розтічі думок. Це однак не може й не повинно бути страшаком для всіх добредумаючих елементів української політичної еміграції все

такі пробувати об'єднатися, спрямувати в одне русло наші змагання на шляху визвольної боротьби.

II. Риський мир.

Боротьба Польщі із своїми сусідами. — Польська політика у відношенні до Східної і Західної України. — Визнання Радянської України. — Риський мир. — Гранична лінія між Польщею і Східною Федерацією. — Скільки української території і населення найшлося під польською владою? — Інші статті мирового договору. — Беззглядність риського мира.

Від першої хвилі свого державного відродження вела Польща війни на всі боки з усіма своїми сусідами. Історія привернення Польщі до державного життя переповнена конфліктами з Чехами, Німцями, Литовцями, Білорусинами і Українцями. Збройна боротьба Польщі найдовше тривала на Сході. Тут її противниками в першу чергу були Українці, а описі Східної Росії. Свого українського противника позбулася Польща своїм історично-випробованим способом, підступом, приманою, обіцянками, прилецуванням з одного боку, а збройним походом при пристосованні всіх засобів воєнного терору з другого. Користуючись існуванням двох українських урядів: східного і західного, Поляки припоровили перший спосіб до Східної України, що зовсім не перешкоджало їм йти слідом наддніпрянської армії на Волині і Полісся, — коли та випарала більшовиків, — і займати суто-українські області. Другий спосіб припоровлено до Західно-Української Народної Республіки. Виправді Галицьку Армію виперто за Збруч при підмові французько-польських свл ген. Галлера, виправді та армія згодом була здештована тифом і безвинними боями з більшовиками, виправді значна частина тої армії вигинула в польських таборих полонених і інтернованих, та це зовсім не вирішило під правним оглядом східно-галицької справи в користь Польщі.

Інакше малася справа з Великою Україною, стисненою з галицьким урядом і його армією в малім чотирикутнику біля Кам'янця. Осіню 1919 р. уряд У. Н. Р. піддався під польський протекторат. Його висланці зложили у Варшаві 2. грудня 1919 р. відому декларацію, котрою зрікалися значної частини західно-українських земель в користь Польщі, а дня 22. квітня 1920 р. заступники уряду У. Н. Р. і Польщі підписали формальну умову, якої перша стаття має такий текст: „Признаючи право України до незалежного існування на території в границях, як будуть вони очеркнені на північ, схід і південь на основі умов У. Н. Р. з межуючими з нею з тих сторін сусідами, — Річпоспо-

лита Польська признає Уряд і Директорію У. Н. Р. з головним отаманом п. Симоном Петлюрою на чолі за верховну владу У. Н. Р.“ Поруч варшавської умови з 22. квітня 1920 р. заключено між Польщею і урядом У. Н. Р. ще окрему економічно-торговельну умову і військову конвенцію. Зібрані війська Річпосполитої Польської і п. от. Петлюри спільно робили мавзу виправу на Київ, спільно відпирали червоні війська за Дніпро, спільно повертали з невдачного походу і спільно опиралися більшовицькій навалі вже на польській території. В голосім „чуді над Вислою“, в перемозі над більшовиками велика є заслуга і армії У. Н. Р. Ця подія стала поворотною точкою у відношенні Польщі до свого союзника — Української Народної Республіки. Соювои Польща починає признавати свого союзника, його великі під кожним оглядом жертви і послуги і приступає до переговорів з більшовиками, лишаючи уряд У. Н. Р. на леду. Після деякого підготування дня 11. жовтня 1920 р. підписано в Ризі перемир'я і прелімінарний (вступний) мир між Польщею з одного боку і Східною Росією та Радянською Україною з другого без участі представників У. Н. Р. Правда, в урядових колах У. Н. Р. довго й широко говорилося про те, що в переговорах мусить взяти участь також союзник Польщі, однак через надзвичайну зручність відомого А. Лівницького польська дипломатія вивела в поле уряд У. Н. Р. З друкованого в пресі листа сен. С. Шелухина до Гол. От. Петлюри довідуємося, що польський віцеєміні. Ян Домбскі мав умову і згоду представника українського уряду у Варшаві (себ-то самого А. Лівницького) на визнання Радянської України. Таким чином Польща в квітні 1920 р. визнала офіційно Українську Народну Республіку, а в жовтні того самого року Радянську Україну.

Підписуючи перемир'я в Ризі із Східною Росією та її поєстрою Радянською Україною, Польща пустила Петлюру з його невеличким військом на власну руку здобувати щастя. Але цей похід скінчився в листопаді 1920 р. повною катастрофою. Уряд У. Н. Р., як вже було згадано, — насильно помандрував до своєї примусової „стблиці“ Тарнова, а обеззброєне військо до таборів інтернованих.

Між Польщею і Східною Росією почалися підготування до заключення остаточного мирового договору. Дня 18. марта 1921 р. справді підписано в Ризі мировий трактат між Східною Росією та Радянською Україною з одного боку і Польською Річпосполитою з другого. Згодом (28. квітня 1921) скріплено

цей трактат виміною ратифікаційних (затверджуючих) грамот в Мянську.

Риський мир до живого захоплює інтереси й права українського народу, тому уважаємо нашим обов'язком трохи довше спинитися на ньому. Мировий трактат 18. марта 1921 р. виготовлений у трьох мовах: російській, українській і польській. Всі три тексти трактату є в рівній мірі автентичні і всі вони мають підписи відповідних мирових відпоручників (за Сов. Росію — Йоффе, за Радянську Україну — Ю. Коцюбинський, за Польщу — Я. Домбські). Поруч урядів російського, українського і польського бере участь в трактаті також уряд Радянської Білорусі, але не безпосередньо, тільки через представників Світської Росії. Трактат складається з 26 статей і займає 35 сторін друку. Найважливішою для нас є 2-га стаття трактату, котра означає межі Польщі на Сході. На початку 2-гої статті є — немов на сміх — зазначення засади самоозначення народів. Спиряючись на цю засаду, Польща і Росія визнають незалежність України і Білорусі. А тепер погляньмо, як припорошення прекрасної засади переведено в дійсності, придивімся, чи постанови риського договору, оперті на праві самоозначення, справді відповідають клячам про національну справедливість. Лишаючи на боці польсько-білоруську границю, зупинимося тільки над польсько-українською. Згідно з 2-гою статтею вона починається на північній межі Волинської губернії, депо на схід від річки Ствиги, правої притоки Припяти.

Відсіля йде спершу в загальнім напрямі до залізниці Сарни-Олівець, перетинаючи її між станіями Остки та Сновидовичі, лишаючи за Україною села: Войтковичі, Собічин, Михайлівку і Дудки Сновидовицькі, а за Польщею села: Радивилівичі, Гачків, Біловежську, Біловеж та Сновидовичі. Далі в загальнім напрямі на село Мишаківку, лишаючи за Україною села: Майдан Голишевський, Задереве, Марямпіль, Жолни, Кльонову і Рудню Кльонівську, а за Польщею села: Дерть, Окопи, Нетреву, Воняче, Перелисянку, Нову Гуту і Мишаківку. Звідси до устя річки Корчика, лишаючи с. Млинок за Україною. Відтак горі рікою Корчиком, лишаючи місто Корець за Польщею. Опісля в загальнім напрямі на село Миятин, лишаючи за Україною села: Піддубці, Кликиїв, Довжки, Нарайівку, Уласянівку і Маріанівку, а за Польщею села: Богданівку, Черницю, Крилів, Гайково, Довгу, Фрідерлянд, Кураський Поруб і Миятин. Далі здовж дороги зі с. Миятина до м. Острога, лишаючи

села: Мошанівку, Кривин і Золове за Україною, а села: Мошаницю, Бодівку, Вилбовно, місто Острог і дорогу за Польщею. Потім рікою Вілією до с. Ходаки, що остає по боці Польщі. Відсіля в загальнім напрямі на м. Білозірка, лишаючи на Україною села: Вел. Боровицю, Степанівку, Північні та Південні Баймаки, Лиски, Сивки Волоські, місто Ямпіль, с. Дідківці, Вязовець і Кривчики, а за Польщею села: Боложівку, Садки, Обори, Шкроботівку, Панківці, Грибову, Лисогірку, Молодків і місто Білозірку. Опісля до р. Збруча, лишаючи дорогу і с. Щаснівку за Польщею. Вкінці здовж ріки Збруча до її устя до Дністра.

Але колиб навіть не вдумуватися в докладне означення граничної лінії, то вже такі імена, як Сарни, Острог і ріка Збруч, показують, що розграничення між Польщею і Радянською Україною проведено самою серединою суто-української території, що про ніяку етнографічну границю, а тим самим і про самоозначення народів тут не може бути й мови. Риська польсько-українська границя розшматовує живе, суспільне тіло українського національного організму. Ця границя віддалена від справжньої польсько-української етнографічної границі на сотки кілометрів. В середній ширині на простові Ярослав-Острог виносить це віддалення в повітряній лінії 270 км.; в північній ширині Біла-Турів 330 км., а в полудневій ширині Попрад-Збруч аж 400 км.

Тепер ще погляньмо, скільки української землі і українського населення припало Польщі на основі риського договору.

З 12 повітів Волинської губернії опинилося по польській боці 6 повітів цілих та частини з 3-ох інших. До повітів, котрі цілі перейшли під польську владу належать: Володимир Волинський 6.430 км.² простору, 381.300 душ населення, з того Поляків 84 прц., Українців 72.1 прц.; Ковельський 7.382.3 км.² простору, 293.100 душ населення, з того Поляків 4.6 прц., Українців 78.5 прц.; Луцький 7.467.8 км.² простору, 360.100 душ населення, з того Поляків 9.7 прц., Українців 67 прц.; Дубенський 3.958.5 км.², 274.200 населення, з того Поляків 6.5 прц., Українців 68.2 прц.; Крем'янецький 3.328.8 км.² простору, 302.200 населення, з того Поляків 3 прц., Українців 80.7 прц.; Рівенський 8.611 км.², 391.000 населення, з того Поляків 9.2 прц., Українців 60.5 прц.; около три четвертини Острозького повіту, около 2.300 км.² простору, 183.000 населення, з того 6.6 прц. Поляків, 76.7 прц. Українців; кусень Овруцького повіту около 770 км.² простору з около

23.000 населення, з того Поляків 1:4 прц, Українців 83.4 прц.; вкінці округ Корця з Новгородсько-Волинського повіту ол. 300 км.² простору з ок. 20.000 населення, з того Поляків 5:2 прц, Українців 65:5 прц. Значить з давньої Волинської губернії припало Польщі 40'548 км.² простору з 2,227.900 душ населення, з чого Поляків 7 прц, Українців 69:7 прц.

В Риськім мирі припала Польщі ціла Городненська губернія, а в ній три повіти з українською більшістю: Більський, Берестейський, Кобринський. Оці три повіти Городненської губернії займають 13.701 км.² простору і мають 715.600 душ населення, з чого 12:1 прц. Поляків, а 61 прц. Українців. До того приходять іще й ціла Холмщина. Коли до української території зарахуємо тільки ті повіти Холмщини, що мають українську більшість, а саме: Холмський, Більський, Володавський, Грубешівський, Константинівський і Томашівський, то це винесе 10,445:7 км.² простору і 841.000 душ населення, з чого 24:4 прц. Поляків і 53 прц. Українців.

Та на тім не кінець. Світівська Росія з Радянською Україною і Польща поділилися не тільки землями, що були складовою частиною б. російського царства, але — повівши границю по річці Збручу — більшовицькі дипломати (Йоффе і Ю. Коцюбинський) дали Польщі в дарунку ще й Східну Галичину, котра була складовою частиною б. Австрії, отже ні Москалі, ні Поляки, ні „радянські Українці“ не мали найменшого права розпоряджатися нею. Таким чином придбання Польщі збільшилися ще о 54.577 км.² простору з 5,378.650 душ населення, в тім около 16 прц. Поляків і ок. 70 прц. Українців. Зібравши все разом, бачимо, що Польщі припайовано в риськім мирі із суто-української території 135.192 км.² землі з 9,566.000 душ населення, з того 6,160.000 (64:5 прц.) Українців, 1,703.000 (16:8 прц.) Поляків і 1,703.000 інших (Жидів (ок. 13 прц.), Москалів, Німців і Чехів). Таким чином українська територія, що відійшла до Польщі є більша, як передвоєнна Румунія, котра мала тільки 131.000 км.² і 7 міль. населення.

Отже Польща, спираючись на право самоозначення народів і визнавши на тій підставі незалежність України й Білоруси, забрала на Сході 135.192 км.² української землі із 9,566.000 душ населення, а так само Радянська Україна і Рад. Білорусь, заступлені московською дипломатією, з легким серцем погодилися на четвортвання живого організму українського й білоруського народів. А найцікавіше те це, що те „самоозначення“ від

булося без участі, без „згоди“ і навіть без відома заінтересованих народів.

В 3-тій статті мирового договору Польща зрікається на будуче своїх претенсій на всі області, якими володіла вона на Сході до першого розділу Польщі (1772 року), і які лежать на схід від новоповеденої граничної лінії. О скільки ходять о уряд У. Н. Р., з котрим Польща 22 квітня 1920 р. закрючувала подібну умову, то з цього погляду цікавою є 5-та стаття договору, яка декларує ось що: Обидві укладаючі договір сторони взаїмно гарантують повну пошану суверенітету другої сторони й утримання від усякого втручання в її внутрішні справи з окрема від агітації, пропаганди й усякого роду інтервенції або сприяття цьому. Обидві, укладаючі договір сторони обов'язуються не створювати й не підтримувати організацій, які мають своєю метою збройну боротьбу з другою стороною, або чинять замах на її територіальну цілість, або підготовляють повалення її державного чи громадського ладу шляхом насильства, так само, як і організацій, що надають собі роль уряду иншої сторони або часті її території. Зважаючи на це, сторони зобов'язуються не дозволити перебування на своїй території подібних організацій, їх офіціальних представництв і инших органів, заборонити вербування, а також звод на свою територію й перевозку через свою територію збройних сил, зброї, бойових припасів, амуніції й всякого роду військових матеріалів, призначених для цих організацій.

Чи щирим було це зобов'язання з обох сторін, треба що найменше сумніватися. Представники обох сторін хитрували. Бож ясне, що Сов. Росія і її філія — Радянська Україна котрі через III. Інтернаціонал у Москві по всьому світу ведуть агітацію проти існуючих правительств і міщанського устрою, котрі здвоєними силами ведуть пропаганду більшовицьку, не можуть хіба відмовитися від такоїж агітації і пропаганди в Польщі. А також і польський уряд, котрий велику вагу прив'язує до подій на Сході, що найменше до тепер підготовлявся до хвилі розвалу комуністичного ладу, а то й не був від того, щоби його прискорити. Аж в останнім часі (жовтень 1921) польський уряд піддався вимогам Москви і Харкова та зобов'язався видалити із своїх границь 18 Москалів і Українців (а між ними і б. свого недавнього союзника (Симона Петлюру), відомих з чинно-ворожого відношення до совітського ладу. Та ледви, чи це допоможе щонебуду. Навпаки, можна скаати, що ні, бо політично-соціальні устрої в Росії (з Україною) і в Польщі взаїмно себе виключують, різко розходяться,

а через те мусить між ними тривати боротьба в різних формах аж до остаточного повалення одного з них. Таким чином 5-та стаття мирного договору має більше святочний і чисто теоретичний характер, а через це є одною з тих, що підмулюють вдержання і закріплення мира між Польщею і хаотично-революційним Сходом Європи.

Стаття 6-та договору являється у всяких мирових умовах звичайною постановою. Вона упорядковує питання про право опції.

Стаття 7-ма забезпечує (розуміється, поки-що тільки теоретично) свободу культурного і релігійного життя національних меншостей на теренах під владою Польщі, а саме: Українців, Москалів та Білорусинів а на областях Росії, України й Білоруси такуж свободу Поляків, як національної меншости.

Статті від 8—23 та додатки до них упорядковують різні взаємовідносини між умовляючими сторонами, котрі для нас не представляють особливого інтересу, як: взаємна відмова від коштів війни і воєнного знищення, взаємний розрахунок за утримання полонених і дбайливість за воєнні могили, обопільна амнестія за політичні злочини, реевакуація (повернення) вивезених річей, виплата Польщі Росією й Україною 30 міл. карбованців золотом, повернення в Польщу залізнодорожного майна, вивезених з Польщі по р. 1772 культурних та історичних цінностей, звільнення Польщі від всякої відповідальности за зобов'язання б. російської імперії (від державних довгів б. Росії) і т. п. Годиться тут зазначити, що версайський трактат з 1919, в котрім визначено західні межі Польщі, якраз навпаки передбачує відповідальність Польської Річпосполитої, оскільки вона була складовою частиною б. Росії, — за зобов'язання б. російської імперії.

Ось так в найзагальнішому нарисі приглянувшись ми змістови риського договору з 18. марта 1921, котрий „самоозначив“ український і білоруський народи і то тим способом, що серединою українських і білоруських земель повів граничну лівію між Польщею і Свіською Федерацією. У відношенню до України тут повторився другий Андрусів (1667 р.), коли то Польща й Московщина поділили між себе українські землі.

Годиться іще згадати, що Свіська Росія все ще зберігла перед світом деякі прикмети приличности, притягаючи до переговорів Україну і Білорусь, між тим коли Польща виступила як чисто анексіоністична держава. Одна частина Поляків залюбки поклякується на риський догонір, на визначені ним

границі і заключає, немов то через поведення лінії Збруча між Україною і Польщею закріплено за Польщею правне посідання Східної Галичини. Все це не відповідає правді, бо Східна Галичина не могла бути предметом риської умови вже хочби через те, що не належала ні до Польщі, ні до Росії, ві навіть до України, тільки до Австрії. А про б. складові частини Австрії рішають великі союзні держави (Антанта), а не Польща й Росія. Справа Східної Галичини є отже міжнародною справою. Зрештою, проти якоїнебудь спроби вирішувати долю Східної Галичини в Ризі запропонує делегатація східно-галицького населення що 7. жовтня 1920 р. з нагоди закінчення між Польщею і Свіською Федерацією вступного мира.

III. Східна Галичина.

Внутрішнє життя Сх. Галичини. — Школа, господарські справи, політичні процеси, Укр. Гор. Комітет. — Культурно-освітні інституції. — Святоточні обходи. — Преса і політичні партії. — Міжпартійні З'їзди. — Справа Сх. Галичини на міжнародній арені. — Заходи задля порозуміння і польські проекти автономії Сх. Галичини.

Внутрішнє життя Східної Галичини розвивалося в наскрізь неправильних умовах. Існуюча у Східній Галичині влада не тільки не змінила заведеного після обсади своїми військами в 1919 р. способу управи, але його іще значно зміцнила і поширила після підписання і ратифікування риського договору. В Східній Галичині заіснували зовсім особливі відносини. Міжтим коли Поляки, що становлять найбільше 20 прц. населення, а по часті й Жиди, втішаються конституційними вільностями, корінне населення краю (українське) живе у виїмковій положенню. На основі інтерпретації польського віцеміністра внутрішніх справ п. Кучинського у Східній Галичині існує виїмковий стан, заведений іще Австрією в р. 1914. Хоч той виїмковий стан був заведений в р. 1914 для цілої Галичини, то однак його приновлюється тільки у Східній Галичині, і то виключно до українського населення. За виїмком одного віча, уладженого на протязі трьох літ соціально-демократичною партією в справі українського шкільництва у Львові, до тепер не могло відбутися у Східній Галичині ані одно політичне віче. Заходи „Народнього Комітету“ в справі відбуття кількох віч у Львові в пекучих для українського населення справах, заборонила поліція. Взагалі для українського населення не існує ніяка свобода зборів, ніяка змога прояви політичного життя.

Єдиною проявою українського політичного життя була преса, розуміється о стільки,

о скільки на це дозволяла дуже остра цензура, котра конфіскувала навіть передруки з польських газет, коли вони відносилися до неполагодженої справи Східної Галичини. Вистане згадати, що на 197 чисел „Українського Вістника“ більша половина була сконфіскована, а „Батьківщина“ постійно падала жертвою конфіскації. Дня 27. вересня 1921 р. польська влада зовсім закрила найбільший український щоденник „Український Вістник“, кілька днів пізніше та сама доля стрінула тижневик „Батьківщину“, а згодом також тижневик „Визволення“. Таким чином 4-мільйонна українська людність у Східній Галичині лишлася майже без преси, — за винятком соціально-демократичного „Впереду“ і перемиського тижневика „Український Голос“.

На протязі 1921 року польська влада розширила захоплені собою уповноваження відносно східно-галицької території двома важними актами: покликанням державних службовиків-Українців до служби у польським війську і поширенням оголошеної в Польщі конскрипції також на Східну Галичину. В першій справі польська влада виходила із заложення, що службовики-Українці, котрі зложили приречення на руки представника польської влади сумлінно виконувати свої службові обов'язки, вже тим самим стали горожанами польської держави. Натомість службовики-Українці обстоюють становище, що їх приречення відносяться виключно тільки до сповнюваних ними службових обов'язків, але через те вони не зятягнули ніякого зобов'язання політичного (т. є. підданчого) характеру. В другій справі польська влада стала на становищі, що територія Східної Галичини на основі риського договору, заключеного між Польщею і Східно-Східною Федерацією, є складовою частиною польської держави, отже вона має право переводити тут спис, взагалі управляти Східною Галичиною згідно із своїми інтересами. Українське населення, котре ніяким чином не брало участі в риському договорі, — навпаки — через своїх представників запротестувало проти установлення там граничної лінії (по р. Збручеві), котре також ніяким іншим способом не виявило бажання належати до польської держави, котре вкінці опирається на міжнародні постанови (стаття 91 Сан-Жерменського трактату), що до східно-галицького питання спротивилося переведенню конскрипції. Крім того українське населення ще за австрійських часів не мало довіри до конскрипції, переведеної польською адміністрацією через те, що при тім діялися великі надужиття, як це стверджує посол до польського союму А. Морачевскі

в своїй брошурі про польсько-українське розмежування. Не маючи іншої змоги протестувати в справі відкликання конскрипції, українське населення масово ухилилося від спису. Вправді конскрипцію переведено в значній мірі при допомозі нечуваних репресій: арештовань, побоїв, військових експедицій і постоїв, получених із забиранням худоби, збіжжя і т. п. та при допомозі відомого натиску жандармерії, однак така конскрипція є неповна і невірна (сотки тисяч Українців записано як Поляків), а через те не може мати жадної вартости.

Також нічого не змінилося в шкільній політиці. Народня українська школа під польською владою зовсім запалає. На 12 тисяч учителів в Східній Галичині є тільки 3 тисячі Українців; решта Поляки. Українські школи є звичайно однокласовими, польські за те — більшекласовими. Всі школи по містах, як народні, так і виділові (за винятком 4—5) є польські. По українських селах творяться надетатові класи для кількох латинників і Жидів. В деяких місцевостях переводиться розпорядження урядового голови „Звйонаку організації народових Вєходней Малополюскі“ п. др. Марц. Прушиньского, себ-то крім нагального творення надетатових клас переводиться іще переміну української викладової мови на польську. Крапці українські сили переносяться на Мазурцину. На області Східної Галичини нема ні одного інспектора-Українця, а тих кількох, що істнують номінально, не може виконувати своїх обов'язків.

В середнім шкільництві повний застій. В тім самім часі, коли творяться нові польські середні школи, Українці мусять вдоволитися кількістю середніх шкіл, яку здобули ще за часів Австрії. Навпаки, всі учительські семінарії в числі 9, які були утравістичні (польсько-українські), перемінені на чисто польські. Для Українців створено тільки дві учит. семінарії, а саме: коєдукаційні семінаріїні курси у Львові і дівочі семінаріїні курси у Перемішлі. Ці дві школи для учительських кандидатів, мають заспокоїти потреби 4-мільйонного українського населення. Від трьох літ ні одного кандидата учительського звання не прийнято на державну посаду, так що у Східній Галичині маємо понад 2 тисячі українських учительських сил без посад — в часі, коли з боку польської шкільної влади зменшено кількість учительських сил в українських школах. При тій нагоді годиться замітити, що в Сх. Галичині нема шкільного примусу, який істнував за австрійських часів, отже через те поширюється неграмотність. Для

потреб українського населення нема ні одної фахової школи.

До побирання вищої освіти Українців взагалі не допускається. Львівський утравістичний університет перемінила польська влада на чисто польський, а і вступ до того польського університету зробила вона залежним від признання студентами-Українцями польського підданства та служби у польським війську. Очевидно, студенти-Українці не могли зробити ні одного, ні другого, а через те не можуть вчитися на вищих школах. Таким чином польська влада насильно перервала зріст української інтелігенції. Щоби все таки досягнути потрібне в нинішніх часах вище образования, українські студенти приневолені в голоді і холоді, часто без даху над головою, тинятись на чужині (головно в Чехословаччині і Австрії). Одначе на чужі вищі школи могла удатися тільки частина українського студентства. Понад 2.500 студентів лишилося в краю без науки. І от серед них виринула думка власним коштом оскувати українські університетські курси. А що польська влада вже передтим відмовилася дати дозвіл Науковому Товариству ім. Шевченка, опісля Товариству наукових викладів ім. Петра Могили, а викиці й Ставропігійському Інституту, то українська молодь вже не старалася о дозвіл, знаючи про безуспішність всяких старань, тільки постановила добувати знання тайним, приватним способом. Та це бажання і змагання до знання покінчилися дуже сумно. На початку жовтня 1921 польська поліція арештувала др. Василя Щурата, проф. Михайла Галуциньського, голову „Просвіти“ Івана Кивелюка, др. Степана Федака, ред. Михайла Струтинського, др. Льва Ганкевича, Осипа Голінатого, др. Ст. Барана, з поміж студентства Михайла Матчака, Ірини Макухівну, Софію Паньчевичівну, Богдана Гналевича, Володимира Бачинського, Євгена Янкевича, Андрія Ластовецького, Ольгу Ласківну, Залужну, Демидчуківну і інших.

На господарським полі продовжується політика, яку розпочато в р. 1919. Отже від українського населення збирається підвишені податки і всякі інші правні й безправні драчки, а одночасно польська влада не переводить відбудови знищених сіл і містечок. Б. президент польських міністрів Вінценти Вітос при обізді Сх. Галичини наказував відбудовувати головню косяцілью. Поруч з тим усею силою лари переводиться колонізацію Сх. Галичини польським елементом, спровадженням з Польщі, щоби українському малоземельному і безземельному селянинові відібрати варстат праці і заробітку.

Остинний рік, як і попередні, був вельми багатий політичними процесами. Перед грізними обличчями трибуналів і перед лавами присяглих у Львові, Станиславові, Стрию, Чорткові і багатьох інших містах пересунулися цілі фаланги політичних в'язнів. Робітники, селяне, інтелігенти, воляки б. Галицької Армії, б. українські урядовці, учителі, студенти, судовики, адвокати, — всі вони ставали перед лицем польської Теміди. Згада-тиб для прикладу хочби процес др. Петра Петрушевича (котрий висидів півтора року у слідчій в'язниці), процес др. Теодора Вана, процес о. др. Степана Юрика, процес „більшевиків“ в Чорткові, „повстанців“ в Станиславові, „бекешівців“ в Стрию і т. д. без кінця. Колиб почислити всі літа тюремної кари, присуджені українським політичним в'язням, те вони дадуть в сумі грубі тисячі літ. Перед нами ще великий політичний процес геройських Гуцулів, що вже більше року томляться в коломийській тюрмі та о. Глібовицького з синам і багато інших.

Дня 25. вересня 1921 р., коли у Львові відбувалися „східні ярмарки“ (тзв. „таргі, всходне“) під львівським ратушем стрілив молодий студент Степан Федак, син директора „Дністра“ др. Степана Федака, до самоходу начальника польської держави Юзефа Пілсудського. Побитий тяжко після замаху Степан Федак, заявив, що стріляв до львівського вводи Грабовського, котрий був в товаристві начальника Пілсудського. Цей випадок дав притоку до масових ревізій і арештів з при-норовленням усіх поліційних засобів.

Мимо такого крайню невідрадного положення українського населення, українське життя не завмирало, а — навпаки — резвивалося з повною розгоновю силою, спинене аж тяжкими жовтневими утисками. На перше місце діяльних інституцій вибився Український Горожанський Комітет, котрий завдяки видатній підмозі наших американських братів відповідно до своїх засобів вспів поширити свою діяльність на всі поля нашого життя, де тільки зиялялася потреба гуманітарної помочі, де тільки треба було піддержати людське існування, втишити голод, обтерти арештантську і сирітську сльозу. Поруч секцій, що вже існували в попередніх роках, отворено ще й нові, як допомоги біженцям з Великої України, охорони воєнних могил тощо. На чолі цієї вельми заслуженої інституції, що займе одну з кращих сторінок нашого лихоліття, стояв невтомний др. Степан Федак. Годиться зазначити, що якраз тоді, коли польська влада на провінції закривала

філії Укр. Гор. Комітету, головна централь у Львові з природи річч мусіла перебирати на себе всі завдання льокальних комітетів. Та лиха доля не пощадила й цієї чисто гуманітарної інституції. Дня 16. жовтня 1921 р. польське військо, жандармерія і поліція отуружили Руську вулицю, де міститься багато українських інсти-

леу людей отало через це без підмоги, захисту і оборони.

На культурнім полі великі заслуги покляло Українське Педагогічне Товариство під проводом свого голови Антона Гладішовського і Михайла Галушинського, що з повною посвятою працював в „Рідній

Др. СТЕПАН ФЕДАК.

туцій, переведено ревізії, арештовано голову Укр. Гор. Комітету др. Степана Федака і урядника Осипа Навроцького, льокаль Комітету опечатано, а згодом з наказу поліції зовсім припинено діяльність Укр. Гор. Комітету. Ця непомірних заслуг інституція перестала існувати, а тисячі безпомічних, битих лихою до-

Школі“. Укр. Пед. Товариство віддало вельми значні прислуги українському культурному життю, удержуючи жертвами нашого громадянства приватні середні й народні школи, видаючи шкільні підручники, що в нинішніх часах треба вважати просто великим подвигом, — удержуючи бурси та взагалі поши-

рюючи свою діяльність. Поруч Укр. Пед. Товариства належить згадка „Взаємний Помічі Учительській“, що під проводом меткого й здатного до всякої громадської посвяти Івана Ліщинського перевела організацію українського учительства, піднесла його до важного фактора культурно-громадського життя, не пропустила нагоди виступити в обороні українського учительства, липневим віздом учительства виявила його організовану силу та через купно великого дому у Львові створила на будуче міцний осередок своєї організації.

Наше найстарше освітньо-культурне Товариство „Просвіта“ на протязі останнього року було привнечене всю свою енергію присвятити подвигненню своїх філій, читальень, взагалі організаційній роботі на полі загальної народної освіти. Воєнне лихоліття привело до упадку народню освіту, понищило через воєнні ділання, заслання, арешти, переслідування, знищення читальняних будинків, бібліотек, маєтків (у Милованю, Угерцях і Грабівці) не тільки організаційні нитки, але й основу існування Товариства. До тогож стало неможливим збирати членські вкладки, а всі субвенції віднали. Мимо того „Просвіта“ під проводом свого вельми заслуженого голови Івана Кивелюка, що сам особисто — усунений з Виділу Краєвого і неприятий до судівництва — втратив підставу навіть прожитку, котрого до того всього постигло іще й родинне нещастя, котрий був кілька разів арештований і депортований, котрий і тепер (жовтень 1921) карається в тюремних мурах, отже під проводом сього тяжко життєвими невзгодами переслідуваного діяча віджила й обновила „Просвіта“. Не тільки не перервано видавничої діяльності, але її іще поширено й поглиблено, розпочато живу акцію за відновленням філій і читальень, в значній мірі впорядковано адміністрацію маєтностей, відсвятковано в грудні 1920 р. 52 роковини основання „Просвіти“, а з нагоди 60-ліття смерті Т. Шевченка розписано 10. лютого 1921 спеціальним Комітетом, створеним при „Просвіті“, всенародню складку на науково-популярне видавництво під назвою „Учітеся, брати мої!“, котра принесла суму понад півтора мільона марок. При Товаристві уконституувалася окрема Кураторія Фонду „Учітеся, брати мої!“, котра під проводом др. Івана Раковського розпочала вже свою діяльність.

Українські промисловці, купці й робітники згуртувалися в трьох організаціях („Міщанське Товариство“ під проводом Миколи Заячківського, „Зора“ під проводом Юрка Сидорака і „Воля“). Всі ті організації, еднаючи свідомий або приходячий до повної національної

свідомости міський елемент, створили основу для дальшої розбудови українського життя в столиці краю.

Напів економічні інституції були приневолені в першу чергу гоїти рани, завдані їм війною і знищенням та заведенням на області Сх. Галичини безвартісної польської (маркової) валюти. Через пристосовання до австр. корон реляції по 70 за 100 (по 70 Мп. за 100 К.) зведено в нівець уділи й резервові фонди наших економічних інституцій. Мимо цього удару наші інституції видержали страшну кризу, в значній мірі зберігли своє майво, так що не тільки ні одна інституція не впала, але повстали ще й нові (головно спілки з обмеженою порукою).

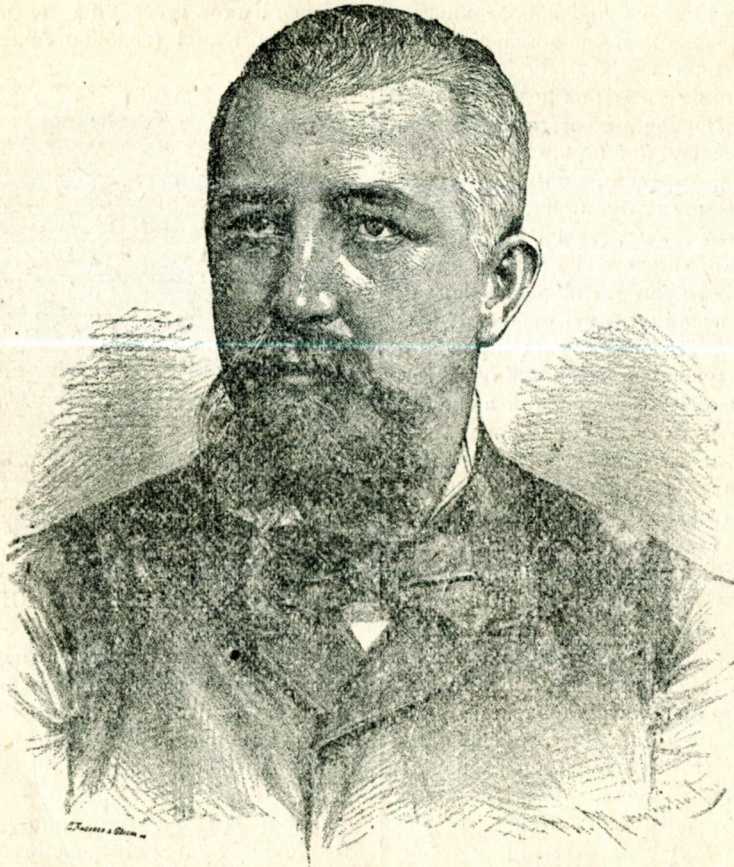
ІВАН КИВЕЛЮК.

Громадське життя в нашій країні не мало змоги не то розвиватися, але просто проявлятися наверх. Єдиними зверхніми проявами нашого життя були святочні обходи з приводу 80-літніх уродин найстаршого провідника Галицької України — Юліана Романчука, опісля 60-літні роковини смерті Тараса Шевченка та 5-літні роковини смерті Івана Франка.

Юліан Романчук розпочав свою велику громадянську працю пів століття тому. Був він одним з перших народовців, належав до того дрібного гурта молодих людей, що під впливом Шевченкових творів розпочали добу відродження української нації у Східній Галичині. Національно-політична і культурна історія нашої країни та останнього пів століття тісно звязана з іменем Юл. Романчука. В 70-тих і 80-тих роках мин. століття не було ні одної роботи, за котру не брався би Ювлят. Він перший в 1879 р. розпочав освідом-

лювати народні маси в українським національним напрямку шляхом популярної преси, оснувавши тижневик „Батьківщина“. Він був теж постійним співробітником „Діла“, поміщуючи там на протязі 30 літ свої статті. Перші народні віча та основи першого політичного товариства „Народня Рада“ у Львові (в р. 1885) — це заслуга Юл. Романчука. Від 1883 р., коли Ювильят увійшов до галицького сойму, розпочалася його парламентарна діяльність, котра з молими перервами тривала аж до розвалу Австрії в 1918 р. Початок посольської діяль-

польської державности. Два роки пізніше Юл. Романчук зірвав з „новою ерою“ і перейшов до опозиції. Тимчасом в лоні українського громадянства відбувся значний процес в напрямку втягнення маси в чинну політичну роботу. Основана в 1890 р. радикальна партія кинула в маси нові суспільницькі кличі, котрі не лишилися без впливу на партію народовців. Коли згодом рад. партія розкололася, значна чвстина найдіяльніших її членів з др. Евгеном Левицьким, др. Вол. Охримовичем і Ів. Франком, wraz з народовцями створила в 1899 р.

ЮЛІАН РОМАНЧУК (в силі віку).

ности Юл. Романчука припав на перехідову добу, коли наше громадянство було в стадії ідеологічної переорієнтації, котра ясно виступила з хвилею відділювання на Галичину могутнього інтелекту Михайла Драгоманова. Юліан Романчук вправді вибився на чоло народовців, але його політика мусіла бути з натури річчю мало ясною. В р. 1890 наступила відома згода з Поляками, звана „новою ерою“, котра мало що принесла українському народові, а за те намагалася запрягти українську масу в хомут

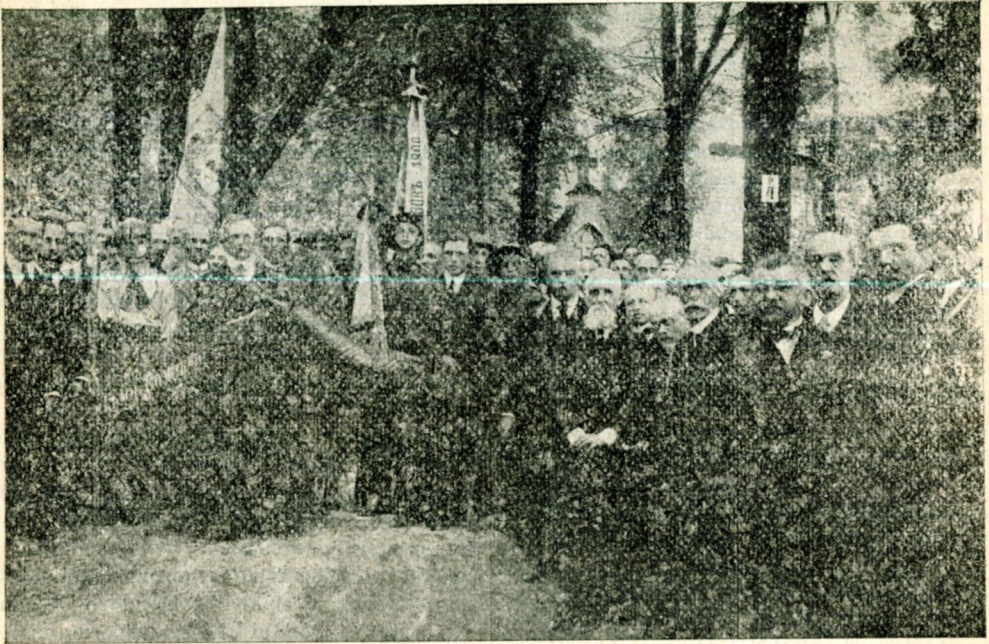
нову, велику й могутню партію під назвою національно-демократичної, вині — народньої трудової. Тут найшовся Ювильят, котрий все ішов з молодими. Вибраний в 1907 р. до першого парламенту загального голосування, став головою „Українського Клубу“. Згодом уступив з політичного проводу (його місце заняв др. Кость Левицький), занявши місце віцепрезидента посольської палати. В р. 1918 дожив Юліан Романчук хвилі, яка певно не мріялася йому в молодечих снах, хвилі відбу-

дови української державности на землях Ярослава Осмомисла, Романа Вел. і короля Данила. Він то 10. листопада 1918 р. відбирав присягу від Державного Секретаріату, першого правительства Західно-Української Народньої Республіки.

Свято 80-літніх уродин Юл. Романчука обходила ціла наша країна. Відбувалися концерти в його честь, з яких найвеличавіший був у Львові, витали його старі й молоді без ріжниць партій і суспільних угруповань. До редакції „Українського Вістника“ надійшло понад 150 привітів від уряду З. У. Н. Р., від представників наддніпрянського громадянства,

димир Бачинський. В парі з тим злучено все-народню збірку на фонд „Учітеся брати мої!“, котра — як вже згадано — дала понад півтора мільона марок.

Святкованню 80-літніх уродин Юл. Романчука присвячено лютий і першу половину марта, решту марта, квітень і май присвячено Шевченківським обходам. Під кінець мая (в днях 28. і 29.) обходжено вельми святочно українським Львовом 5-літні роковини смерті Івана Франка. Комітет для вшановання пам'яті Івана Франка дня 10. мая розписав складку на збудовання гробниці і виставлення пам'ятника Іванови Франкови. З жалем треба зазначити,

Посвячення гробниці ІВАНА ФРАНКА. (На переді стоять: Юліан Романчук, др. Володимир Охримович, Іван Кивелюк, др. Володимир Бачинський і Юліан Січєнський).

від політичних партій, професійних союзів, культурних і економічних інституцій та поодиноких осіб.

Незвичайно величаво обходжено 60-літні роковини смерті Тараса Шевченка. Ювілейний Комітет під проводом др. Володимира Бачинського розвів широку акцію, яка вповні вдалася. Не було майже ні одної місцевости вкраю, в котрій невідбувся би концерт, академія, святочний вечір, виклад про життя і значіння Т. Шевченка або панахида. Можна сміло сказати, що ці Шевченківські обходи зачеркнули ширші круги, як це було в 1914 р. з приводу 100-літніх уродин Генія. Святочну промову на великім концерті у Львові виголосив др. Воло-

що тлінні останки найбільшого сина Галицької Землі були зложені у чужій виняній гробниці. Найбільший робітник-камінар, поет, повістар, публіцист і учений, що весь свій вік віддав у жертву народови, навіть по смерті мусів бути „у наймах у сусідів“. Хоч як пізно це сталося, то вже 28. мая перенесено тлінні останки до власної гробниці на найкращім місці Личаківського цвинтаря, а другого дня (29. мая) відбулося посвячення гробниці при небувалім здвизі навода. Святочну промову виголосив арт. маляр Іван Труш. Біля могили Івана Франка зібралися непроглядні маси народа, школи, товариства, делегації, повівали синьо-жовті прапори; на могилі зложено безліч

вінків, з яких звернули на себе увагу: терновий вінок з китицею червоних маків від Української Галицької Армії і вінок з кільчастих дротів від інтернованої Армії У. Н. Р.

На протязі останнього року аж до закриття „Українського Вістника“ і репресій в зв'язку з університетського справою — значно віджило було партійне життя. По своїм силам і в рамках допустимих особливими відносинами на території Сх. Галичини рухалися всі партії. Партійний уклад у Сх. Галичині майже не змінився через війну, за винятком появи більшовицького гурта. Українська народна трудова партія (давніша національно-демократична), як до війни, так і тепер — мимо важких переходів і ударів — була найсильнішою і наймогутнішою. Крім партійних організацій вона фактично проводила і проводить майже усім культурним рухом і розпоряджає все таки міцною економічною організацією. Партія спирається головню не селянстві і заступає в першу чергу його інтереси, але в її організацію входить до 80% всеї української інтелігенції. Крім того трудова партія по одворічній перерві (після закриття „Діла“ в грудні 1918 р.) розпоряджала кількома пресовими органами, як: „Громадська Думка“, опісля „Українська Думка“, а вкінці „Український Вістник“ (найбільший український щоденник). Крім того в посіданні партії був популярний тижневик „Батьківщина“ і вкупі з Українським Народним Об'єднанням Великої України теоретичний тижневик „Визволення“, а з провінціоанальних органів в руках партії був тижневик „Український Голос“ в Перемишлі. Сьогодні з всіх тих органів лишився тільки „Український Голос“. На початку червня (3. червня 1921 р.) відбувся зїзд мужів довіря трудової партії, в яким взяли участь всі визначніші діячі партії: б. соймові і парламентарні послы, члени Укр. Нац. Ради, редактори і партійні організатори. В правно-державному питанні зїзд заняв становище однозгідне зі становищем офіційного галицького представництва. Цей зїзд дав спромозгу навіязати пірвані подекуди організаційні нитки і відновити партійну організацію.

Друга що до своєї чисельности партія, українська радикальна партія, значно розчленована через створення др. Кирилом Трильовським в р. 1919 окремої селянсько-радикальної партії та через відступство кількох її помітних членів від національно-політичної ідеї, не могла виявити більшої діяльности. Робота радикальної партії була припинена не

тільки пануючим в Сх. Галичині режимом, але й недостатком партійного органу. Спроби відновити „Народ“, а опісля „Громадський Голос“ не увінчалися успіхом через категоричну відмову і послідовну заборону польської влади. Крім того великою перепоною у віднові живішого життя радикальної партії була недостача поважніших партійних діячів в столиці краю, у Львові. Всеж таки радикальна партія відбувала засідання своєї Головної Управи, на яких займалася організаційними справами та становищем до партійних і національно-політичних відступників.

Трета партія, — християнсько-суспільна, не маючи ні органу, ні не ведучи взагалі ніякої діяльности поза більш репрезентативного участю її членів в деяких політичних виступах, не находила опори серед мас. Зрештою, про це тяжко сказати щонебудь певне, бо від хвилі обсади Сх. Галичини польськими військами важко було увійти в безпосередню лучбу з масами що до партійних нюансів, а якраз христ. суспільна партія належить до таких партійних віжностей.

Ці три партії творили один національний фронт, відбуваючи спільно Міжпартійні Зїзди, яких езекутивною є Міжпартійна Рада. Досі відбулося таких Міжпартійних Зїздів два; перший в днях 3. і 4. червня 1921 р., а другий 3. вересня 1921. На цих зїздах докладно обговорено політичне положення внутрішнє і заграничне, просвячуючи головну увагу вирішенню правно-політичного становища Сх. Галичини згідно із засадою самоозначення народів. Перший Міжп. Зїзд висловився проти всякої польської або московської орієнтації, запротестував проти страшного режиму на Холмщині і Волині (проти переслідувань православної церкви, військової колонізації, сприявання української культурної і економічної організації, переслідування українських громадянських діячів, польонізації через школу і державну адміністрацію, та постановив увійти в ближе порозуміння з політичними організаціями Холмщини і Волині); дальше висловився за зменшення політичної еміграції, візав до несення помічі наддніпрянському козацтву і урядництву в польських таборах і еміграційних „геттах“, одобрив становище „Українського Студентського Союзу“ в університетській справі, запротестував проти погноблення українського шкільництва і вказав на страшний санітарний стан в краю та візав до самочинної його поправки. Крім того Міжп. Зїзд звернув увагу на незавидне становище української преси через повне позбавлення сво-

боди слова. Вкінці Зїзд піддав критиці повне занедбання з боку існуючої влади суспільної опіки над українським населенням та за-протестував проти колонізації Сх. Галичини польським елементом, спровадженням з поза меж нашої країни.

Другий Міжпартійний Зїзд, що — як і перший — визначався повною однозгідністю думок, повним єднанням у всіх засадничих справах, крім політичного моменту міжнародного характеру займався справою переведення нового адміністраційного поділу Сх. Галичини польською владою („вовівдства“), покликанням урядовців-Українців до служби у польським війську і університетською справою. У всіх тих справах ухвалено протестуючі резолюції. Крім того Зїзд постановив оголосити загальне національне оподаткування на українські національно-культурні потреби.

Поза рамками українського національного обєднання лишилася українська соціально-демократична партія, котра ще в марті 1920 р. виступила із Укр. Нац. Ради без подання причин і від того часу мимо всіх заходів відмовлялася постійно простувати одним шляхом з українськими національними партіями „з засадничих і тактичних причин“. Соціально-демократична партія, здобувшись на власний щоденник „Вперед“ і маючи сяку-таку змогу проводити організаційну роботу, помітно зміцнила свої ряди і навязала по містах організаційні звязки. Одначе вона до тепер не виявила твердої політичної орієнтації. Від національного становища, яке вона нераз заступала і обороняла на рівні з иншими українськими партіями, вона переходила на чисто соціальний ґрунт („боротьба клас“), від однозгідности з українськими національними партіями Сх. Галичини що до осягнення національного ідеалу перекидалася вона на концепцію С. Петлюри (відбудова української державности при помочі Польщі), а звідсільдо оборони Радянської України і існуючого там ладу. Розуміється, що ніхто не повинен різко виступати проти того, що укр. соц. демократія Сх. Галичини все таки уважає Раданську Україну за основу української державности, за підставу до дальшої розбудови тієї державности, та прикро вражає недовіра критичної думки, чи неохота критикувати страшний режим, який завела К. П. Б. У. (Комуністична Партія більшовиків України) на Великій Україні. Під тим оглядом галицькі соц. демократи різко розходяться з наддніпрянськими соц. демократами, з котрими були в р. 1919 поєдналися в одну „сеукраїнську партію“.

На області Східної Галичини існує іще Комуністична Партія Східної Галичини, котрої органом є „Наша Правда“ у Відні. Та ця партія, зложена з частини наймолодшого покоління, головню з осібників, котрі на власні очі не бачили іще комуністичного устрою, поки-що проявляє свою діяльність тільки підпольною пропагандою своїх ідей, одначе її існування помітно дається відчувати.

Крім цих партій, побудованих виключно з соц. демократичною на українських основах (з виїмкою Комуністичної Партії Східної Галичини, котра негує національну підставу і є збудована на територіальній підкладі), треба згадати іще т. зв. русофільську або москвофільську партію, що сама називає себе „руско-народною партією“. Розвал Росії та відродження українського народу до національного і державного життя в значній мірі причинилися до безпредметовости тієї партії. Значна частина її визнавців перейшла в український табор, друга зайняла позицію якоїсь особлившої польонофільської русскости (Ів. Лісковацький о. Костецький), а третя група молодих, обстоючи єдність з російським (московським) народом, від часу до часу проявляє симпатії до українства. Одначе мимо тієї загально русскости, яку проповідує „русская народная партія“ під ідейним проводом молодих, що в своїх руках мають оба партійні органи („Русь“ — по московськи і „Воля Народу“ — в народній мові етимологією), — не слідно надто великого зближення з російською культурою хочби в справі правопису. „Русско-народная партія“ до нинішнього дня не прийняла нової російської фонетики, а деякі спроби під тим оглядом покінчилися невдачею. В один час помітна була серед провідників молодих охота зблизитися до українства, одначе після повороту з Росії др. М. Глушкевича наступило деяке остудження. Все таки в лоні групи молодих відбувається якась ферментація, переоцінка цінностей, як в питанню національним, так і державно-правним. В маю 1921 р. відбувся у Львові зїзд мужів довіря цієї партії і в справі розвязки східно-галицького питання заняв українську точку погляду.

Ось так в найзагальнішій нарисі представлялись би внутрішні відносини у Східній Галичині. А тепер годиться іще звернути увагу на справу Східної Галичини — як питання міжнародного характеру.

В жовтні 1920 р., коли в Ризі йшли переговори між Польщею і Совітською Федерацією про заключення мира і поведення граничної лінії, явилася там делегація Укр. Нац.

Ради під проводом д-ра Костя Левицького і 7. жовтня передала президії конференції протест, зазначуючи, що вона не зголосилася до участі в мирових нарадах, бо ні Польща, ні Східна Росія з Радянською Україною не є управлені до розв'язки правно-державного становища Східної Галичини. Проти того, що совіська делегація під польським натиском згодилася прийняти таку демаркаційну лінію, на основі котрої Східна Галичина знайшлася по польським боці, — галицька делегація заложила протест, відмовляючи комуєбудь права розпоряджатися територією Східної Галичини. Якєнебудь рішення в східно-галицькій справі, підпривяте без згоди Укр. Нац. Ради Східної Галичини, а через те й без згоди українського населення, являється знасилуванням права про самоозначення народів і тому не може воно мати ніякого значіння.

Від того часу справа Східної Галичини на якийсь час притихла на міжнародній арені. Та президент Укр. Нац. Ради Східної Галичини і його уряд ре занебдували тої справи. В численних нотах до держав антанти і скаргах за представленнях до Союзу Народів представляли вони відносиви у Східній Галичині та домагалися покінчення із станом нещезності через вирішення східно-галицького питання згідно з домаганнями населення та правом про самоозначення народів. Крім того наші земляки в Зєдинєних Державах Північної Америки та в Канаді не тільки безпосередньо інтервеніювали у своїх урядів, ургуючи в справі попертя для державних справ своєї старої батьківщини, але в численних меморіалах і телеграмах звертали увагу держав антанти на аномальний стан, в яким находиться Східна Галичина. Також москвофільські організації вносили відповідні протести. Це все приневолило Секретаріат Союзу Народів виготовити меморіал для Ради Союзу з представленням ставу східно-галицької справи. В тім меморіалі Секретаріат Союзу Народів стверджує ось що: „В договорі, підписанім в Сан-Жермен (ст. 91) Австрія арезигнувала з усіх своїх прав до Східної Галичини в користь союзних і заприязнєних держав. Польща згідно з рішенням Найвищої Ради була уповажнена заняти Галичину по Збруч, причім це уповажнення „ве пересуджувало в нічим рішення, яке мала видати пізніше Найвища Рада в справі політичного статуту Галичини“. Іншим рішенням з 11. липня 1919 р. Найвища Рада уповажнила польський уряд „установити цивільну адміністрацію у Східній Галичині після заключення із союзними і заприязнєними державами умови, якої постанови мали забезпечити цій країні

автономію“. Проект автономії, який мав надати Східній Галичині автономію під польським мандатом на 25 літ, понехано з кінцем грудня. Від цього часу Східна Галичина фактично находиться в ставі окупації. До союзних і заприязнєних держав належить взяти під увагу документи в справі долі мешканців цього краю, бо ці мешканці не користають навіть з прав меншости, які їм забезпечено би, колиб вони належали до польської республіки. Рада Союзу Народів безумовно зверне увагу союзних і заприязнєних держав або Раді Амбасадорів, де ці уряди є репрезентовані, на документи, які їй надіслано.“

В наслідок внесених меморіалів і скарг та представлення Секретаріату занялася справою Східної Галичини Рада Союзу Народів на своїм засіданні 23. лютого 1921 р. Реферував цю справу президент Гіманс. Після довгих нарад Рада прийняла одноголосно отсі ухвали:

I. Постанови мирового договору про права національних меншостей в Польщі не можуть бути приноровлені до Східної Галичини, бо вона лежить поза межами польської держави;

II. Постанови про виконання мандатів і про контролю Союзу Народів над мандатарями не можуть бути приноровлені до Польщі, бо Польща не одержала мандату адмініструвати Східною Галичиною;

III. Не можна також в цім випадку приноровити приписів гагської конвенції, бо в часі коли заключувано конвенцію, Польща не істнувала ще як держава;

IV. Польща є тільки фактичним військовим окупантом Східної Галичини, над якою суверенна влада належить до держав антанти (ст. 91 договору в Сан-Жермен).

Супроти цього Рада Союзу Народів постановила предложені їй постулати в справі правного становища Галичини і пануючих в цій країні відносин відступити Раді Амбасадорів.

Генеральний Секретар Союзу Народів виготовив свій меморіал Раді Союзу Народів 26. січня 1921 р. Місяць пізніше — дня 23. лютого наступила подана в горі ухвала Ради Союзу Народів що до правного становища Східної Галичини, а другого дня представник Бельгії Гіманс зложив Раді ще окремий звіт про положення населення Східної Галичини. Гіманс, покликавшись на безліч зажалень, які приходять до Союзу Народів від українських організацій і представництва, спивився головню на тім, що повинен зробити Союз Народів. „Коли для ствердження правного положення Східної Галичини, — говорив він — що тепер

фактично знаходиться під польською військовою окупацією, заглянемо до трактату, підписаного в Сан-Жермен, то в арт. 91 читаємо, що Австрія переказує всі свої права до тої провінції головним союзним і заприятеленим державам, котрі пізніше мають рішити про її долю. Ізза недостаті формального і означеного мандату Пельща — за згодою головних союзних і заприятелених держав — заняла і дальше окупує Східну Галичину. Отже до тих держав, що виконують тимчасову суверенну владу над тією територією, належить перевірка всяких зажалень в роді тих, котрі до нас спрямовано, як також витягнення із них всяких практичних заключень, які видадуться їм вказаними. Нашим обовязком є отже поредати їм документи, котрі ми_одержали. Ми повинні на повищі документи звернути увагу головних держав, що підписали трактат в Сан-Жермен. Найкращим до того способом буде переказати „dossier“ Конференції Амбасадорів, в котрій є репрезентовані ті держави, як також закомунікувати наш звіт і нашу резолюцію урядам тих держав, як також польському урядови.“

Місяць пізніше (29. марта 1921) Секретаріат Союзу Народів справді переслав голові Конференції Амбасадорів Юліянови Камбонови „dossier“ в справі Східної Галичини з окремою нотою.

Згодом (в квітні 1921) Секретаріат Союзу Народів видав окремою публікацією письмо президента Укр. Нац. Ради Східної Галичини, др. Евгена Петрушевича, в котрім міститься подяка Раді Союзу Народів за її рішення в справі означення правного становища Східної Галичини.

Президент Укр. Нац. Ради Східної Галичини др. Евген Петрушевич відкидувався на кождо подію в краю і робив дорогою нот відповідні представлення державам антанті, домагаючись вирішення правно-державного становища Східної Галичини і привернення в краю правного стану. Одначе ці всі представлення находили невелике зрозуміння в урядів великих держав, заятих своїми власними справами. Аж 6. липня в англійській палаті громад лорд Сесіль поставив запит до прем'єра Льюйда Джорджа, а саме, щоби він вияснив: 1) який є тепер правний стан Східної Галичини? 2) до якого міжнародного тіла належить тепер ця справа? 3) чи зроблено яку спробу, щоби запевнити вислів волі населення цього краю в будучім вирішенню його долі згідно зі становищем, заявленим 25. червня 1919 р.? і 4) чи правдиві є донесення, що Поляки творять там свої колонії? У відповідь на це з місця заявив Льюйд Джордж, що Східна

Галичина є тепер під військовою окупацією Поляків силою постанови Мирової Конференції з 25. червня 1919 р.; що її окончна принадлежність досі ще не вирішена, одначе арт. 91 Сан-Жерменського мирового договору переносить права Австрії під розпорядність держав коаліції, отже Найвища Рада Мирової Конференції є компетентним до того тілом, щоби виконати це рішення; що досі ще не підпринято заходів задля запевнення волі населення цього краю при поладнанню справи Східної Галичини — згідно з політикою, заявленою 25. червня 1919 р. і що правдиві є донесення, що Поляки приміщують свої колонії на території Східної Галичини.

З цього виходить, що Англія рахує Східну Галичину окремим від Польщі організмом. Так само ставляється до цієї справи і Зєдичені Держави Північної Америки, що видно хочби із закону про обмеження імїграції до Зєдичених Держав. Число імїгрантів окремо визначено з Польщі, а окремо із Сх. Галичини (з Польщі 20.019, з Східної Галичини 5781), причім додано до того таке урядове пояснення: „На основі договору в Сан-Жермен Австрія втратила Східну Галичину, яка досі не приділена до ніякої держави“. З цього видно, що Америка стоїть на становищі окремішности Східної Галичини.

Та мимо цього Найвища Рада не полагджувала справи Східної Галичини, в котрій дальше панував аномальний стан, незабезпечений правними відносинами. Це призвело до президента др. Евг. Петрушевича безвинно пригадувати державам антанті болше східно-галицьке питання. В межичасі для улєкшення вирішення тої справи уряд през. Петрушевича випрацював проєкт конституції для Східної Галичини, який розіслано урядам держав антанті. На основі цього проєкту Східна Галичина малаб бути неутралізованою республікою на взір Швайцарії. Всі три народи, що заселяють Східну Галичину, отже Українці, Поляки і Жиди малиб бути державними націями. Мовами державних урядів малиб бути всі три мови, а кождий урядник був би обовязаний знати що найменше дві з тих мов. Внутрішньою урядовою мовою булаб українська мова. Всі горожане республіки посідалиб однакові права. Законодавчим органом Галицької Республіки булаб Державна Рада, вибрана на основі загального, рівного, безпосереднього, тайного і пропорціонального виборчого права. Державна Рада малаб президента і трьох віцепрезидентів, з котрих один мусів би бути Поляком, а один Жидом. Проєкт конституції Галицької Республіки обіймає всі конституційні свободи та передвиджує перехідні постанови.

Також приватною дорогою роблено старання, щоби прискіпити поагоду справи Сх. Галичини. Дня 14. липня французський президент міністрів Бріан прийняв на авдієнції митр. гр. Андрія Шептицького і прирік, що аліанти вирішать в короткім часі справу Східної Галичини згідно з голошеними ними клячами.

Всеж таки справа не рушила з місця. Від часу ухвалення люткових резолюцій Радою Союзу Народів два рази збиралася Найвища Рада, з кінцем квітня і в першій половині серпня. Та квітнєве зібрання Найвищої Ради було присвячене питанню німецьких відшкодовань, а серпнєве справі Горішнього Шлеська. Ці справи відсунули галицьке питання на дальший план. І знову треба було пригадувати державам антанті, що справа Східної Галичини невирішена, що вона знаходиться у важкім положенню. Під цим оглядом багато причинилися до актуальності східно-галицької справи наші заморські брати, особливо горожане Канади. Вони спричинили, що дня 13. вересня порушено справу Східної Галичини на Зборі Союзу Народів. Дня 10. вересня прибула до Женеви делегація Української Нац. Ради, złożona з др. Костя Левицького, др. Степана Витвицького і о. Йосафата Жана, котра зі свого боку поробила відповідні заходи у представників світових держав. Порушив галицьку справу на Зборі Союзу Народів делегат Канади Догерті. Згадавши, що цею справою займалася вже Рада Союзу Народів в лютім та що мимомого доля Східної Галичини ще невирішена, говорив він: „Підношу цю справу тільки тому, щоби звернути увагу на факт, що населення Східної Галичини дожидає нетерпеливо рішення. Не мені, ані Зборови Союзу Народів пересуджувати саму справу. Рада ступила на одиноко можливі шлях. Але дозволю собі піддати увазі цього Збору, щоби ми висловили бажання, аби рішення в тій справі було прискорене. Коли населення підносить ті домагання, — я не висказую свого погляду, чи вони узасаднені, чи ні, — то воно без сумніву має право, щоби його вислухано і щоби покликаним трибуналом було видане рішення. А ми — здається — не виставимо себе на притику, коли дозволимо собі висловити бажання, щоби те рішення прийшло скоро. Я почуваю себе спонуканим підняти ту справу з приводу факту, що в нашій канадійській країні серед населення маємо велике число Українців, які разом з нами збудували канадійську державу, яких ми шануємо як цінних горожан і які дають нам запоруку їх дальшої допомоги для того краю. Почуваю своїм обовязком підняти ту справу й тому, що Українці звернулися до

канадійського правительства, щоби воно звернуло увагу на факт, що їх брати у своїй вітчизні нетерпляче дожидають вирішення питання про їх національне і політичне становище“. Два дні пізніше (15. вересня) голова канадійської делегації постановив на Зборі Союзу Народів отсе внесення: „Збір Союзу Народів висловлює бажання, щоби Рада Союзу Народів звернула увагу Найвищої Ради на потребу означити в близькій будучности політичне становище Східної Галичини“. Це внесення передано без дискусії ініціативній комісії, котра його ухвалила і відіслала до політичної комісії. Дня 22. вересня відбулася широка дискусія над цим внесенням. Представники різних держав висловлювалися в східно-галицькій справі. Найрішучіше і найгорячіше попірав його лорд Роберт Сесіль, делегат полудневої Африки, вказуючи, що справа Східної Галичини є великої ваги, що вона є справою мира. Після довгої дискусії політична комісія без жадного спротиву з боку хочби одного делегата ухвалила таке внесення: „Збір Союзу Народів висловлює бажання, щоби Рада Союзу Народів звернула увагу головних союзних і заприязнених держав на потребу упорядкувати в близькій будучности правне становище Східної Галичини“. Це внесення одноголосно прийняв 27. вересня 1921 р. повний Збір Союзу Народів, а дня 2. жовтня 1921 р. граф Іші, президент Ради Союзу Народів, із відповідною нотою переслав його урядам головних держав антанті, а саме: Англії, Франції, Італії, Японії і Зєдинених Держав Північної Америки.

Становище міжнародніх чинників до справи Сх. Галичини привело польський уряд, котрий зовсім не виявляв охоти застановлятися над цею справою, поробити кроки, щоби зльокалізувати це питання, як внутрішню справу Польщі. Вже 28. серпня 1921 р. польський міністер закордонних справ Конст. Скірмунт звернувся до одного із старших українських діячів, щоби той посередничив в навязанню переговорів із урядом през. Петрушевича, котрого до тепер польський уряд не признавав ніяким чином, Мін. Скірмунт зазначив, що польське правительство в готове так уладнати справи у Сх. Галичині, щоби українське населення бачило свій власний інтерес в приналежности до Польщі. Одначе през. Петрушевич взагалі відмовився від переговорів з Польщею, зазначуючи, що справа Сх. Галичини є міжнародньою справою, що сувереном Сх. Галичини є держава антанті і галицький уряд може мати до діла тільки зі своїм сувереном. Та на цім не покінчилися польські заходи. Зараз після передання державам антан-

ти резолюції Союзу Народів з 27. вересня, французький уряд через свого амбасадора звернувся з нотою до польського уряду, вказуючи, що рішення Збору Союзу Народів не виключує можливості офіційної інтервенції з боку аліантів в справі Сх. Галичини, щоб там повернути порядок та стан законності. Тому французький уряд радить Польщі не дожидатися інтервенції аліантів, але вже наперед дати Сх. Галичині що найменшу таку автономію, яку виготовлено для Виленичини. Наслідком цієї поради в польських урядових колах розпочато горячкові приготування для виготовлення польського урядового проекту Сх. Галичини. Як має виглядати проект автономії польського уряду, поки-що невідомо. За те відомий нам проект автономії Сх. Галичини польської партії соціалістичної (П. П. С.), виготовлений пос. Недзьялковским. Щоби для грядучих поколінь лишити зразок, як мав би виглядати польський соціалістичний проект автономії, спинимось над його точками. Отже на основі цього проекту в склад автономної Сх. Галичини малиб увійти два воєвідства — Галицьке і Подільське (на основі нового адміністративного поділу, внесенного в пол. соймі), в котрі увійшлиб отсі повіти: Бережани, Бібрка, Богородчани, Борщів, Броди, Бучач, Городенка, Городок, Гусятин, Доляна, східні громади дрогобицького повіту, Жидачів, Жовква, Заліщики, Збараж, Зборів, Золочів, Калущ, Камінка стр., Коломия, Косів, Львів місто, Львів повіт, Надвірна, Перемишляни, Печеніжин, Підгайці, Рава руська, Радеків, Рогатин, Рудки, Скалат, Сколе, Снятин, Сокаль, Станиславів, Стрий, Тереховля, Тернопіль, Товмач, Турка, Чортків, — разом 42. 532 км², 4, 074.261 душ населення. Таким чином із суто-української території польський соціаліст без обиняків відкрояв до Польщі отсі повіти: Дрогобич, Ліско, Мостиска, Перемишль, Самбір, Сянік, Старий Самбір, Чесанів. Яворів і Ярослав, не говорячи вже про західні громади березівського повіту зах. громади горлицького пов., зах. громади грибівського пов., зах. громади кросненського пов., деякі громади Нового Санча і Ясла.

Але вертаймо далі до проекту. Отже мешканці Сх. Галичини, котрі через таке покрайня Сх. Галичини і загарбання цілого нафтового басейну були би вже польськими горожанами, мали би всі горожанські права, т. зв. брали би участь у виборах до варшавського сойму. Для потреб автономічного законодавства і контролі автономічної адміністрації існував би окремий краєвий сойм. В обсяг автономічного законодавства входилиб справи: язикові, віроісповідні (за виїмком тих, які до-

твляють закордонної політики, шкільні, освітні, локальної адміністрації, організаційного поділу Сх. Галичини, організації адміністративних, автономічних, повітових і громадських урядів, поліцейні справи, публичних робіт, суспільної опіки, локальних залізниць, електричної та моторової комунікації, рільництво, за виїмком основної земельної реформи, боротьба з лхвою та спекуляцією, підтримка кооператив та загалом економічного життя. Сх. Галичина — як автономічна територія, мало би власний бюджет і краєві фінанси, до яких впливали би певні означені податки і доходи з означених жерел. Начальна адміністрація автономної території складалась би з державного підсекретаря (віцеміністра) для справ Сх. Галичини і представника центрального Уряду (намісника), і Краєвої Ради вибраної краєвим соймом пропорціональним голосуванням. Права польської меншости на всіх полях публичного життя були би забезпечені рядом подрібних приписів. Урядовими мовами булиб польська й українська рівнорядно. Ніякий заком краєвого сойму, ніякий крок автономічних урядів не міг би в нічому нарушувати конституції Польщі та загалом державних законів.

Так виглядає польська соціалістична автономія. Але й проти такої автономії звернулися всі східно-галицькі Поляки, а між ними й східно-галицькі польські соціалісти, погрожуючи силою здержати введення якоїб то не було автономії. Розуміється, що корінне (українське) населення Сх. Галичини спокійно вижидає вирішення долі своєї країни на міжнародній арені.

IV. Велика Україна.

Україна рос. кольовію. — Більшевики і укр. національне питання. — Економічна політика. — Укр. село і розвязка земельної справи. — Робітництво. — Радянський устрій і комуністичний режим. — Духова культура. — Українізація церкви. — Більшевицький режим і насел. України.

Осіню 1920 р. червона армія, зліквідувавши Врангеля, Петлюру, Балаховича й Перемікіна, втретє заняла цілу українську територію (за виїмком земель, що найшлися під польською і чеською владою). Серед українського громадянства зроджувалися надії, що большевики все таки дечого навчилися в хуртовині війни, що вони, позбувшись своїх ворогів, инакше будуть ставитися до української справи, що вони тепер визнають повну державну й національну незалежність України — розуміється — в рамках радянського устрою. Та сталося якраз навпаки. Захопивши всю українську територію, большевики перш

усього перевели в грудні 1920 р. злуку України з Росією. На основі цієї злуки Україна в дійсності стала російською колонією з деякою автономією. До компетенції російського уряду увійшли справи війська, флоту, фінансів, залізниць, пошт і телеграфів, зовнішньої торгівлі, праці й народного господарства; за урядом України залишилися справи судівництва, внутрішньої адміністрації, справи здоров'я, харчеві, освіта, земельні і закордонна політика. Однак й справи, що залишилися за урядом України, є залежні від загального напрямку російської політики. Цей договір про злуку ратифікував зимою 1921 р. всеукраїн. з'їзд рад у Харкові. Критика цього трактату з боку Авдієнка, члена У. К. П. (Української Комуністичної Партії) викликала погрози з боку Хр. Раковського.

Українське національне питання вважають більшевики дрібно-буржуазним, протиревольційним і назадницьким. Українська мова є тільки толерована в публичних урядах. Звичайно в урядах — за винятком дрібних містечок, де урядовцями є самі Українці. — уживається російської мови — як „общепонятной“ (загально зрозумілої), Зрештою, що до уживання мов в урядах є декрет В. У. Ц. В. К. (Всеукраїнського центрального виконавчого Комітету) з 1919 р. про рівноправність обох мов (російської й української) на Україні, а зовсім зрозуміло, що більшевицькі урядовці (здебільшого Москалі або Жиди) воліють послугуватися російською мовою, як учитися української. Часами більшевицька влада навіть наказує послугуватися українською мовою (як нпр. в кінці 1919 р. Народний Комісаріят юстиції в Харкові), однак совітські урядовці не слухають таких наказів. Дуже часто за українську мову, котра вважається признакою туги та утаєного змагання до самостійності, переслідуються, так що прилюдно мало хто відважується говорити по українськи. Російські більшевики проводять на Україні таку саму русифікаційну політику, як це діялося за царських часів. Русифікаційною установою є перш усього червона армія, а описія всі спільні, а в суті річці тільки виключно російські комісаріати (міністерства). Відношення більшевиків до України й українства найкраще характеризує організація самої пануючої партії. Її основою є Р. К. П. (Російська Комуністична Партія). Російські комуністи дозволяють на існування окремих комуністичних партій чи секцій. На території Совітської Федерації є окрема комуністична партія польська, литовська, жидівська і т. д., але для України існує тільки урядова К. П. Б. У. (Комуністична Партія

більшевиків України), т. зн. російська комун. партія, побудована на територіальній основі. У. К. П. (Українська Комуністична Партія), котра обстоює незалежність Радянської України, є переслідувана більшевицьким урядом, а що найбільше толерована. Так українська партія боротьбістів (лівих соц. революціонерів), котра теж стоїть на більшевицькій основі, але що вона обстоювала самостійність Радянської України, то її люто переслідувано, аж поки вона не розв'язалася і не перейшла до К. П. Б. У.

В економічній політиці більшевики супроти України опираються виключно на економічних інтересах Росії. З України вивозиться в Росію під різними претекстами і шумними кличками все, що має яку-небудь цінність, отже: харчі (для прохарчовання російського пролетаріату), машини (для електрифікації Росії), сирівці (для російських фабрик), краші паровози, вагони, зарековані у „буржуазії“ „излишки“ (зайві лишки), як: золото, срібло, вартісна валюта, дороговці, одяг і т. п. Таким чином все, що можна було заграбити на Україні, помандрувало в Росію. В заміну за це Україна не одержує від Росії нічого за винятком червоної армії на прогодовання і карні експедиції, чрезовичайок, хлібних ревізій і т. п. Зрештою, бідна Росія, голодна й винищена, нічого й не може дати Україні.

Більшевицька влада має однак одну велику заслугу перед українським народом. Вона знищила велику земельну власність (московську і польську) і тим дала змогу українському селянству прийти в посідання землі. Інша річ, що тут більшевики тільки кинули клич, а вже самі селяне добули землю. Не обійшлося при тім без великих шкід для народного господарства. Через знищення економіч. з їх живим і мертвим інвентарем та зразковими різними культурами і різними промислом (головно цукроварень) наступала значна відсталість господарської культури. Та цим більшевики не досягнули нічого задля проведення своєї соціалізаційної політики на Україні. Селяно взяв кожний, хто був в даній хвилі сільнийший і посідав який-такий інвентар, а майже усе українське селянство виступило проти всяких соціалізаційних спроб. Для здійснення своїх замірів більшевики постановили розбити, розслюти село і направити бідних, безземельних неспідаючих проти посідаючих. Із безземельних і бідняків потворили вони т. зв. Комнезами (комітети неможлих), котрих обов'язком є об'єднати сільську адміністрацію, щіпонувати і тероризувати посідаючих. В дальшій процесі село почало ставати більш однородним. Сільські дуки (звані на Вел. Україні

кулаками або куркулями) добровільно або зі страху перед переслідуваннями відступили малоземельним або безземельним надмір своєї землі. Таким чином в селянській верстві Великої України наступило майже соціальне вирівняння. Селянська маса в цілості стала власницькою і як така заняла негативне становище до більшовицької влади, котра тільки грабила селян, а їм в заміну нічого не давала. Комнезами стали з того часу прибіжниками тільки ледачих елементів, сільських ліняїв і дармоїдів, котрих обов'язком стало виконувати шпіонажу в користь більшовицької влади.

Селянська маса, ставши власницькою, не тільки звернулася проти соціалізаційних (спільницьких) замислів більшовиків, але взагалі проти їхньої політики. І того негативного становища не могла ніяким чином зломити більшовицька влада. Навпаки, весною 1921 р. більшовики були приневолені відступити від своєї програми і піти на уступки перед селянами. Вони були примушені закріпити приватне користування землею за селянами на 9 літ, замінити т.зв. розверстку (розкладку) на натуральний податок та лишити селянам свободу розпоряджатися довільно тими останками різних продуктів, котрі залишаться після зложення натурального податку. В зв'язку з цим намагаються більшовики задля припинення спекуляції відновити знищену ними кооперацію, котра була величезної ваги економічним і культурним чинником України.

Що до інших суспільних верств, то вони знаходяться в незавидному положенні. Робітництво розпорошилося. Одна його частина повернулася в село, обзавелася там саким-таким хозяйством і не думає вертати до знищених фабрик, ані до голодних міст; друга частина, що колись була засібнішою (посідала власні дома біля фабрик), залишилася при фабриках, однак там віддається вона головно такій дрібній праці, щоби свої витвори (як ножі, різакі, запальнички то-що) могли негайно вимінювати за сільські продукти; третя частина віддалася спекуляції і вже придбала деяке майно, а через те перестала бути складовим елементом пролетаріату, але перейшла на становище посідаючої (дрібно-власницької) верстви; четверта частина пішла на більшовицьких урядників.

На цій то частині колишнього робітництва спирається радянська влада. В своїй основі, по своєму плану радянська влада являється найбільш поступовою і демократичною. Полягає вона на тім, що вся влада, починаючи від села, а кінчаючи на державі — повинна спочивати в руках сільських, волос-

них (громадських), повітових, губерніяльних та державних рад, вибраних населенням відпоручників (послів). Ці ради повинні збиратися періодично на основі нових виборів за кожним разом для нарад над біжучими громадськими справами. Постійну владу виконують вони через вибрані з поміж себе виконуючі комітети (виділи). Однак на ділі радянської влади на Вел. Україні нема, згідно вона є, але фальшована. Владу на Вел. Україні виконує горстка комуністів, звичайно чужинців або перевертнів. Вибори до рад відбуваються під терором, так що всюди мусить вийти комуністична більшість. Український селянин є безсильний перед могутністю чрезовичайок й тюрем. Ніякої рівності нема, ані загального голосовання. Одного відпоручника до рад вибирає 1.000 червоноармійців, або 10.000 робітників, або 250.000 селян. Тому то звичайно вибраними є чужинці (Москалі, Жиди), котрі знаходяться в червоній армії, в совітській бюрократії і серед напливового робітництва. На сьогорічній всеукраїнській зїзді рад на 1.200 відпоручників селяне мали всього 375 представників. Всі ухвали і вибори до виконавчих комітетів відбуваються на основі внесків комуністичної партії, так що приймає інших, некомуністичних відпоручників є тільки декораційною, бо вони й так не можуть мати ніякого голосу. Через те й склад радянського уряду є виключно комуністичний. До цього уряду належать: Раковський, голова Ради Народніх Комісарів і комісар закордонних справ, — Кон, комісар внутрішніх справ, — Гринько, ком. освіти, — Гуревич, ком. здоров'я, — Мануїльський, ком. земельних справ, — Владіміров, ком. внутрішнього торгу, — Скрипник, ком. інспекції, — Корніїв, ком. забезпечення, — Терлецький, ком. юстиції, — Фрунзе, ком. праці. Члени президії (виконавчий комітет): Раковський, Петровський, Мануїльський, Чубар, Лебідь, Кон, Затонський, Полоз, Іванів, Єрмошенко, Антонов, Терлецький і Кабаненко.

Господарка більшовиків, котрі обіцявали кожній людині створити найкращі умовини праці і прожитку, довела до повної руйни господарського життя. Знищено в значній мірі рільництво через різні соціалізаційні експерименти, а зовсім знищено торгівлю, промисловість, кооперацію та транспортні засоби (залізниці), а нового нічого не витворено. Що було готове, нагороджене цілими десятиліттями, те зужито, розграблено, зруйновано, — і на тім мусіли спинитися більшовицькі експерименти. Між селом і містом урвався зв'язок. Селянин не має необхідних засобів до життя і господарювання (нафти, соли, коси, серпа,

плуга), а міський мешканець одягу та хліба. Більшевицькі гроші втратили всяку вартість і за них мало що або в що не можна вже набутти. Кожний, хто має щось до позбуття, то тільки в дорозі виміни за реальну вартість. У фабриках знищено машини, недостача хліба для робітників, а палива для фабрик не дозволяє приступити до урухомлення промислу.

Серед таких умов людське життя зійшло до звіринного животіння. Заробітків нема, вартість гроша упала до зера, держава оплачує своїх робітників якнайгірше. На найскромніший місячний прожиток треба соток тисяч, а їх нема. Через те всі випродують останки своїх річей, але й тому вже прийшов край. Інші спритніші помагають собі спекуляцією, котра mimo дуже важких переслідувань прибрала кольосальні розміри. Правда, більшевики створили безплатні захисти для дітей, розпорядилися, що безплатним має бути лічення, безплатні голярні, безплатні помешкання, та це все лишається тільки безплатною мрією, коли нема ліків, харчів, одягу, обуви, палива і так далше.

Не світло представляється на Великій Україні і стан духової культури. Народня школа, т. зв. єдина трудова школа, оперта за американськими зразками на комбінації теоретичного навчання з практичними заняттями, не сповнює свого завдання через знищення шкільних будинків, недостачу підручників, а навіть звичайних приборів до писання. Учителство по більшій часті сидить в концентраційних таборах за „контрреволюцію“, а зрештою воно так лихо матеріально ситуоване, що нема ніякої змоги сповнювати свої обов'язки. Те саме можна сказати і про середню школу і про позашкільну освіту. Зреформовані інститути вищої освіти (університети) поставлені в дуже вужденне становище під духовим і матеріальним оглядом. Професори й студенти замість віддаватися науці, увесь час приневолені перш усього роздобувати для себе поживу. Багато говориться про українізацію школи. Важко про те сказати щось певного, але всі біженці з Радянської України однозгідно стверджують, що українізація вправді існує, але більше на папері. Не тільки не друкується ніяких українських підручників, але давні підручники, видані за часів Центр. Ради й Гетьманщини, десь зникли. Також не появляються нові книжкові видання. В Українській Академії Наук десятки наукових творів приготовлено до друку, однак вони не можуть побачити денного світла через недостачу паперу і матеріальних засобів. Всеукраїнське державне видавництво від часу до часу випустить який-

небудь літературний твір в дуже обмеженій кількості примірників, а зрештою появляються тільки малі брошури комуністичного змісту. У всіх більших містах (звичайно губерніяльних) появляються більшевицькі газети на українській мові; вони з правила мають назву „Вісті“ або „Більшовик“. Ніякі інші газети некомуністичного напрямку не можуть виходити. Свободи слова і зборів нема для некомуністів (навіть зближених до комуністів, навіть для українських комуністів); за те тою свободою в повнім обемі користуються більшовики.

До релігії ставляться більшевики, як до старого пересуду. Вони відділили церкву від держави та школи, полишаючи її на становищі інших освітньо-культурних організацій. Це мало для церковного життя на Великій Україні незвичайно додатне значіння. Українське громадянство, для которого всюди існує тільки заборона, не маючи змоги в якимнебудь іншому ділі проявити народньої енергії, проявило її в українізації церкви. Почався рух, якого змаганням є вирвати церкву, що має так велику вагу в життю кожного народу, з рук російського духовенства і визволитися від московського патріархату. Цей рух вийшов з Києва і в короткім часі здобув велику популярність серед селянства. На Київщині утворилося вже до 800 українських парафій; вони постійно зростають і в інших губерніях. В українській національній церкві заведено такі зміни: усі відправи відбуваються на живій українській мові, а церковні пісні на народніх мотивах. Духовенство і церковний причт є виборні. Поза церквою священики не мають обов'язку носити духовну нашу, а так само мають свободу женачки на рівні із світськими людьми. В маю відбувся в Києві український церковний зїзд, на котрий явилось понад 3000 відпоручників. Цей зїзд усунув єпископів-русифікаторів, на київську метрополію назначив полтавського архієпископа Партенія, а для обсади інших єпископств вибрав 10 кандидатів, в тім одного світського (б. прем'єра Чехівського). Московський патріарх Тихон, затривожений цим рухом, звернувся до вищої церковної ієрархії на Україні, зложеної головно з Москалів, окремим посланням, в котрім виявляє свою згоду на автокефалію української церкви та годиться на її українізацію. Задля перекладу священних книг на українську мову створено окрему комісію з представників вищої духовної ієрархії і членів Укр. Академії Наук, але скоро виявилось, що єрархи-Москалі тільки затягають справу, українські члени виступили з неї, і справа пішла своїм ходом. В серпні виїхало вже трьох кандидатів на українських єпископів

до Тифлісу, щоби там одержати свячення від автокефального грузинського патріарха. Таким чином церква на Україні, що довгі часи була остовою русифікації та царської шпіонажі, стає розсадником української національної свідомості.

Більшевицький режим на Великій Україні держиться виключно терором, залізною дисципліною комуністичної партії і червоною армією. Одначе населення не має довіри ані до більшевицького уряду, ані до радянського ладу. Тверда школа більшевицької влади причинилася до небувалого зросту національної свідомості серед селянства та зрозуміння державної незалежності і розриву з Росією серед всього населення Великої України, не виключаючи навіть українських Москалів і Жидів. Проречистим доказом відношення населення до більшевицької окупації і політики є безнастанні повстання, які безвинно стрясають Великою Україною. Що якийсь час з'являються нові повстанчі керманічі, які борються з більшевицькою окупацією. Можемо занотувати імена отсих повстанчих отаманів, що проявляли діяльність на протязі 1921 року: Мордалевич (15. червня перейшов до большевиків), Сірко, Левченко, Волощенко Юрко, Колесняк, Струк, Кінський, Богатиренко, Чехович, Зеленчук, Матвієнко, Перенко, Довгаленко, Лощин, Тютюнник (молодший), Подоляк, Голуб, Василенко, Сокол, Павлів, Куц, Шуба, Сокира, Сірошанка, Литвиненко, Махно, Гладченко і багато інших. Розуміється, що повстанчі акції, проводжувані в ненормальних часах загальної суматохи, не

все мають чисто ідеологічний характер. Часто проявляється і бандитизм. З цього скористали большевики і прозвали увесь повстанчий рух „бандитизмом“ та створили окрему комісію для „боротьби з бандитизмом“ під проводом відомого В. Затонського.

Не улягає сумніву, що боротьба українського народу з большевицькою владою буде продовжуватися, не улягає також сумніву, що побідником з неї вийде український народ, котрий перш усього мусить пережити національну революцію, і аж опісля прийде черга на соціальний переворот, котрий певно піде иншим шляхом як большевицький.

На цім кінчимо огляд подій. Нашим бажанням було присвятити ще кілька сторінок Буковині, життю політичної еміграції, життю наших земляків в Америці та доповнити в огляді статті про Підкарпатську Україну та Холмщину і Волинь. Не можемо здійснити нашого бажання через недостачу місця. Може вдасться це зробити на другий рік.

Останній рік не був роком боввих ефектів і тріумфів, але увесь український народ на всіх престолах українських земель вів глуху, але вперту боротьбу із своїми гнобителями. Він не подався і не зломився; не втратив надії на кращу будучину, не втратив віри у свої сили. А хто стоїть муром і не подається, той — навіть програючи серед несприятливих умов — кінець кінців мусить вийти побідником.

У Львові, дня 25. жовтня 1921.

Посмертні згадки.

Белей Іван, товариш думок і праці великих камінярів Івана Франка і Михайла Павлика, помер у Львові 20. жовтня 1921 в 65 році життя. Покійник уродився в містечку Войшилові, до гімназії ходив в Станиславові, де відгравав велику роль серед ученицької громади. По скінченню гімназії записався на правничий факультет львівського університету. Будучи студентом, розпочав видавництво під назвою „Дрібна Бібліотека“, яке вів разом з Ів. Франком. З ним також почав Покійник в р. 1880 видавати поступовий двотижневик „Світ“, де поміщував сатиричні образки. По смерті Володимира Барвінського став нач. редактором „Діла“, редагуючи одночасно „бібліотеку найзнаменитших повістей“, яка випустила в світ 60 томів найкращих творів світової літератури. Редакцію „Діла“ вів Покій-

ник через 20 літ, віддаючись найчорнійшій роботі, якої жертвою взагалі падає чи не кождий український публіцист. Визначався гарним знанням української мови і стилу. Був це великий талан, один з найкращих інтелектів свого часу, однак з надміру праці не мав ні сили, ні змоги виявити сили свого інтелекту. Коли уступив з редакції „Діла“, був вже зовсім виснажений. В інших умовах міг бути блискучим письменником.

Борковський Олександр, один з найвизначніших старших українських діячів, помер 15. жовтня 1921 р. у Ваневичах б. Самбора в 79 році трудящого життя. На громадську арену виступив Покійник в 60-тих роках мин. століття. Учителював в гімназіях в Самборі, Бережанах і Львові. Опісля став заступником директора в Коломиї, а згодом дирек-

ром гімназії в Дрогобичі. В р. 1894 спенсіювався і перенісся до Львова, де працював в редакції „Діла“ і освітніх товариствах. Покійник належав до того покоління, котре заклало основи під наше реальне національне відродження. Він належав до основників майже всіх культурних і освітніх товариств. Між иншим належав до членів основників Т-ва „Просвіта“. Якийсь час вів редакцію „Зорі“, в „Бібліотеці найзнаменитших повістей“ „Діла“ появилася його переклад французької повісти „Великий Лім“. Був гарним знавцем української мови; в „Зорі“ поміщував багато языкових заміток. Визначався як взірцевий учитель, на молодь мав великий вплив, як її приятель і порадник. Незвичайно шанували його всі за глибоке знання, щире працю і старанність, незломний характер та горячий патріотизм. Похорони відбулися у Ваневичах при великій здивізі народа з цілого самбірського повіту і відпоручників зі Львова.

Юра Готич, громадянин села Жаб-Бистрець, косівського повіту, помер 17. марта 1921 р. в коломийській шпиталі, проживши 83 роки. Покійник був рухливим, свідомим громадянином і ревно прикладався до народньої праці. Тішився великою пошаною та довірам своїх співгромадян. Під кінець свого життя перейшов багато мук і знущання. Коли весною 1920 р. Гуцульщину постигло велике нещастя, лихо не минуло й старого Готича. Перед переслідуваннями втік в ліси, де переховувався через ціле літо. За це страшно мучили його сина Петра та спалили йому хату. Як настали морози і в лісі не можна було втриматися, старий Юра вернув в село. Тут його схопали і знесиленого пігнали пішки (80 км.) до Коломиї та запроторили в тюрму. Довго мучився він в тюрмі. Вкінці перенесено його до шпиталю, де й закінчив життя — як жертва людського озвіриня.

Панас Мирний помер цього року в своїй дорогій Полтаві, де до революції був головою казенної (скарбової) палати. Помер він серед особливо трагічних обставин, серед голоду й холоду, в крайній нужді. Його один син помер на війні, другого посадили більшовики в концентраційний табор, а дружина його не перенесла всіх ударів лихої долі і зішшла з ума. Властиве назвище Мирного — Опанас Рудченко. Його значіння в українській літературі велике. Виступив він на літературну ниву поруч славного повістяра Івана Нечуя-Левицького, тільки що круг літературних заінтересовань Мирного був дещо

глибший. Писав оповідання, повісти, драми. До найкращих і найбільш початних його творів належать оповідання „Лихий попутав“, повість „Лихі люди“ та славний роман „Хіба ревуть воли, як ясла повні“.

Василь Нагірний помер у Львові 25. лютого 1921 р. Через смерть вельми заслуженого Покійника понесла Галицька Україна непомірно велику втрату. Родився він 1847 р. в селі Гірне, стрийського повіту. Був сином незаможних селян. В селі покінчив „дяківську“ школу, нормальну школу кінчив в Стрию, а реальну в Стрию і Львові. Вчасно втратив батька і був привезений власними силами пробиватися крізь життя. В 1870 р. перейшов на львівську політехніку, а опісля поїхав до Ціріху в Швайцарії студіювати архітектуру. При тій нагоді придивлявся він і ходив економічного життя цієї країни. Повернувши до Галичини, почав продумувати над економічним піднесенням нашого народа. Опісля містив в „Ділі“ статті на ці теми. В р. 1883 за його почином і його заходами приступлено до основання „Народ. Торговлі“, котра під управою Покійника з нужденних початків виросла на могутню інституцію. Трудився коло організації инших наших інституцій, як „Дністер“, „Народня Гостиниця“, „Труд“; також перший почав організувати наших ремісників і промисловців. Був основником „Зорі“, „Ремісничої Бурси“, тов. „Сокил“ і багатьох инших товариств. Як архітект вибудував у Сх. Галичині понад 200 церков.

Др. Альфред Єнзен помер у Відні 15. вересня 1921 р. Покійний уродився 1859 р. в Гальсінгтуні в Швеції. Середню школу покінчив у Гудінсвалі, а університетські студії в Упсалі. Альфред Єнзен був славольгом, займався культурою славянських народів, знав майже усі славянські мови, між ними й українську. З великою любовю і співчуттям відносився він до всіх покривджених ігноблених. Був членом інституту Нобля шведської академії, членом багатьох академій наук і наукових товариств та інститутів, між иншими почесним членом Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові. Написав багато праць, між иншим про Мазепу (по шведськи) і про Тараса Шевченка (по німецьки); по українськи появилася такі його праці: „Орлик у Швеції“, „Родина Войнаровських у Швеції“, і „Три листи Мазепи до З. Галецького“. Пильно слідив він визвольний рух українського народу, а в р. 1916 особисто загостив у Львові між наших славних стрільців.

Тяжкі відносини, недостача грошових засобів і якихнебудь підмог унеможливають сповнити його найважніше завдання, а саме: видавання популярних книжок для нашого народу. Це дуже прикра і для нашого народу шкідлива проява, яка довше не повинна і не сміє тривати, бо:

„Просвіта основою національного існування і добробуту кожного народу“!

Ми мусимо подбати про цю важну справу, від якої залежить просто дальша судьба нашої Батьківщини. А коли „Просвіта“ не в силі сповнити сама цього святого завдання, тому мусить цього доконати увесь наш нарід спільними силами.

Кожний свідомий Українець і кожда свідома Українка мусить по своїм силам і змозі прийти з допомогою Тов-у „Просвіта“ для сповнення того завдання так життєвих і пекучих для нашого народу.

1) Тому в першій мірі: **Кожний Українець і кожда Українка повинні стати членами не лиш своєї місцевої Читальні „Просвіти“, але й Головного Товариства „Просвіта“ у Львові, Ринок ч. 10, і приєднувати нових членів.** — Вкладка на рік 1922 виносить 240 Мп.

2) В кожній свідомій українській родині повинно найтись „Письмо з Просвіти“.

„ПИСЬМО З ПРОСВІТИ“, орган Тов-а „Просвіта“, необхідний провідник у просвітно-організаційних справах і одинокий ілюстрований журнал для родин, містить:

- 1) статті в справах організації просвітної роботи,
- 2) статті на різнородні теми відносно народньої освіти і виховання,
- 3) огляди просвітно-організаційного руху на всіх українських землях,
- 4) огляд просвітно-організаційного руху серед чужих народів,
- 5) огляд діяльності Гол. Виділу Тов-а „Просвіта“, його філій і читалень,
- 6) огляд популярних видавництва,
- 7) інформаційний відділ у справах просвітно-організаційних.

Тому **„ПИСЬМО З ПРОСВІТИ“**, необхідне для кожного громадського діяча і робітника на народній ниві, мусить **находитися в кожній філії і читальні „Просвіти“ і інших народних організаціях, а в першій мірі у всіх наших кооперативах, які згідно з постановами § 5. і 62. статута кооперативів I. ступня обов'язані бути членами Тов-а „Просвіта“, та допомагати в просвітно-організаційній праці.**

Передплата виносить річно 2.400 Мп.

піврічно 1.200 Мп.

3) Замовляйте видання Тов-а „Просвіта“, яке має найбільший вибір найдешевших книжок з поля всіх царин людського знання, приступних для кожного Українця. Каталог видавництв висилається на жадання за попереднім надісланням 40 Мп. пошто-вими значками.

4) Присилайте датки на видавничий фонд Тов-а „Просвіта“.

5) Богатші люди і поодинокі інституції повинні складати більші уділи до видавничої кооперативи Тов-а „Просвіта“, яка буде уладжена на взір звичайних кооперативних спілок з метою видавання як найбільшого числа популярних книжок.

Рівнож можуть поодинокі люди або інституції ульокувати свої капітали в популярні видавництва Тов-а „Просвіта“ в той спосіб, що покриють своїм коштом наклад одної книжочки, на якій буде подане ім'я і назвиско накладці і за се мають право до чистого зиску по відчисленню відповідного проценту для Тов-а „Просвіта“ за фірму, технічне видання, адміністрацію і кольпортажу.

393

20
Tp²⁶K.
(1986)

100 =
5328938

393

Р1

Боротьба
за волю